

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MC
139.014

A cigányság a második világháború idején

(1939–1945)

Az üldöztetés tanintézeti feldolgozásához

MAUSBRÜCK

MAUTHAUSEN

Szerkesztette Szita Szabolcs

A CIGÁNYSÁG A MASODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN (1939–1945)

AZ ÜLDÖZTETÉS TANINTÉZETI FELDOLGOZÁSÁHOZ

SZERKESZTETTE: SZITA SZABOLCS

A kutatás a Phare Demokrácia program, 98-0184-45. sz. mikroprojekt keretében történt. A kiadvány a Tények, adatok a cigányok háborús üldöztetésének (1939–1945) tanintézeti feldolgozásához c. kötetnek (H. n. 2000.) a 2001. március 10-i budapesti pedagógiai konferencia vitája, szakvélemények és az újabb tudományos kutatás alapján továbbfejlesztett változata.

A kötet tartalma védett. A kiadó engedélye nélkül bármilyen további felhasználás, beleértve a másolást, sokszorosítást, fordítást, mikrofilmre vételt és elektronikus eszközökkel való tárolást – nem megengedett.

MC 139.014

Zooz

Velcsov Bt. Budapest, 2002.

ISBN: 963009551 3

Készítette: HILLEBRAND NYOMDA KFT.
Felelős nyomdavezető: Hillebrand Imre

A cigányság a második világháború idején
(1939–1945)

Az üldöztetés tanintézeti feldolgozásához

Szerkesztette: Szita Szabolcs

Német cigány nő portréja. Gottlich prágai festő akvarellje

*Szól a puska, de / fut a sok cigány,
Golyó fűtyül, / jaj, hova futsz mán? hej!*

*nyisd ki, Hitler, / hej, a kapudat,
Had' lássam meg a / kis családomat, hej!*

*Add vissza, hej, a / dunnám, a párnám,
Mert megfagy, jaj, / a rajkó immár, hej!*

A cigányok ajkán született A Hitler-ballada részlete,
Erdős Kamill gyűjtése Békés megyében

I. rész

Szita Szabolcs: A cigányok üldöztetése

a. A korai üldöztetéstől a fajkutatásig

A cigányság – a mindenkori társadalmakétól eltérő szokásai, hagyományai szerinti élete miatt, a X. századi, az iszlám háborúk előli indiai menekülése óta – szüntelen üldöztetésben él. A cigányokról a német államokban 1417 körül már tudtak. Párizsban 1427-ben, Krakkóban 1423-ban, Londonban 1430-ban tűntek fel. Bologna és Róma 1442-ben fogadta küldöttségüket és első csoportjaikat. Spanyolországba 1447-ben érkeztek. Etnikus kultúrájuk idegen volt, a legtöbb helyen elutasították őket.

Európában visszatérően kiterjedt hajtóvadászatokat indítottak vándorló csoportjaik, karavánjaik ellen. Az öldöklésekhez vezetett cigányellenességet (több ország sorában Spanyolországban pl. 1749. július 20-án a katonaság összegyűjtötte a cigányokat, majd állítólag mind a tizenkétezeret legyilkolta) feltehetően az váltotta ki, hogy tartósan alig vagy nem telepedtek meg.

A határokon át vándorló cigánykaravánok erkölcsi felfogása az élelemszerzés minden módját megengedte, ebből következően a magántulajdon tisztelete hiányzott belőlük. Szokásrendjük, életmódjuk ingerlően különbözött a keresztény normákat követő társadalmakétól.

A számkivetettségben élő cigányokat hamar kulturális előítéletek, majd valóságos előítélet-rendszer vette körül. A többségi társadalom az ellenük hozott intézkedéseket, az ellenséges magatartás jogosságát legtöbbször súlyos bűncselekmények rájuk háritásával igyekezett igazolni. Ez lehetett a hiedelmek, egykorú babonák bármilyen megjelenése. Varázslás (szemmel rontás), gyerekrablás, kémkedés, kannibalizmus,

az eretnenség terjesztése. Minden olyan bűn, mellyel a cigányokkal szembeni kegyetlen intézkedések, (kínvallatás, a nyilvános kivégzés bármelyik válfaja) igazolhatók. Néhány rövid történelmi periódus kivételével a cigányság évszázadokon át az üldözöttség, a számkivetettség és az elnyomás sokféle állapotát szenvedte el.

A cigányok európai történetében egyetlen korszak sem járt annyi áldozattal és szenvedéssel, mint a fasizmus barbár korhulláma. A német nemzetiszocialisták kizárólag a zsidókat szánták teljes megsemmisítésre (végső megoldás, Endlösung). Ám az SS (Schutzstaffel, védőosztag, gyakorlatilag különleges feladatokra szánt elit pártkülönítmény) koncentrációs táboraiiban (Konzentrationslager, rövidítve KL) egész cigány törzseket, teljes családok végeláthatatlan sorát is elpusztították.

A kontinens régi zsidó települései és a cigánynegyedek, cigánytelepek között a kulturális, gazdasági és vallási különbségek óriásiak voltak. A nemzetiszocializmus németországi hatalomra jutását követő esztendőkhöz a zsidóság, és a cigányság sorsa mégis sok szempontból azonosra vált. A rasszizmus térnyerésével a hitleri birodalomban fellendült a „zsidókutatás”. Mellette több áltudós faji alapon, az „északi vér” tisztaságának védelmében „cigánykutatással” is foglalatoskodott.

Megjegyezzük, hogy a cigány szó (Zigeuner) használatáról Németországban máig eltérő vélemények vannak. Sokan inkább roma és szinti (Roma und Sinti) népcsoportokról beszélnek. Leginkább a Cinti-Union (Szinti Egyesülés) tiltakozik a cigány szó használata ellen, mivel ahhoz a nemzetiszocializmus korából negatív emlékek kötődnek.

A hivatalos szóhasználatban romák és szintiek (szintik) szerepelnek. Vannak, akik az önmeghatározásban a cigány szót használják. Philomena Franz kölni író nő pedig *a szintiek törzséből való cigánynak* tartja magát. Ausztriában a cigányság hivatalos neve roma nemzetiségi kisebbség, ezalatt a roma és szinti törzsbeliék értendők. Hosszú küzdelem után hivatalos szervezetük 1993 óta elismert.

A Berlin-Dahlemben létesített Örökléstani Kutatóintézetben 1936 őszétől a germán fajvédelmi elméleteket gyártották. A gyakorlatban pedig – a fajmítosz jegyében – Lengyelországban, Szerbiában és a Szovjetunióban német bevetési, ténylegesen kivégzőosztagok (Einsatzkommando-k) az összerterelt zsidókat és cigányokat gyilkolták.

Az agyonlőtt cigányok besorolása jelentéseikben változó volt. „Fajilag alacsonyértéküként” éppúgy említik őket, mint kémként. Előfordult, hogy a „zsidó-bolsevista összeesküvés” ügynökeiként végezték.

A megszállási jelentések 1941 novemberi összegezésében megjelent, hogy *„a zsidók agyonlövése egyszerűbb, mint a cigányoké. Meg kell hagyni, a zsidók nyugodtan mennek a halálba. Egészen nyugodtan állnak, míg a cigányok üvöltenek, kiabálnak és állandóan mozognak, amikor már a kivégzőhelyen vannak. Sőt egyesek még a sortűz előtt*

beleugranak az árokba és megkísérik halottnak tetetni magukat”. A titkos jelentés szerint ez a „fegyelmezetlen viselkedés” a kivégzésre kirendelt német katonáknál lelki gátlásokhoz vezethet.

Cigányok kivégzési helyei a Főkormányzóságban 1939–1945

A cigányok többségükben teljesen felkészületlenül és mit sem sejtve jutottak a hitleri Németország üldöző és megsemmisítő gépezetének fogaskerekei közé. 1945 után hosszú ideig figyelmen kívül maradtak. A nürnbergi nemzetközi katonai törvényszék előtt, majd az egymást követő bírósági eljárásokban a foglyokon kísérletező gyilkos orvosoknak a cigányokkal szembeni büntetteit az indokoltnál kevesebb figyelemmel, mintegy mellékesen tárgyalták. 1961–1962-ben a jeruzsálemi törvény-

szék Adolf Eichmann elleni perében is csupán „30000 cigánynak Németországból és Ausztriából való deportálásáról” szólt a vád.

A cigányok tömeges megsemmisítése, elgázosítása a majna-frankfurti Auschwitz-per vádiratában utolsó pontként szerepelt. A közülük maradt túlélőket a nemzetiszocialista népiirtás utáni felelősségrevonáskor tanúként alig vették igénybe. A cigány áldozatok számát félmillióra becsülték. A hatmillióban összegezett zsidó áldozat árnyékában maradtak.

A német nemzetiszocialista állam cigányrendeletei részben a a háborús események miatt elvesztek. A Birodalmi Biztonsági Főhivatal utasítására a felelős SS-vezetők nagyszámú aktát megsemmisítettek, emiatt is ez a történelmi fejezet több tekintetben homályban maradt. Súlyosbító körülmény, hogy a túlélő cigányok többsége vagy analfabéta volt, vagy csak nehezen és tökéletlenül tudott írni-olvasni. Hagyományaikba épült különállásukon, de évszázados hátrányos megkülönböztetésük tapasztalataiból fakadó bizalmatlanságukban azóta is, az utóbbi évtizedekig ódzkodtak attól, hogy szenvedéseikről tudósítsanak. Legújabb kori üldöztetésüknek, a koncentrációs táborokban átélt szenvedéseiknek mindmáig szerény irodalma van.

b. A faji alapú elkülönítés

A cigányok faji alapon való elkülönítésének terve nem a német nemzetiszocializmus szüleménye. Kultúrateremtő, kultúraromboló fajokról már korábban is értekeztek. A francia Arthur Gobineau és a német Karl Lanz - Liebenfels a XIX. század második felében ezt hirdették, nézeteik nem maradtak visszhang nélkül. Alfred Dillmann német társadalomkutató müncheni ún. cigányintézetében kezdetben adatgyűjtéssel foglalkozott. 1905-ben kiadta a 350 lapnyi Zigeuner - Buchot, azaz cigánykönyvet. Ebben sok mindent összehordott. A cigányokat a megreformálhatatlan, társadalmi beilleszkedésre alkatilag alkalmatlan népcsoportok közé sorolta. Határozott megrendszabályozásukat, a vegyes házasságok törvényen kívül helyezését követelte. Nem eredménytelenül.

A cigányok hátrányos megkülönböztetése, enyhébb-szigorúbb kizárása a következő évtizedekben tartóssá vált. Ezzel együtt életüket közvetlen veszély nem fenyegette.

A német városok többségében tilalmakba ütköztek, a nyilvános parkokat, fürdőket nem látogathatták. Bajorországban 1926-ban törvényben szabályozták a cigánynak minősültek kötelező nyilvántartását. Két évvel később Hans F. Günther professzor megállapította, szerinte a cigányok hozták be az európai népekhez az idegen vért (Europafremdes Blut).

Az 1929. április 26-án létesült Nemzeti Központ egyik szekciója a cigányok regisztrációjára szakosodott, a Bűnügyi Rendőrség (Kriminalpolizei) nemzetközi irodája mellett működött. Alapvetően moz-

gásukat figyelte, rendőrségi engedély nélküli letelepedésük tilalom alá esett. Ha a 16 éven felüli cigányok munkaviszonyt igazolni nem tudtak, rendőri úton két évre munkatáborba (eredeti elnevezéssel munkára nevelő táborba, Arbeitserziehungslagerba, rövidítve AEL) juttatták őket.

A fordulatot Adolf Hitler hatalomra jutása, a német, majd az osztrák társadalomnak a nemzetiszocializmus politikájának végrehajtása alá rendelése hozta magával.

Az örökletes betegségek megelőzésére 1933. július 26-án kihirdetett törvény alapján megindokolt a cigányok szaporodásának orvosi úton való meggátolása. Az első, kifejezetten a cigányok elkülönítésére szolgáló tábort a berlini olimpia előtt, 1936 májusában létesítették. Hatszáz berlini cigányt elfogtak. Jellegzetes kocsjajaikkal együtt a birodalmi főváros szennyvíztisztító telepe melletti részre parancsolták őket, és ottmaradásra kötelezték.

A Berlin-Marzahn „családi tábor” a cigánygettónak felelt meg. Lakóinak személyi szabadságát, emberi jogait megvonták. Gyűjtőtábor volt. Olyan szerepkörű hely, melyből később a deportálások történtek. A táborlakók naponta kényszermunkát végeztek. Arra is kötelezték őket, hogy az ún. antropológiai (embertani) és genealógiai (származástani, a családi leszármazást kutató) nyilvántartáshoz, vizsgálatokhoz rendelkezésre álljanak.

Az embertaninak nevezett, ténylegesen áltudományos, nemzetiszocialista alapon „fajkutató” méréseket Gerhard Stein végezte. A továbbiak miatt jelentős, hogy Stein ikerkutatással, átörökítési kérdésekkel, sterilizációval (a fogamzó vagy megtermékenyítő képességtől való megfosztással, másképp magtalanítással, meddővé tétellel) foglalkozott.

A Berlin-Marzahnban bevezetett cigány-elkülönítés követésre talált. Cigánytáborokat létesítettek 1939-ig Düsseldorfban, Kölnben, Essenben, Frankfurtban, Hamburgban, Magdeburgban és más német városokban.

A bűnügyi nyilvántartásba került, kartotékozott bajorországi cigányokból egyes források szerint négyszázat, mások szerint hatszázat már 1936-ban Dachau koncentrációs táborába zártak. Werner Fischer professzor és dr. Hornback Heinrich Himmlertől, az SS birodalmi vezetőjétől a Berlinhez közeli sachsenhauseni koncentrációs táborból negyven vizsgálati alanyt kértek és kaptak. Vállalták, hogy „empirikusan igazolják”, a cigányok vénáiban nincs árja vér.

Az év végére az SS nyolc nagyobb koncentrációs tábort – Dachau, Esterwegen, Lichtenburg, Sachsenburg, Bad Sulza, Columbia-Haus, Fuhlsbüttel és Sachsenhausen – működtetett.

c. A cigányok faji besorolása

A nemzetiszocialista hatalmi berendezkedés első éveiben – a korábbiaktól eltérő, új szempontok alapján – adatgyűjtést és adatfeldolgozást folytattak a cigányokról. Faji besorolásuk nem kevés nehézséget okozott.

Regisztrált cigány nő, 1939.

Egyrészt megállapították róluk, hogy „mint ázsiai származékokat, távol kell tartani őket a Német Birodalom északi emberétől”. Ez volt a már említett Günther és Robert Koerber fajtudorok felfogása. Dr. Hans Globke, a nürnbergi faji törvényalkotás kommentátora már 1936-ban kategorikusan kijelentette: „Fajidegen vér Európában többnyire csupán a zsidó, és a cigány”. De nem hiányoztak az ellenérvek sem. Voltak, akik megállapították: a cigányok Indiából jöttek, tehát indogermánok, azaz a szanszkrit „arya” szó – teljesen tudománytalan – magyarázata szerint a cigányok „árják”! Megítélésük azonban bizonytalan maradt, „besorolásuk” öt csoportba történt. Hatóságilag a legfontosabb a „tisztá cigányvérűek” és a „kevertvérű” kóborló cigányok megkülönböztetése volt.

Ha a faji mérlegelések nem szolgáltattak volna megfelelő indokot a Németországban 1936-ban megindult cigányüldözésekhez, akkor ott

voltak a nemzetiszocializmus szolgálatába állt dr. Robert Ritter náci kutató „következtetései”. A meg nem települt ember című könyvében újabb érveket produkált. Többek között megfogalmazta a „nevelhetetlenség” elvét. Leszögezte, hogy a cigányok, akárcsak a zsidók, hazátlanok. Normád életmódjuk felhagyására aligha lehet őket rábírní. Másrészt pedig, ahol megtelepülnek, ott belőlük jön létre „a semmirekellő, társadalomellenes és bűnöző csöcselék”.

Dr. Ritter kezdeményezte a már említett Berlin-Dahlem-i Örökléstani Kutatóintézet megalapítását, amely a következő években a Birodalmi Egészségügyi Hivatal fajtisztasági és népességbiológiai kutatóhelye (röviden Rassenhygieneinstitut) néven működött. Itt dolgozott dr. Adolf Würth antropológus, és Ritter mellett Eva Justin és dr. Sophie Erhard.

Az ún. fajtisztasági kutatóhely (Forschungsstelle, 1938 novemberétől birodalmi központ) a cigánytörzsek fajbiológiai ismertetőjegyeinek bonyolult rendszerén dolgozott. Munkatársai 1940 végéig tízezernél több fajdiagnosztizáló szakértői véleményt kreáltak. Önkényes megállapítások és teljesen szubjektív értékítéletek groteszk halmazát. A hosszas kutatásból eredt „szakértői vélemények” szerint léteznek messzemenően tisztafajúak, első – és másodfokú keverékek, jó és kevésbé jó keverékek, értéktelenek. Mindez egy áltudományos dzsungel volt. A kutatói végkövetkeztetés arra jutott, hogy „A cigányok, miként a zsidók vagy a négerék, a német uralkodó népben idegen test”.

Münchenből – bizonyos mértékig az Anschluss, az Ausztriától igényelt „csatlakozás” első lépcsőjeként – kezdeményezték, hogy Bécsben az Interpol rendezzen be központi hivatalt „a cigány garázdaság leküzdésére”. Miután Ausztriát 1938 márciusában a hitleri birodalom bekebelezte, a német nemzetiszocialista minta osztrák földön is következetes alkalmazásra került.

1938. január 26-án a „munkától irtózó elemek” ellen az SS birodalmi vezetője, egyben a német rendőrség főnöke, Heinrich Himmler rendeletet adott ki. Csoportos őrizetbevétel indult – a német népre káros elemeknek nyilvánított – cigányok ellen is. (A hatóságoknak társadalmi veszélyességük okán úgy kellett kezelni őket, mint a csavargókat, alkoholistákat, prostituáltakat.) A cigányok ekkor a német népesség 0,03 százalékát, húszezer körüli létszámot tettek ki.

A Birodalom területén Himmler májusban újabb őrizetbevételekre adott utasítást. Tizenegyezer őrizettest, köztük kétezernyi cigányt küldött koncentrációs táborba (Buchenwaldba, Dachaubá, Sachsenhausenba, Sachsenburgba, a nőket elkülönítve a szászországi Lichtenburgba). A buchenwaldi lágerba az első fogolycsoportokkal érkeztek, ott fekete háromszöggel megjelölve elkülönítették őket. A zsidók tömeges beszállításáig a napi veréseknek, különleges bántalmazásoknak célpontjai voltak.

1938. december 8-án Heinrich Himmler a Cigány ártalom elleni harc c. körlevelében elrendelte a német területeken élő, hat év feletti cigányok teljes körű összeírását, valamint cigány, félcigány, és nomadizáló kategóriák szerinti osztályozását. Sterilizálás, deportálás, tömeggyilkosság volt a folytatás.

d. Ausztria bekebelezése után

A cigányok elleni rendszabályokat eleinte mind Németországban, mind az 1938 márciusában a Birodalomba olvasztott Ausztriában „a bűnözés elleni megelőző küzdelem” jegyében és ürügyén hozták. Itt kapcsolódott be a birodalmi Bűnügyi Biológiai Intézet. A cigányok „bűnözésre hajlamos”-nak minősültek. A Bűnügyi Rendőrség (Kriminalpolizei, Kripo) lopásért vagy verekedésért internálást rendelhetett el. Ez „védőőrizetbe” (Schutzhaft) vételt jelenthetett, a folytatás pedig messzire vezetett.

Az 1938 decemberi rendelet értelmében az „aszociális”, vagyis közösségellenes cigányok feletti felügyeletet a Sipo (Sicherheitspolizei, a biztonsági rendőrség) vette át. A bánásmód a korábbiakhoz képest tovább szigorodott.

A Birodalomban Ostmark nevet kapott, közigazgatásilag gyorsan átszervezett Ausztriának 1938-ban tizenegyezer cigány lakosa volt. Közülük háromezren leginkább vándoroltak, különböző törzsek, nagycsaládok tagjai voltak.

A többségükben protestáns lakosságú osztrák községekben a cigányvadászat hamarabb indult, mint a katolikusokban (a cigányok többnyire hívó katolikusok voltak). Az Anschluss után két hónappal a cigánygyerekeket kitiltották az iskolákból. Az immár birodalmivá lett bűnügyi hatóságok egyre hevesebben nyomoztak a „munkakerülő, társadalomellenes elemek” után. Az intézkedés (különösen az elmaradottabb tartományokban, mint a Magyar Királysággal határos Burgenland) a tömeges munkanélküliség miatt a cigányok körében mind több őrizetbe vétellel járt. A cigányság elszigetelése, a „német néptörzssel” való legcsekélyebb „keveredés” meggátlása ugyancsak hatósági cél volt.

A hivatalos felfogásban munkakerülőnek és társadalomellenesnek nemcsak a ténylegesen munkanélküli vagy esetleg dolgozni nem akaró cigányok számítottak, hanem a zenészek is. (Esetenként ekkor még szabad volt a vendéglőkben játszaniuk.) De ide soroltattak a jövőmondó asszonyok, akik a nemzetiszocialista párt bizalmas jelentései szerint „a pillanatnyi helyzetet arra használják fel, hogy jóslataikkal nyugtalanságot keltsenek a lakosságban”. Az 1938 májusi rendőrségi akcióban (a helyi hatóságok a legtöbb helyen készségesen együttműködtek)

megelőzés címén tizenegyezer embert vettek őrizetbe, köztük számos cigányt.

Az utóbbiakból szállítottak Buchenwald, Dachau, Mauthausen és Ravensbrück koncentrációs táborába. Ezekben „társadalomellenes” besorolást kaptak. Többüket nyilvánosan megalázták; megkorbácsolták, többféle módon bántalmazták. Az állandósult kíméletlenséget, bezártságot, a családjuktól való elszakítást igen nehezen viselték. Öngyilkosságok is előfordultak.

Buchenwaldi foglyok éjszakai pihenő előtt

A Dachauban őrzött cigányokból az SS hatszázat 1939 szeptemberében Buchenwaldba helyezett. Külső munkaosztagokba osztották őket. A vékony öltözetben agyonfáztak, sokuk végtagjai elfagytak. A télen minden harmadik cigányfogoly elhalt bejegyzéssel „fogyatéka” került.

Az ausztriai romák nagyobb csoportjainak a német fajpolitika szerinti, immár félreérthetetlen üldözése 1939 júniusában tényré lett. Legalább nyolcezrűkről korábban hatósági kartotékok, névsorok készültek, menekülniük pedig nem volt hova.

Hárromezer cigányt és „cigánykeveréket” szállítottak – férfiakat, asszonyokat, fiatal lányokat, sőt gyerekeket, akiket a szüleiktől nem lehetett elválasztani – a nagy koncentrációs táborokba, Dachaubá és Ravensbrückbe. Az utóbbiba június 29-én érkezett a bécsi, burgenlandi és alsó-ausztriai cigányfiatalok: lányok, asszonyok négyszáznegyven fős csoportja (az első világháború utáni területi átszatolás miatt Burgenlandban nyolcezer, zömmel magyar cigány élt). Innen Auschwitz-Birkenaubá vitték őket. Majd 1944 augusztus elején – előtte legtöbb hozzátartozóju-

kat gázba fojtották – leírhatatlan testi-lelki leépülésben ismét átszállították őket.

1939. szeptember 21-én Reinhard Heydrich, a német Biztonsági Szolgálat (SD) főnöke az SS felsőbb vezetőinek konferenciát tartott. Témája a cigányoknak a Birodalomból való eltávolítása volt.

A német nép vezére, Adolf Hitler október 7-én Himmlert a német faj megerősítésének biztosává nevezte ki. (Egyben megbízta Lengyelországnak a birodalmi érdekek szerinti átalakításával, germanizálásával.)

Auschwitz egyik első cigány foglya. Franciszek Burianskit 1941 júliusában regisztrálták, nyolc hónap múlva halott volt

Himmler gyorsan cselekedett. 17-i utasítása alapján a kiterjedtebb osztrák cigánytelepülések környékén cigány-gyűjtőhelyeket, gyűjtőtáborokat létesítettek. Ezek lóistállók, birkahodályok vagy pajták voltak. A férfiakat naponta ezekből szoros őrséggel kísérték kényszermunkára. Akkor még kevesen tudták, hogy a primitív szállásokból táborok kiépítése következik. Pedig nemsokára szögesdrót kerítés övezte őket, és a tűzparancssal ellátott fegyveres őrség sem maradt el.

A cigány kényszermunkások legnagyobb tábora (Zigeuner-sammellager) a burgenlandi Lakompakon (német neve Lackenbach) volt. Háromszáz–négy száz cigány raboskodott ezen kívül Salzburg-Maxglanban, ismeretlen számú az Inn melletti Weyerben.

Az üldöztetés következő eseménysora Heinrich Himmler 1940. április 27-i titkos átiratához köthető. Az SS nagyhatalmú birodalmi vezére elrendelte a cigányoknak a Lengyel Főköormányzóságba (Generalgouvernement, az 1939-es Lengyelország középső vajdaságaiból kialakított, 96000 négyzetkilométer területű tartományba) való deportálását. Május 10-én a végrehajtás megindult. 2500–2800 cigányt a lublini gettóba szállítottak. Csak néhány családnak sikerült Dél-Nyugat Németországból Franciaországba menekülni.

1941 novemberében – a deportálások egyik irányítójának, Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführernek (alezredes) intézkedésére – további öt transzportban összesen ötezerhetet a lodzi zsidó gettóba, onnan Chelmnoba (Kulmhof an der Ner) szállítottak. Nagyrészt gyermekek és idősebb cigányok voltak. Ők lettek a mozgó gázkamrák első áldozatai.

1941. január 9-én a lakompaki cigánytábor száznyolcvan fogollyal működött a Gau Niederdonauba (Alsó-Duna tartomány) olvasztott Észak-Burgenlandban. A felsőpulyai (Oberpullendorf) körzetbe sorolt község egyik majorja (Meierhof) adott a tábornak helyet, ahol leírhatatlan egészségügyi állapotok uralkodtak. Innen indult a „kóbor cigányok” tömeges deportálása a nagy lengyel gettókba.

Az év novemberében Lakompakban már 2335 foglyot számláltak, majd nemsokára 3050-et. A létszámot két transzport Lodzba hurcolása, 1942 tavaszán pedig a rettenetes életkörülmények miatt kitört flekktífusz (kiütéses tífusz) apasztotta. Erika Thurner linzi kutató összesített adatai szerint a lakompaki cigánytábornak 1940 novembere és 1945 márciusa között négyezernél több foglya volt.

1943 februárjától a volt osztrák területek cigánytáborait újabb deportálásokkal felszámolták. 2760 cigány foglyot küldtek a halálba. Hadifon-tosságúnak tartott munkákon ezután – néhány csoportban – a lakompaki cigánytáborban maradtak csak vissza.

Az osztrák cigány áldozatok száma becslésen alapszik. Az 1938 tavaszán tizenegyezer nyi népesség kétharmadát közéjük sorolják.

e. A koncentrációs táborok valósága

Az SS-táboraiban a beszállított cigányok csoportjaiból kezdetben „funkcionáriusokat” kiválogattak. Rájuk bízta sorstársaik közvetlen felügyeletét. Emellett az SS-parancsnokságok a cigány törzsek, nagycsaládok közötti, sokszor éles ellentétekre is építettek. Azokra a megosztó viszályokra, melyek a háború előtt a cigányok életében nagy szerepet játszottak.

A hosszú napi létszámellenőrzéseken, több órás sorakozásokon (Appell) nemcsak az éhség és a hideg gyötrelmeitől szenvedtek, de szinte az életüket odaadták volna egy cigarettáért. Legtöbbször erős dohányosok voltak. Megszenveték, hogy korábban az egyik cigarettáról a másikra gyújtottak. Lázadoztak és lázongtak, a következményekkel nem törődtek. Emiatt is sok verést kaptak.

A felfoghatatlan nyomorúságban csak keserves tapasztalatok után tanulták meg, hogy aki betegszobára jelentkezik, soha többé nem tér vissza. Mert ott – a túlélők így beszélték el: – „mulo” injekciót kapott. (A cigányhit szerint a mulo a halál szelleme.)

A koncentrációs táborok orvosai hivatásbeli esküjüktől messze eltávolodtak. Nem a beteg érdekét nézték, a foglyok körében alig gyógyítottak. A legtöbbször öltek. Az SS-tagjaivá lett orvosoknak a cigányok szabad préda voltak mindenfajta kísérlet számára. Kezüik alatt százak és százak belehaltak a brutális műtétekbe, a nagy röntgenadaggal történt besugárzásokba.

Verzeichnis

über die am 8. Jänner 1945 im Zigeunerlager Lackenbach aus Linz/Donau eingetroffenen 19 ungarischen Zigeuner :

- 1.) Stoika Josef, geb. i. J. 1895
- 2.) Olla Gellmann, geb. 22.8.1922
- 3.) Olla Gabor, geb. i. J. 1927
- 4.) Olla Furi, geb. 22.12.1914
- 5.) Olla Stefan, geb. 15.8.1909
- 6.) Olla Andreas, geb. 10.6.1906
- 7.) Olla Senior, geb. 6.5.1906
- 8.) Lakadosch Juri, geb. i. J. 1909
- 9.) Lakadosch Lazi, geb. i. J. 1923
- 10.) Lakadosch Stefan, geb. am 15.5.1914
- 11.) Stoika Johann, geb. i. J. 1928
- 12.) Olla Josef, geb. 8.10.1910
- 13.) Lakadosch Josef, geb. 5.8.1911
- 14.) Olla Andreas, geb. i. J. 1923
- 15.) Olla Georg, geb. 7.3.1905
- 16.) Lakadosch Lajos, geb. 10.1.1921
- 17.) Lakadosch Josef, geb. 15.3.1914
- 18.) Lakadosch Istvan, geb. 8.4.1922
- 19.) Stoika Viktor, geb. 18.2.1926.

Magyar cigányok a lackenbachi táborban, 1945. január

A cigányok fagyasztási kísérleteket is elszenvedtek. Ilyenkor vizsgálták, mikor és miként tér magához a dermedtségig, közel halálra fagyasztott ember. (Az egykorú, megrázó felvételek a dachau emlékhely állandó kiállításán láthatók.) 1943 tavaszán felmerült, hogy a „szabaddan megfagyottak újramelegítésének kérdését” Dachau helyett inkább Auschwitzban lenne célszerű vizsgálni. Dr. Rascher SS-

Hauptsturmführer (százados) azzal érvelt, hogy ott hidegebb van, és a táboron belül nagyobb, megfelelőbb vizsgálati terület kialakítható. Ez „lehetővé teszi, hogy kevesebb feltűnést keltsünk, mert a kísérleti személyek üvöltének, ha nagyon fáznak.”

Még 1944-ben is szállítottak át cigányokat Sachsenhausenből és más lágerekből Dachaubá. Ott a konyhasó-injekciók, a vízelvonás hatását figyelték rajtuk. A tényt Lord Russelnek a Horogkereszt rémtettei c. kötete *a magyar és a cigány foglyokkal kapcsolatban* megerősíti. (Szikra Kiadó Budapest, 1955. 192. old.)

Az emberellenes kísérletek súlyos görcsös állapotot, kétségbeesett kitöréseket váltottak ki, és kínhalált okoztak.

Mindez a dokumentumok tükrében. (Akcióban az SS. Zrínyi Kiadó, 1960. 343 – 345. old.) Részlet a königshüttei Dr. Karl Clauberg orvos-professzor, SS-Brigadeführer (vezérőrnagy) 1941 tavaszán készült tervéből, mely egy „szaporodási-biológiai kutatóintézet” felállítását célozta: „A klinika volt és marad az a központ, ahonnan minden gondolat kiindul, ahol minden problémát felvetnek, megoldásukat levezetik és végül a gyakorlatba átültetik. Ennek a klinikának egyidejűleg szülészeti klinikának is kell lennie. Mert a problémák (többnyire hormonális jellegűek) nemcsak érintik a gyakorlati nőgyógyászat és szülészeti területét, hanem mélyen bele is nyúlnak és a legszorosabban összekapcsolódnak a terhességgel és a szüléssel is. Mivel ezek a problémák áttekinthetetlenek, szükséges a lépésenként történő megoldásuk, mert a jövőre eredményeket ígérhetnek, a szülészeti számára is.

Ezen a klinikán módot kell teremteni:

- a) olyan eddigi terméketlen nők legintenzívebb kezelésére, akiknek szaporodása kívánatos, alkalmazva vagy kipróbálva eddig kilátástalannak látott esetekben elért új eredményeket; olyan módszer kiértékelésére, amely műtét nélkül (vértelenül) alkalmas *szaporodásra méltatlan nők sterilizálására* – és ha e módszer végérvényesen igazolódik – folyamatos alkalmazására. Ehhez a klinikához az alábbiakat kell kapcsolni:
- b) laboratóriumot széleskörű állatkísérletek céljaira, a továbbkutatás állandó bázisául. Ehhez a kutatóállomáshoz csatolni kell:
- c) egy kísérleti birtokot, mint a „talajgazdálkodás és termékenység kérdéseinek megoldását szolgáló intézményt” mégpedig:
 1. messzemenő táplálékkísérletek állatokon
 2. messzemenő táplálékkísérletek embereken (*táborok női foglyain*).

Mellékelve: Vázlat

Clauberg s.k.

Részlet az SS birodalmi orvosának 1941. május 29-én az SS birodalmi vezetőhöz intézett iratából:

Birodalmi vezető!

A Clauberg professzor úr jelenlétében 1941. május 27-én nevezettnek az alsórendű nők műtét nélküli terméketlenítésére vonatkozó új módszeréről folytatott tárgyalás során sajnos, félreértés keletkezett:

Dr. Karl Clauberg és az álorvosi kísérleteknél használt eszközök

Clauberg professzornak módszere kidolgozása céljából arra van szüksége, hogy a rendelkezésre állítandó nők nála, a saját klinikáján Königshüttében vagy a közelében tartózkodjanak, mert a módszer még kidolgozás alatt áll, és ehhez Clauberg professzornak a saját, e célra szolgáló klinikai berendezésére a helyszínen van szüksége, azonkívül neki személyesen minden pillanatban rendelkezésre kell állna esetleges műtetre, ha valami netán közbejönne...

Mivel az ilyen eljárásnak rendkívül nagy jelentősége van egy negatív népesedési politika szempontjából, és ebből eredően fontos, hogy a módszer kifogástalan kidolgozását minden eszközzel elősegítsük, bátorodom javasolni, Birodalmi Vezető, hogy Clauberg professzor részére megfelelő kutató intézetet rendezünk be Königshüttében vagy környékén és ehhez az intézethez egy körülbelül 10 fő létszámú női koncentrációs tábort csatoljunk...

(Akcióban az SS. 344-345. old. A kiemelések a szerkesztőtől.)

Clauberg professzor a legteljesebb cinizmussal fogott hozzá „a nemkívánatos szaporulat likvidálásához”. Később persze tagadta. A hatvanas években lefolytatott háborús bűnperében azt állította, hogy az általa végrehajtott sterilizálással a lengyel, a francia és a cigány asszonyokat „az idő előtti elgázosítástól védte”.

Az SS-orvosok egy – közelebbről nem azonosítható – kísérlete és a következmények az 1942–1943. évi beszámolókból is helyet kaptak. *(Akción az SS. 337-339. old.)*

„Egy napon megjelent a táborban a már említett strassburgi egyetemi professzor meg egy repülőtszest. Harminc fiatal és erős internáltakat kértek és ezeket egy blokkban elkülönítették. A blokk egyik felét lezárták és a professzorral, a tisztel és rajtam kívül senki be nem mehetett. Engem jelöltek ki arra, hogy a betegekről gondoskodjam és a betegség lefolyását megfigyeljem. Az SS- legényeknek tilos volt a blokkba bemenni. Nekünk tilos volt elmondani, mi történt odabent.

A következőket láttam: a tiszt és a professzor feltették gázmaszkjukat. Azután az emberek tenyerébe és az alkar belső oldalára körülbelül 10 köbcentiméternyi ismeretlen készítményt fecskendeztek be. Tíz fogoly 15 csepp Vogant is kapott, tíz másik 8 cseppet, a többi semmit.

A betegek így maradtak egy óra hosszat, meztelen karjukat kinyújtva és vártak. Ágyba fektették őket. Az első este fájdalmukban üvölteni kezdte a betegek, az oltás helyét égési sérülések borították. Csakhamar az egész testük ilyenlletteli. Valamennyi fájdalmat érzett a szemében és a tüdejében. Minden tölem telhetőt megtettem, hogy segítsek rajtuk. Éjjél körül feküdtem le és másnap meg kellett állapítanom, hogy alig látok. A tiszt jött, nem azért, hogy a betegeket ápolja, hanem hogy lefényképezze őket. Ettől a naptól kezdve mindennap fényképezték őket, de mit sem törődtek a betegekkel, akik üvöltöttek akár az állatok. A betegek hol teljesen tehetetlenek voltak, hol örültek módjára viselkedtek. Az első beteg 14 nap után halt meg (1942. december 21-én). Hulláját Strassburgba küldték. Az ezután következő időben egy tetemet sem engedtek kivinni a táborból. A kísérleteket ott a helyszínen végezték. Az autopsia az alábbi eredményeket állapította meg: az agyállomány összezsugorodott, a tüdő megtelt gennyel és szétesett, a máj szintén. A még életben maradtak félig megvakultak és tüdőbetegek lettek.”

„Ehhez járul az, hogy ezen embereken végzett kísérleteknek absolute nem volt semmiféle különleges érdekességük, és hogy hasonló értékű eredményekkel állatokon is el lehetett volna végezni, ha az ember feltételezi, hogy egyáltalán valamiféle tudományos érdekességük van. A kitűzött cél éppen olyan embertelen volt, mint a felhasznált eszközök.”

* Halottszemle

„Ahelyett, hogy tengeri malacokon, nyulakon, vagy egereken végezték volna kísérleteiket, egyszerűbb és izgatóbb volt az emberekkel való kísérletezés.

Az orvostársadalom képviselői jöttek időről időre Berlinből, hogy az orvosi kísérletekkel foglalkozó személyzetet megerősítsék”.

„A németek speciálisan erre a célra kijelölt épületben gázkamrát építettek, hogy emberi áldozatokon próbálják ki a fojtógázokat. Egy légmentesen elzárt, ablakokkal ellátott fürkéből figyelték a kamra belsejét. Egy 2-5 köbcenti űrtartalmú ampullát törtek ott össze. Az orvosok gratuláltak egymásnak kísérleteik jó eredményéhez.

(...) Ezek az orvosok gázzal kísérleteztek a szerencsétleneken, a táboron kívül levő gázkamrában. Egyetlen egy napon, 1943. augusztus 10-én 68 nőt gázosítottak el és holttestüket azután azonnal elégették.

(...) 1943. augusztus 11-én 15 nőt, 1943. augusztus 13-án 14 nőt, 1943. augusztus 17-én 30 férfit, 1943. augusztus 19-én 29 férfit gázosítottak el. Összesen körülbelül 1668 nőt és több, mint 10 000 férfit. Ez a stutthofi táborban elgázosított áldozatok összlétszáma.”

„Egy napon *összegyűjtötték az összes cigányt és a magyar vándorcigányokat. Felhasználták őket a gázkamrabeli kísérletekre.* A németek először önként jelentkezőket kértek. Senki sem jelentkezett. A németek kényszer útján küldték be a gázkamrába a magyarokat. A fele meghalt. Nem tudom pontosan, hányan kerültek ezen az egy napon a gázkamrába.”

„Így tehát egy német építész képes volt arra, hogy elkészítse egy ilyen gonosztetre szánt épület terveit, német tudósok képesek voltak arra, hogy ilyen ötleteket kiagyaljanak és végre is hajtsák. A kifejezetten erre a célra kiformált figyelő nyíláson németek figyelték ama férfiak és asszonyok halálküzdelmét, akiket ezen a módon gyilkoltak meg.” (A *kiemelések a szerkesztőtől.*)

Buchenwald koncentrációs táborában a halál más formában is leleselkedett a csíkos zubbonyokon a „társadalomellenesek” jelét viselni kénytelen romákra. (Volt, ahol külön jelzést, barna háromszöget hordtak.) Az örök és szanitécek valósággal vadásztak rájuk, mint a páriák legalacsonyabb rendű csoportjának értéktelen egyedeire, hogy az injekciós szobákba hurcolják őket. A cél a sterilizálás vagy a halál volt.

A kiszemelt cigányokat az SS-orvosok különösen nehéz döntés elé állították. Szabadságot ígértek nekik, ha hozzájárulásukat adják sterilizálásukhoz. Az egyik oldalon a kiszabadulás ígérete csábított. A másikon azonban a terméketlenség és a gyermektelenség réme riogatott, hiszen felfogásuk szerint ez a legnagyobb szerencsétlenség, ami embert érhet.

Buchenwald 129 (106 férfi, 22 női és egy vegyes) altáborából eddig nyolcban találtak cigány foglyokra adatokat. Ezek:

Bad Langensalza	Ohrdruf S III (Thüringia)
Düsseldorf-Grafenberg	Taucha
Köln-Deutz	Weimar
Leipzig-Thekla	Schlieben (HASAG)

A buchenwaldi koncentrációs tábor 46. sz. épületében 1942 és 1945 között ezernél több fogoly életét, egészségét tették tönkre az álorvosi kísérletekkel. A fertőző anyagokkal, vírusokkal injekciózott foglyoknak 75, máskor 90-95 százaléka napok vagy hetek alatt a hullakamrában végezte.

Ezeknek a kísérleteknek a tudományos értéke – mint a háború után megállapították – a nullával volt egyenlő. Vagy olyan csekély, hogy gyakorlatilag értelmetlennek értékelhető. A fertőzés oka, hatása és lehetséges következményei legtöbbször addig is ismertek voltak. A tudománynak a megelőzés, a hatékony kezelés, a gyógyítás új módjainak kidolgozására lett volna szüksége, ezek viszont az SS-orvosok szemében érdektelenek számítottak.

Cigány foglyok csoportjáról tudnak a kutatók Sobibórból, a megöltek vagy túlélők száma ismeretlen. A Treblinkában legyilkolt 750000 fogoly sorában is található cigányok. Többek között az a kétszáz férfi, a nyolcszáznyi nő és gyermek, akik Besszarábiából történt elhurcolásuk után itt lelték halálukat. A varsói gettóból is érkeztek cigányok, valamint agyonlövések cigány áldozatairól van adat. A fennmaradt halotti könyv szerint a németországi Leonbergben kényszermunkán bevégezte életét a Dachauba deportált férfiakkól Bódi Pál 50, Pecsek István 42, és Galylyas József 44 éves magyar cigány.

A Linz melletti Mauthausen a cigányok számára ugyancsak a legsúlyosabb próbatétel volt. A rendkívül kemény munkakörülmények között (ez a tábor a legsúlyosabb fokozatú láger besorolást kapta) igen nehéz sorsa lehetett ezeknek a foglyoknak. Eltekintve azoktól a változatos gyötrésektől, amelyekkel az őrszemélyzet „szórakozott”, ők nem is voltak hajlandók a lágerfegyelmet elismerni. Kiszolgáltatottságuk emiatt is a lehető legnagyobb volt. (Többnyire távol tartották magukat minden közösségtől.)

1939 és 1941 között mintegy 250 cigányt szállítottak Mauthausenba, köztük a burgenlandiakból. Ötven altáborából hét esetében találtak adatokat cigány foglyok dolgoztatásáról. Ezek a következők:

Ebensee	St. Georgen
Grossramming	Wels II.
Gusen I.	Wiener-Neudorf
„Schlier” Redl-Zipf	

Az utolsó háborús évből annyi ismert, hogy 1945 februárjában 23 fiatal cigány, és 526 anya és gyermek volt a főtáborban. Ravensbrückből

további négyszázötvenet küldtek, a cigány csecsemőket beérkezésükkor a mauthauseni őrség agyonverte.

A ravensbrücki koncentrációs tábor cigány foglyainak pontos száma – a teljes listák hiányában – valószínűleg megállapíthatatlan. Annyi biztos, hogy az első, négyszáznegyven tagú burgenlandi cigánycsoport 1939. június 29-én érkezett. Majd 1940 január és április között százegy asszony és lány. További beszállítások is voltak. Az adatok ismeretlenek, mert az 1944 tavaszáig tartó időszak dokumentációját megsemmisítették.

Orvosi kísérletek szenvedő részei Ravensbrückben. Eliane Jeanin- Garrean francia fogoly rajza

A Mecklenburg környéki mocsarak táján működtetett ravensbrücki tábor a francia fogoly nők „A nők poklának” nevezték. A norvég király környezetéből túszként elhurcolt Salvesen asszony 1946-ban, a Hamburgban tartott bírósági eljárás során tanúskodott. A fentiek kapcsán a láger valóságáról megrázó képet festett.

„Mintha csak egy poklot ábrázoló kép tárult volna elém, pedig nem játszódtam le előttem semmiféle szörnyű jelenet. De életemben először ekkor láttam olyan emberi lényeket, akikről még azt sem tudtam volna megmondani, hogy nők-e vagy férfiak. Hajuk le volt borotváltva, soványak, mocskosak voltak, lerítt róluk a szerencsétlenség. De nem is ez rendítette meg a legjobban, hanem a szemük. Csak azt mondhatom erről, hogy „holt szemük” volt.” (Tanúvallomás az ún. ravensbrücki perben. Közli Lord Russel: *A horogkereszt rémtettei*, 200. old.)

A birkenauai cigánytáborból 1944. április 15-én 473, május 25-én száznegyvennégy 17 és 25 év közötti cigány nő érkezett. Ravensbrück 45 altáborából hétben a cigány foglyok jelenléte bizonyítható. (A pontos létszámok – források hiányában – sajnos megállapíthatatlanok.) A hét altábor:

Altenburg (HASAG)	Rechlin
Barth	Rostock-Schwarzenforst
Berlin Schönefeld	Schlieben (HASAG)
Magdeburg-Polte	

A ravensbrücki fogoly nőknek, különösen a cigányoknak a méhúri kísérletek és a kényszersterilizálások iszonyú gyötrelmeket okoztak. A „továbbszaporodásra érdemtelen asszonyok” (ahogy a náci zsargonban megfogalmazták) kezelésére létesült auschwitz laboratórium feloszlása után az álorvosi beavatkozást végző Clauberg doktor ebbe a táborba helyezte át emberkísérleti állomását. Legalább száznegyven cigány nő – állítja Erika Buchmann vált a műtétek áldozatává.

Ravensbrückben 1945 januárjának első hetében három egymást követő napon húsz-harmincéves nőket, velük nyolc–tíz éves lányokat is elvittek az Appellról. (Addig homokot lapátoltak, téglát cipeltek, utat építettek, műhelyekben dolgoztak.) Akárcsak a férfiaknak, nekik is szabadságot ígértek, ha beleegyezésüket adják a terméketlenítési célú beavatkozásokhoz.

„Szabadok leszünk! Hazamegyünk!” – kiáltották az orvosi ígéretek büvöletében a kislányok. Pedig az idősebb, sokat tapasztalt foglyok óvták őket és anyjukat. Visszatérőleg azt tanácsolták, hogy a műtétbe a világért se egyezzenek bele. Hiába! Sokan odarajzolták az írástudatlanok keresztjét a német nyelvű formanyomtatvány alájára.

Részlet a ravensbrücki SS-ek ellen indított bűnvádi eljárásból. „Dr. Treite hajtotta végre a sterilizációkat, mégpedig először csak egyes nőkön (*cigány nőkön*). 1945 januárjában odaérkezett Auschwitzból Schumann professzor röntgenspecialista abból a célból, hogy *kislányokon, nyolcéves kortól felfelé Salpinxgraphiat* hajtson végre (*beavatkozás a méhkürtbe*).

Ez az eljárás abból állt, hogy a méhüreget és a petevezetékét kontrasztfolyadékkal töltötték ki és röntgenfelvételeket készítettek. A kezelés előtt ezeket a kiskorúakat az SS-legények megerősítették.

1945. január 4. és 7. között 120–140 gyereket kezeltek ezen a módon. Eredmény: négy haláleset, részben a petevezeték kitöltése következtében fellépő hashártyagyulladás, részben pedig az általánosan legyengült testi állapot miatt.

A gyerekeket minden további utókezelés nélkül feküdni hagyták.” (*Akcióban az SS. 351. old. A kiemelések a szerkesztőtől.*)

A ravensbrücki láger felszabadulása előtt (1945. április 30.) még végeztek sterilizálásokat. A cigány kislányoknak injekciókat adtak, ezenkívül ismeretlen összetételű port is bevétettek velük. Az álvorosi beavatkozás következtében többen meghaltak.

A tábor kiürítésekor a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborba irányított gyalogmenetek számlálatlanul szedték áldozataikat. A tragédia pedig folytatódott. A cigány nők emlékezetében egyetlen élmény sem maradt olyan szörnyűséges, mint legutolsó időszak Bergen-Belsenben. Az egyik zsidó túlélő erről írta: „Emlékeim: a rettentő éhség, az állandó, hátborzongató félelem, a krematórium füstje és szaga, a halottaskocsikon hullámozó félhalott zsidó csontvázak és az agyonvert cigányok hullahegye” - összegezte a bergeni napi valóságot Dov Landau.

1944 ősztől Buchenwaldban és később Mauthausenben még ismételtén regisztráltak tehervonatokon érkezett cigányokat. Eredeti lakhelyük kideríthetetlen. Európa több országából elhurcolt, nemzeti szempontból vegyes cigánycsoportok voltak. Brutális felügyelet alatt, leírhatatlan körülmények között vegetáltak.

f. A cigányok Auschwitz II. – Birkenauban

A német haderő, a Wehrmacht által elfoglalt keleti térség népességi „rendezése” ügyében dr. Otto Thierack, a nemzetiszocialista Népbíróság elnöke Heinrich Himmlerrel tárgyalt. 1942 szeptemberében megegyeztek, hogy az „aszociális elemeket” – köztük a cigányokat – ki kell vonni a hagyományos büntetőeljárás hatálya alól és át kell adni a SS-nek. A cél „megsemmisítés munkával” (Vernichtung durch Arbeit). Egyáltalán: a továbbiakban a „társadalomellenesek” megrendszabályozása nem a bíróságokra tartozik. Helyettük majd az SS birodalmi vezetője, Heinrich Himmler „elintézi”.

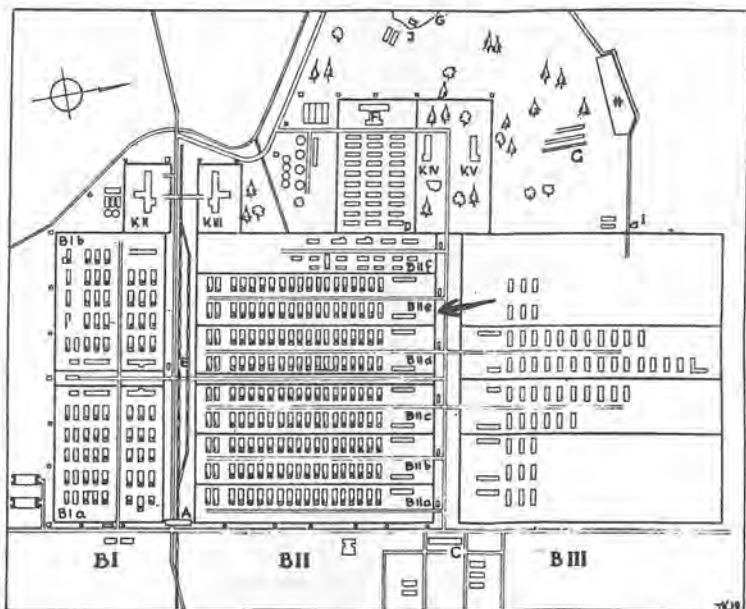
Himmler korábban tudományos célból néhány „igazi” cigány törzs - a szintik, lalerisek - meghagyását javasolta. Véleménye változott. December 16-án parancsot adott a cigányok Auschwitz-Birkenaubra szállítására, cigánytábor (Zigeunerlager) létesítésére.

A végrehajtás rögvést megindult. A cigánytábor (hivatalos megnevezése Zigeunerlager B II e) kiépítésekor 32 lakó- és hat kiszolgáló barakkot emeltek. 1943. február 26-án fogadta a néhány férfiból, nőkből és gyermekekből állt első emberszállítmányt. A cigánytábor ügyeiben kezdetben Bruno Pfütze SS-Hauptscharführer (főtörzsörmeister), majd Franz Johann Hofmann SS-Obersturmführer (főhadnagy) intézkedett.

A B II e tábor foglyait Z betűvel (Zigeuner, cigány rövidítése), mellette növekvő számsorrendű fogolyszámmal regisztrálták (nyilvántartásba vették). Március 15-én az eredetileg lóistállónak tervezett barakkok nyomorúságában megszülettek az első gyerekek. Anna Malik a Z-1936

fogolyszámot, Peter Wachler a Z-2086-ot kapta. Mindketten később meghaltak.

Sorra érkeztek a „kevert fajú” cigányok vagy cigány származásúak csoportjai (aszociális besorolással) Auschwitz II.-Birkenauba: ezerhét-száz cigány Bialystokból, Norvégiából, Hollandiából, Franciaországból és Belgiumból. Összesen huszonháromezer fogoly, közülük ezeket mindjárt érkezésük után gázba fullasztották.

A B II e cigánytábort nyíllassal jelöltük

Utolsóként, (röviddel az egész cigánytábor felszámolása előtt) egy Lettországból érkező cigányszállítmány futott be. A július 21-én regisztrált cigányokat azzal áltatták, hogy csak rövid ideig maradnak a táborban, hamarosan egy másik keleti vidékre kerülnek. Persze rájuk is halál várt.

A cigányok első elgázosítása Birkenauban 1943. március 23-án történt. Az SS ekkorra a tömeghalál technikáját továbbfejlesztette, Auschwitz-Birkenauban és Lublin-Majdanekben Zyklon A vagy Zyklon B kristályosított gázt használt. A fenti napon a 20. és 22. barakok lakóinak zárlatot parancsoltak. Az ezerhét-száz tagú, Bialystok régiójából napokkal előbb érkezett, regisztrálatlan cigánycsoportot a rejtett gázkamrához vezényelték. A fürdetési színjátékot követően megölték őket.

Május 25-én az SS-lágerorvos a cigánytáborban újra elrendelte a barakzárlatot. 507 férfi és 528 nő megbetegedés vagy tifuszgyanú miatt

gázban végezte. Egy részük csak május 12-én érkezett, ugyancsak Bialystokból. Öt nappal később dr. Josef Mengele SS-Hauptsturmführer, lágerorvos tartott szelektiót. Ikreket vitetett el. Sorsuk gyilkos kísérletei során hamar megpecsételődött.

DEGESCH
 DEUTSCHE GEBLÄSCHAFT FÜR
 SCHÄDLINGSBETÄMPFUNG MBH
FRANKFURT/M.

WIRTSCHAFTS- u. VERKEHRSPOLITISCHES ZENTRALBÜRO FÜR DIE VERBUNDENEN STAATEN VON DEUTSCHLAND
 WIRTSCHAFTS- u. VERKEHRSPOLITISCHES ZENTRALBÜRO FÜR DIE VERBUNDENEN STAATEN VON DEUTSCHLAND

Herrn Obersturmführer
 Kurt Gerstein
11 Berlin
 Leipzigerstrasse 31/32

RECHNUNG

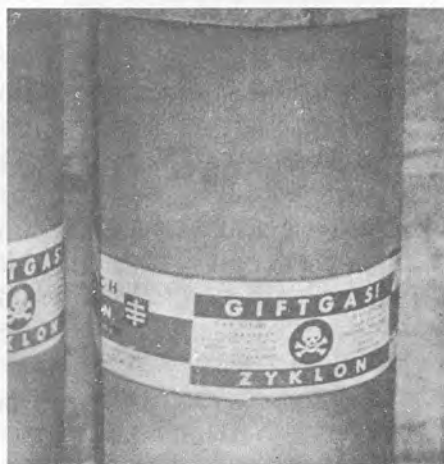
Frankfurt a. M., den 15. MÄRZ 1944

Pos	Bestenfalls	Bestandort
Wir senden an S. Herrn ab Wesen mit einem Fahrtenfrachtbrief der Reichsanstalt für Verwaltung Wesen an die Konzentrations- lager Auschwitz, Abt. Entwörung und Ent- seuchung, Station: A u s c h w i t z als Frachtgut folgende Sendung:		
	ZYKLON B Blausäure ohne Beisatz	
50079/24 = 14 Kisten, enthalten je 30 = 420 Beisatz 3 500 g = 210 kg CB	5.-	1.050.-
Brutto: 896.- kg Tara: 297,5 " Netto: 598,5 "		
Die Etiketten tragen den Vermerk: " Vorsicht, ohne Erschrocken ! "		

A Frankfurtból 1944 márciusában küldött Zyklon B gázkristály számlája

A Majdanekban használt mérgezőgáz palackok

Az Auschwitz-Birkenauban használt gázkristály

A B II e táborban nagyszámú gyerek fogoly is vegetált. Míg a zsidók esetében a táborokban a férfiakat és a nőket szétválasztották, a cigánytáborban a cigánycsaládok együtt maradhattak. A tábor felszámolása előtt májusban kilenc, júniusban tíz, júliusban egy gyerek született.

1943. március 26-án a birkenauai cigánytáborba szállított cigány kisfiú karjára Z 5141 fogoly-számot tetoválták

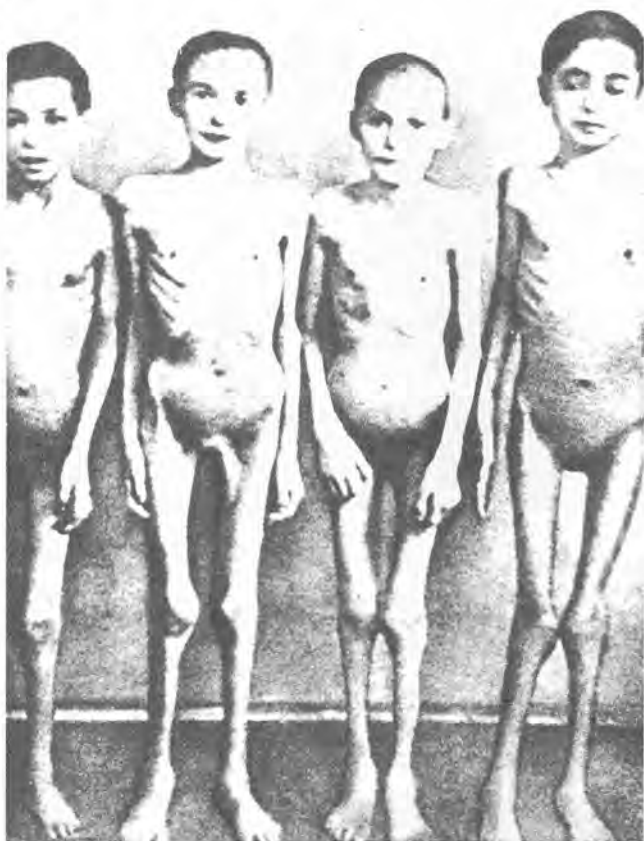
Auschwitz-Birkenauban az írónoki szoba fennmaradt főkönyvei szerint 20946 cigányt – 10097 férfit és fiúgyermeket, 10849 nőt és lánygyermeket – regisztráltak. Közülük hétezeren meghaltak, közel háromezret elgázosítottak. Az 1943. és 1944. évi adatok arra mutatnak, hogy a cigánytábor lakóinak több mint a fele, 10514 fogoly a veszteséglistára került. Sokan a kiütéses tifusztól, sarlaktól, kanyarótól és a rák különleges, lepryszerű válfajától, a gyerekeket nyomorító nomától.

A tábori veszteségadatok nem tartalmazzák a lengyel és orosz cigány csoportokat. Ezek legtöbbször – bármiféle nyilvántartás nélkül – megérkezésük után közvetlenül a gázkamrákba vezényelték. Nem tudjuk pontos számát azoknak a cigányoknak sem, akiket még Birkenau II e felszámolása előtt megöltek, vagy akik „természetes”(?) halállal meghaltak.

Ismeretlen máig, hogy Auschwitz-Birkenau 50 (35 férfi, 14 női és egy vegyes) altáborában, valamint az SS-vasútépítő brigádban mennyi cigány lehetett, erre még becsléseket sem találtunk.

Lucie Adelsberger német orvosnő 1943. május 21-étől 1944. augusztus 3-áig – a napig, amikor a krematórium melletti árokban ezernyi cigány hulláját elégették – majd minden nap bement a cigányokkal zsúfolt barakkokba (tábori néven blokkokba). Évtizeddel később megemlékezett a barakkok népének nyüzsgéséről, a keverék nyelvet használó, húszezernél több cigány fogoly tarka életéről. Arról is, hogy mindegyik nemzeti csoport valamiképp eltérően beszélt. Leírta benyomásait a gye-

rekek hadáról, szerény örömeikről és az alultápláltság miatt a leprásokéra emlékeztető, rettenetes szenvedéseikről. Naponta húsz-harminc halott volt minden barakkban, már messziről hallani lehetett a túlélők halottsiratóját.

Mengele ikerkísérleteinek áldozatai

A birkenauai cigánytáborban 1944 áprilisában több változás történt. Élére Georg Bonigut SS-Unterscharführer (szakaszvezető) került. Kilenc csoportban 960 cigány – 455 férfi, 505 nő – érkezett, hét gyermek született. 15-én a létszámot apasztották. 884 cigányt, köztük 178 fiatalt Buchenwaldba, 473 nőt pedig Ravensbrückbe szállítottak.

Másnap este a lágerrészben a barakkokból kijárási zárlatot rendeltek el. Sok cigány – megérezve a veszélyt – ellenállásra készült. Egyes barakkokban az elrejtett késeket, csöveket, szerszámokat vették elő, másutt a bejáratot eltorlaszolták. Az SS a tervezett elgázosítás elhatalosztására kényszerült.

Május 23-án újabb előkészítő intézkedés következett. Ezerötszáz cigányt kiválasztottak, az Auschwitz I. táborrészbe elkülönítettek. Másnap nyolcvankét férfit Flossenbürg, 144 nőt pedig Ravensbrück koncentrációs táborába átirányítottak.

A Birkenau II e táborát augusztus 2-áról 3-ára virradó éjjel az SS a nagy túlerővel, sok dulakodással felszámolta. Másodikán délután 918 kiválasztott, elkülönített férfit (köztük 105, 9 és 14 év közötti fiút) valamint 490 nőt, összesen 1408 cigányt ismét Buchenwaldba szállítottak. A nők ottani sorsa ismeretlen, a férfiak zömét Mittelbau-Dora táborban dolgoztatták.

Birkenauban a további 2897 fogoly – legtöbbször asszony, idősebb cigányember és gyermek volt – a gázban végezte. A láger napi jelentéseiben a cigánytábor rablétszáma többé nem szerepelt. A kiürült barakkokba az SS magyar zsidókat telepített.

„A tarka élet a cigánytáborban elnémult – írta Lucie Adelsberger – nincs már lárma, nincs panasz és nincs zene. Mindössze néhány ikergyereket elkülönített kísérleteihez dr. Josef Mengele.”

A hírhedt lágerorvost gyilkos tudományos fanatizmus mozgatta. Többször halálos végű operációkat végzett. Áldozatait megvizsgálta, (alkalmilag tarkónlövessel) megölte és felboncoltatta őket. Dr. Nyiszli Miklós 1945 júliusi nyilatkozatában erről is beszámolt.

Az egyik éjjel, úgy éjfél körül „a boncterem melletti dolgozószobában tizennégy cigány iker várt, SS-legények őrzetében, keservesen zokogva. Dr. Mengele egy árva szót sem szólt hozzánk, csak egy 10 köbcentiméteres, valamint egy 5 köbcentiméteres fecskendő készített elő. Egy dobozból evipánt vett elő, egy másik dobozból kloroformot 20 köbcentiméteres üvegedényekben, és a műtőasztalra helyezte ezeket.

Ezt követően behozták az első ikret (...) egy tizennégy éves lányt. Dr. Mengele megparancsolta nekem, hogy vetkőztessem le, és helyezzem a boncaszatra. Ezután intravénásan befecskendezte az evipánt a jobb karjába. Miután a gyermek elaludt, kítapintotta a bal szívkamrát, és befecskendezett 10 köbcentiméteres kloroformot. Egy kis rándulás után a gyermek már halott volt, mire dr. Mengele a hullaházba vitette. Mind a tizennégy ikret megölte így egyetlen éjszaka alatt.”

Az auschwitzi lengyel ellenállók a birkenauai cigánytábor két főkönyvét (a férfiak és a nők listáit) a kerítés közelében elrejtették. 1949. január 13-án egy fafedelű vödörben ezeket megtalálták a cigányok rabságának egykori területén. A hiányos, esetenként olvashatatlan névlista alapján később 8412 férfi fogoly adatait dolgozták fel. (Két kötetben 1993-ban Münchenben, az auschwitzi állami múzeum és a heidelbergi Roma és Szinti Kulturális és Dokumentációs Központ közreműködésével kiadták.) A német állampolgárságú foglyok között másfélezernél több, a magyar

Hyg.-bakt. Unters.-Stelle
der Weissen-Str., Südost

29. JUN. 1944

Auschwitz Os., am

29. Juni 1944.

Anliegend wird übersandt:

Material: **K...**

Leiche entnommen am

(12-jähriges Kind)

zu untersuchen auf

Histologische Schnitte

Name, Vorname:

Dienstgrad, Einheit:

siehe Anlage

Klinische Diagnose:

Anschrift der einsendenden Dienststelle: **H.-Krankenbau
Zigeunerlager Auschwitz II, B II e**

Bemerkungen:

Der Lagerarzt

K.L. Auschowitz II

Mengele
SS-Hauptsturmführer.
(Stempel, Unterschrift)

Mengele 12 éves cigány kislány fejének szövettani vizsgálatát kéri.
Az álorvosi kísérletek egyik 1944 júniusi áldozata volt

határ mellől, Burgenlandból elhurcolt cigány volt. A névsorban így Ádám, Faragó, Horváth, Pápai, Sárközi, Holdosi. Újvári és más magyar nevek találhatóak. A cigányláger foglyainak 0,16 százaléka, 34 fő magyar állampolgár volt.

Gyermek

Egy év alatti gyermek	303
14 év alatti gyermek	880
14 – 21 éves	1394

Felnőtt

40 év alatt	1840
40 év felett	3743
60 év felett	252

A B II e lágerba hurcolt férfi foglyok között a legfiatalabb egy két hónapos lengyel csecsemő volt (1943. június 4-én meghalt), a legidősebb a kilencvenéves Alfred Brandt, német cigány.

A 10768 cigány nő adatai feldolgozásban:

Egy év alatti gyermek	263
14 év alatti gyermek	4494
14 – 21 éves	1690
Felnőtt	
40 év alatt	2468
40 év felett	1385
60 év felett	468

A nyilvántartás szerint a legidősebb cigány fogoly nő 110 évesnek mondta magát (születési időpontja hiányzik). Két lengyel nőről beírták, hogy 92 éves. (A fenti adatokat az 50-lecie zaglady romow, 50 Jahrestag der Vernichtung der Roma c. kötet (Oswiecim 1994.) 111–112. old. részletesen elemzi.)

Barakkbelső Birkenauban

g. A cigányok üldöztetése más országokban

A holokauszt vagy Soá (héber szó, katasztrófát jelent) idején a romák többsége Kelet-Európában és a Balkánon élt. Jugoszláviában anyanyelvi alapon 1931-ben a közel 10,35 milliónyi szerb, horvát és szlovén, valamint számos népcsoport mellett 64909 cigányt írtak össze.

A megszálló német csapatok Szerbiában a cigányok ellen is vérengzéseket követtek el. 1941 októberében Belgrádban nagyszámú zsidót és ezeröttszáz cigányt túszként egybegyűjtöttek. Közülük a férfiakat – a német katonák és a „népi német” helyi lakosok halála, vagy sebesülése megtorlásául – agyonlőtték. A sajmitói koncentrációs táborban gázzal is öltek. Az év végére a népirtásnak a cigány lakosság nagyobb része áldozatul esett.

A jasenováci (Horvátország) láger kapuja

A horvát usztasák uralma alatt a cigányoknak – az üldöztetést szenvedett „alsóbbrendű” szerbekkel, zsidókkal együtt – a nyilvános helyek látogatását megtiltották. A tiltást gúnyos feliratú táblákon is hirdették. A hírhedt horvátországi munka- és kivégzőtáborokban, razziákon a félmillió szerb, a hatvanezer zsidó mellett húszezer cigány esett áldozatul. A Boszniában élő muszlim romákkal kivételt tettek.

Bulgáriában a cigányok üldöztetése a szomszédos államokétól elmaradt. 1942-ben rendeletileg megtiltották számukra a vegyes házasságot, a férfiakat ún. fekete századokban munkaszolgálatra kötelezték.

Lengyelországban a vándorcigányokat lemészárolták, a további, összegyűjtött cigánycsoportokat gettóba zárták. Csak az erdőségekben, a partizánokhoz csatlakozott cigányok menekültek meg. Becslések szerint a népirtásnak 13000 roma áldozata volt.

Egyes források százezer körüli szlovákiai cigányt említenek. Ezzel szemben az 1930. évi népszámlálás 31188-at regisztrált. (Csehszlovákiában összesen 32857-et. Közülük Csehországban 31, Morvaor-

szágban, Sziléziában 196, Ruténföldön 1442 élt.) Szlovákiában 1940-től rendeletekkel korlátozták mozgásukat, életlehetőségeiket. Évi kétszer két hónapos munkaszolgálatra, majd egy évvel később a települések szélére való kiköltözésre kötelezték őket.

1943-ban cigányokat kényszermunkán dolgoztattak útépitésen, vas-útépitésen, a Vág és az Orava mellett folyószabályozásnál. A Vág menti Dubnicában cigánycsaládokat gyűjtöttek egybe. 1944 végén a tábornak 729 foglya volt, közöttük 250 gyermek. A szlovák németellenes felkelés után a német megszállóknak, a velük együttműködő szlovák Hlinka-Gárdának és a felfegyverzett szélsőjobboldali elemeknek többhelyütt romák tucatjai estek áldozatul.

Romániában 1930-ban anyanyelv szerint 101015, nemzetiség alapján 262501 cigány élt. Mihai Antonescu miniszterelnök – helyettes 1941. június 17-i kabinetülésen az elhódított területek jövőjéről is szolt. „Elmondhatom önöknek, hogy a román nemzet most, amikor e történelmi pillanat küszöbére érkezett, mely évszázadokig nem fog újra beköszönteni, fel kell hogy használja a kivételes alkalmat a lakosság megtisztítására. (...) Ami az etnikai lakosságot illeti, biztosíthatom önöket, hogy nem csupán a zsidókról, de az összes etnikai kisebbségről is szó van, - az idegen elemek teljes és erőszakos eltávolításának politikáját fogjuk alkalmazni”. (Ion Antonescu marsall pedig – Hitler után – a zsidót nevezte az igazi Sátánnak, akivel a románok élethalál harcukat vívják.)

A románok a besszarábiai és bukovinai zsidók 1941–1942. évi kiszállítására idején az összegyűjtött cigányokat szintén Transznisztriába – Ukrajnának a Dnyeszter és a Bug közé eső, a románok megszállta területére – koncentrációs táborokba deportálták. Legtöbbjükkel az éhezés, a járványok végeztek. 30000–40000 cigány áldozatról vannak adatok.

Franciaországban is eljártak a cigányok ellen. A vichy köztársaságban közel harmincezer „nomád” cigányt internáltak. Sorsukról annyi ismert, a legtöbben Buchenwaldban, Ravensbrückben és Dachauban raboskodtak. Hollandiából és Belgiumból háromszáz cigányt deportáltak németországi táborba. Ezután – tifuszárványtól tartottak – a főkormányzóságba szállították őket. Az 1944. január 15-én Auschwitz-Birkenauban deportált 351 belga cigányból tizenegy–tizenkét túlélő maradt.

A cigányok ügyében Svájc már 1913-ban törvényt hozott, a hatóságok célja főképp bevándorlásuk megakadályozása volt. (1972-ig érvényben maradt.) A továbbiakban a bűnözővé nyilvánítást, a kiközösítést és az üldözést „fajhigiéniai” elméletekkel is magyarították. Újabban - a közelmúlt történetét vizsgáló – svájci történészbizottság megállapította, hogy Svájc hatóságai a második világháború alatt folyamatosan cigányellenes politikát folytattak. Tudták, hogy a határon jelentkező, az országba belépni szándékozó menekülők életveszélyben vannak, mégis igen ritkán segítettek rajtuk. A kényszersterilizálás elől Svájcba menekült

német cigány kérelmét azzal utasították el, hogy a német hatósági intézkedés nem mond ellent a svájci jogszabályoknak. Ilyen alapon menedék nem adható. Végül nem adták ki a németeknek, de bebörtönözték.

Egy túlélő lábadozó társai között

h. Az üldöztetés áldozatainak száma

A nemzetiszocialista üldöztetés előtt a cigány népességet Európában kétmillióra becsülték. Az üldöztetés áldozatainak számáról eltérő, 200000 és 600000 közötti adatokat találunk. A 1990-es évek derekától az utóbbi számadat melletti állásfoglalások kaptak erősebb hangsúlyt. A vita – megfelelő dokumentáció hiányában – még nem jutott nyugvópontra.

A cigányok nemzetközi szervezetei 1,5 millió áldozatról szólnak. Ez a szám szerepel Párizsban, a Patrín információs és koordinációs központ nyilvántartásában is.

Dokumentumok a cigányok sorsáról a deportálásban

Der Chef des Wehrwirtschafts- u. Rüstungsamts im Oberkommando der Wehrmacht		Berlin, den 26. Okt. 1941.	
RU Via Nr. 26 510/41		Befehl Nr. 1234	
Bitte in die Einsatzverträge eintragen. Das Datum und Menge dabei angeben.		Befehl Nr. 1234	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; display: inline-block;">[Redacted]</div>		18.10.41	

Betr.: Störung kriegswichtiger Fertigung für Bekleidung und Ausrüstung im Ghetto Litzmannstadt durch Einweisung von 20 000 Juden und 5 000 Zigeunern.

An den
Herrn Reichsführer SS und
Chef der Deutschen Polizei
im Reichsministerium des Innern

Berlin NW 7
Unter den Linden 74

Sehr geehrter Herr Reichsführer!

Wie mir der Leiter der Ghettoverwaltung Litzmannstadt mitteilt, ist durch das SS-Hauptamt für Mitte Oktober eine Überführung von 20 000 Juden und 5 000 Zigeunern aus den luftgeführten West-Gebieten in das Ghetto Litzmannstadt angeordnet worden.

Zur Unterbringung dieser Personen müsste die Ghettoverwaltung die nach Überwindung größter Schwierigkeiten in 1 1/2 jähriger Arbeit eingerichteten Werkstätten, Hallen und sonstige Räume, in denen zu 95 % wehrwirtschaftliche Fertigung (Pioniersturmgepäck, Tropenschlafmücke, Fliegerkopfhäuben usw.) durchgeführt wird, freimachen.

Dadurch würde:

- 1.) diese Fertigung nahezu unmöglich gemacht werden,
- 2.) würden zur Erledigung dieser Aufträge im Reich - bei der schon so schwierigen Arbeitseinsatzlage - weitere ca. 40 000 Arbeiter benötigt, während die jüdische Arbeitskraft unausgenutzt bliebe. Und
- 3.) müssten die für die Fertigung bereits angelieferten Rohstoffe und Halbfertigwaren im Werte von ca. 50 - 60 Mill. RM den Auftraggebern wieder zugestellt werden, wodurch eine erhebliche Belastung der Reichsbahn entstehen würde.

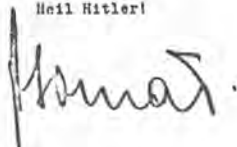
Ich bitte daher, die Verlagerung der Juden und Zigeuner aus den luftgeführten West-Gebieten in andere Ghettos (z.B. Warschau) ins Auge zu fassen.

- 2 -

- 2 -

Wegen der Dringlichkeit der Angelegenheit bitte ich um baldmöglichste Entscheidung.

Heil Hitler!

A Himmlerhez intézett levél 1941. októberben 20000 zsidó és 5000 cigány gettóba szállítását említi

Április 20.-án megérkeztünk Dachaubá. Itt egy hetet töltöttünk egy blokkban borzasztóan szeszszufolyva; Nagy esőzések voltak és a tetőn, amely egy szél deszkából állt, befolyt az eső. Egy hét után transportba kerültem. Nyitott vagonban utaztunk Ravensbrückig.

November 30.-án érkezünk meg. Itt cigányokkal együtt behajtottak minket egy szobba, ahol már 1800 Auschwitzbéli büntetésül ide szállított zsidó nő volt. Amnyi helyünk sem volt, hogy a hátizsákunkra rúdulhassunk. Másnap reggel fürdő, ahol mindenünket elvették, még az iratainkat is, aztán a forró fürdő felé hivatalosan, könnyű, nyári ruhába öltözve kihajtottak a szabadba, és egész nap itt kellett állnunk a hidegben, míg az utolsó csoport is elkészült. Akkor visszavitték a sátorba, de addigra már meg voltunk gyémberedve a hidegtől, és sokan belázasodtunk.

13 napot töltöttünk éppen a szobban, nem is ülve, csak állva, az éjszakák és a zappalok szeszszufolytak. Majd maiban már 4 órákor kezdtek az Appellel való kínzást, sokszor 2-3 óra hosszat is kint kellett állnunk a hidegben kabát nélkül, nyári ruhában, néha csurocviszre ázva. Az élelemért is órák hosszat kellett a szabadban várni. Minimális kosztot kaptunk és abba is orvosgól keverték. Sokan megbetegedtek, egyszerűen mindenki megkapta a diarét, ez aztán teljesen legyengítette az embert, nem tudtunk lábra állni. Jellemző az állapotokra, hogy egyik nap megtudtam, hogy anyám is ideérkezett, és hiába próbáltam összeszedni minden erőmet, nem bírtam felkelni és felkeresni. Tehetetlenül kétségbeesve feküdtem és mire fel tudtam kelni már nem találtam. Azóta sem tudok rája.

Tizennegyedik nap transportba kerültem és akkor megint végigcsináltatták velünk a fürdői torturát. A forró fürdő után most egy éjszakan át kellett a hidegben állnunk, még mindig ugyanabban a nyári ruhában. December 18.-én indítottak Berlin-Spandauba és 30.-án érkezünk meg. Az utat nyitott vagonban tették meg, majdnem mindnyájan betegen érkezünk.

Ezen várhassal a Ravieroe testek, vagy két hétig fekvőben, még jobban legyengültem, de azért még utólag újra munkába állítottak. A Deutsche Industriewerke munfabrikában dolgoztam gép mellett. Embertelenti munka volt: éjjeli-nappali sonichtekben, hetenként váltakozva, napi 12 óráig dolgoztattak, pillanat megállás nélkül, és munka előtt és után még Appelt kellett állnunk, néha több óra hosszat.

Április 21.-én, az oroszok közelétre, evakuáltunk. Sachsenhausenba vittek minnyájunkat. Az egészségeseget gyalog, engem, aki itt újra anyira legyengültem, hogy járni már nem bírtam, a betegekkel autón szállítottak.

Dachau fogság cigányokkal együtt
Deportáltakat Gondozó Bizottság (DEGOB)
2055. sz. jegyzőkönyv, 1945. augusztus 16.

J e g y z ő k ö n y v

felvételtett 1945. július 27.-én a DEGOB Deportáltakat Gondozó
Országos Bizottság irodájában /Budapest VII., Bethlen tér 3./

Megjelenik: Strulávió Franciska
Született: Kovácsrét, 1923. október 23.
Foglalkozás: varrónő
Lakhely: Budapest VII., Kazinczy u. 10.
Táborok: Ravensbrück 1944. nov. 7. - 1944. dec. 1.
Rechlin 1944. dec. 6. - 1945. ápr. 26.

Fentnevezett előadja a következőket:

1945. október 23.-án, rendelet értelmében, be-
vonultam a Kisok-pályára. Nyilasok elvitték az isaszegi táborba,
itt mindent elvettek tőlünk, azután Újpestre és innen gyalog
a bécsi országon végig meneteltünk Hegyeshalomig. Kb. két hétig
gyalogoltunk, éjjel mindenütt a szabad ég alatt, piacos vásárte-
reken és futballpályákon pihentünk. Élelmünk kárpapontként egy le-
vesből és 10 dk. kenyérből állt, borzalmasan éhezünk, és teljesen
legyengültünk; nagyon sok társam a szabadban túltűt éjszakai
megfagyott. Legjobb barátom is így halt meg mellett.

Rendőrök és magyar katonák voltak a kísérőink.
A rendőrtiszt, fiatal ember, nevét nem ismerem, jó példát mutatott
a legénységnek: tüstűt-vert bennünket. Én magam is két rugást kap-
tam tőle, mert egy bajtársam, aki az éhségtől az uton össze-
esett, segítettem és vonzoltam magammal.

Hegyeshalomhoz érve, átadtak az SS-eknek. A
német tiszt az átvétel alkalmával kijelentette, hogy munkára
vázolnak, ne féljünk, jó dolgunk lesz. Két napi utazás után meg-
érkeztünk Ravensbrückbe. Fertőtlenítés után mindent elvettek tőlünk,
ócska, tetves ruhát és facipőt adtak helyébe.

Bevittek egy nagy szobba, a "cigánysátorba",
ahol magyar cigányok közé kerültünk. A csupasz földön, szenny-
ben, piszokban aludtunk, egyrészt hegyes-hátán. A szobát feketét
a falat, a falat is a földet, mivel kevés hely volt, a
cigányok uton, az édesanyjuktól kellett megszoktuk. Ha elvitték

Ravensbrück, cigánysátor említése
DEGOB, 2692. sz. jegyzőkönyv

Később beosztottak egy másik Kommandóba, ahol utépitésnél dolgoztunk. Innen aztán kiválasztottak transportba és elvittek Bergen-Belsenbe. Ott 4 hetet töltöttünk el minden munka nélkül. Ott újra kiválasztottak és elvittek Rochlitzra egy 200 emberből álló csoportot. Itt egy municiós gyárban dolgoztunk és golyókat készítettünk gépfegyverekbe. Itt tartható bánásmódban volt részünk. Bannivalonk az kevés volt, de kilehetett birni. Innen aztán Crachlitzba vittek. Itt 2 héten keresztül semmiféle munkára nem lettünk beosztva, utána azonban nagyon nehéz munkát kellett itt végeznünk. Köveket hordtunk egy magas hegyről és tenkakedályokat építettünk. Egy délután 500 amerikai repülőgép kezdte ezt a hel-et bombázni, mire szigorú parancs érkezett, hogy azonnal hagyjuk el ezt a helyet. 1800-an indultunk el innen. Indulás előtt 100 embernek osztottak ki élelmet, a többinek nem jutott semmi. Gyors tempóban indult a menetelés. Körülbelül 30 km. tehettünk meg estig, ahol egy erdő mellett töltöttük az éjszakát a szabad ég alatt. Reggel 400 ember kapott kenyeret a többi pedig semmit sem kapott. Megint elindultunk, estig gyalogoltunk szintén kb. 30 km. Ismét egy erdő mellett töltöttük el a szabad ég alatt a második éjszakát. Itt már mindenki kapott egy kanál lisztet cukorral vegyítve és egy kis margarint. Mivel igen fáradtak voltunk, azonnal lefeküdtünk. Éjjel felkeltettek bennünket és mindenki kapott 2 szem főtt burgonyát. Itt cigányokkal együtt és nagy verekedés mellett sajlott le a krumpliosztás. Másnap egész nap pihentünk, ellenben egész éjjel gyalogoltunk. Reggel amikor megpihentünk, képtelenek voltunk elaludni, mert rettenetesen gyötört az éhség. Később kezdtek levelet főzni miközben egy rettentő nagy viharban volt részünk. Kénytelenek voltunk a nagy eső dacára ott állni, mert se távol se közel nem volt egy hely, ahová bebújhattunk volna. Később a többieket elvitték kb. 6 km.-re a várostól egy csűrbe aludni. Velem együtt lo-on lemaradtunk és elbujtunk egy szűrbe. Éjjel megtaláltak bennünket az SS-ek és lekerítették löni. Vittek a többiek után és ott maradtunk aznap délutánig. Már nem törtődünk azzal, hogy nincs mit ennünk, csak aludni szerettünk volna egy kicsit. Délután amikor elindultunk kb. 4 órákor, menetelés közben osztottak ki a levelet. Egész éjjel gyalogoltunk esőben és sarban. Az én hugom már nagyon gyenge volt és folyton azt kiabálta, hogy nem bírja tovább. En teljes erőmmel huztam őt és biztattam, hogy csak jöjjön tovább. Egy hétfői napon, amikor megérkeztünk egy "Lutia" nevű faluba, lefeküdtünk aludni, mert már nagyon fáradtak voltunk. Arra ébredtem, hogy a hugom mellettém örökre elaludt. Kezdtém ordítani, hogy ne bírom ezt ki. A német nők olyan kegyetlenek voltak, hogy még elmondani is nehéz. Abban a csűrben, ahol fekvőtünk, egyre több lett a halottak száma, mire a német nők nagy botokkal az élő embereket is verték és ordítottak "Du bist tot" lehuzták a bakkancsainkat a lábunkról, mert nekik nem volt és elvették a pokrócainkat és kabátjainkat. Aztán meg azért vertek, hogy menjünk eltemetni a halottakat. Közben érkezett egy újabb parancs, hogy innen is tovább kell mennünk és ott hagyjuk a halottjainkat. Innen

Kiürítési menet cigányokkal együtt, 1945. április
DEGOB, 2280. sz. jegyzőkönyv

nem beszélt, sánki ezen még nem szabadott rajtunk kívül, akik nem tudunk segíteni. Azt hittük, megezték a szilvák a fájdalemtől, a táhatetlen dühtől, amikor hallottuk kiáltásaikat: Zóna Kanada, hilf! una!

Januárban Rochlitzba mentünk. Egy fagyvergyárban laktunk, iriák, cigányok, különböző nemzetek munkásai voltak itt. Szépek felügyeltek ránk munkaközben és kezdetlenül ütöttek, vertek minket. Kővekkel dolgoztunk. 30-40 kg-os kőveket kellett lánokban egytalanak dobálni, egymástól 2 méternyire álltunk. A legnagyobb fagyokban is egész nap kinn voltunk, és még a kabátunkat is le kellett venni, hogy jobban menjen a munka. Vigyázzállásban hallott alinix, így per-
e-e a kővek nem jöi egek, rödbotuk tárendők lábára, kezé-
re és az is a mionkra. A nagy kővek felhasították vég-
tagjainkat, körülöttünk a fehér hó minoig piros volt vé-
rünkől. A fagyási sebektől nem is beszéltek.

Rögzülésként, mielőtt kivonultunk munkára, feketekávé járt nekünk, de ezt többnyire nem kaptuk meg, azzal, hogy még nem készült el. Mikor hazajöttünk, láttuk, hogy felügyelő-
nők a feketekávéban mosatja ki fekete köpenyét. De mi
ennyire ki voltunk éhezve, és úgy vágyódtunk valami meleg
étel vagy ital után, hogy a kondérból kimerítettük a pax-
piszkos feketekávé és azt ittuk ki. Nevünk nem volt, csak
Verpflichtete jüdische Schweine- ként hívtak.

12-en kaptunk egy kenyeret, rettentetesen éhezünk. Állandó légitámadások mellett nekünk nem volt megengedve, hogy a
bunkerokba menjünk. Az utolsó 4 hét alatt már nem dolgoz-
tunk. Éjjel nappal bent álltunk, az ajtó kívülről ránk volt
zárva, és a ház és mi is remegtünk az állandó légitámadá-
soktól, a detonációktól. Ha ránkgyulladt volna az épület,
ha bármi történik, bent pusztulunk, mert kimenni nem tud-
tunk, óreink bunkerben vigyáztak életükre. Csak a mi é-
letünk nem számított.

Az utolsó napokban elvitték minket. Kb. 8 napig gyalogol-
tunk, parancsonkunk biciklivel ment mellettünk és az SS
felügyelőnk nem néztek ránk, hamar egy kis krumplit ka-
partunk ki a földből, vagy csalánt téptünk, és azt ettük,
mert különben éhenhaltunk volna. Ha azonban ilyesmit ész-
revettek, keszerves korbácsolásokat kaptunk. Mikor megpihen-
tünk, száraz falevelet gyűjtöttünk, két téglával tüzet csin-
altunk, és meg volt a kályha. Egy lábasba beraktuk a csa-
lánt, patakvizsel felöntöttük, és egy jutottunk végre egy
meleg ételhez, csalán-főzelékhez. Utközben több kunyhóba,
házba is bekerogtunk és ételt kértünk. A menet asszonyok
szonban nem adtak, azt mondták, hogy még a vizet sem érde-
meljük meg.

Ábrahám Regina
Rosner Berta
Ferber Sarolta

- 2 -

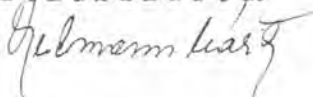
volt lakóhelyünkől. Mi 4 00-án voltunk, és rajtunk kívül cigányok és lengyel férfiak is dolgoztak itt. Nagyon nehéz munka volt, robbanó anyagokkal dolgoztunk, állandó veszélyben. Nagyon keveset kaptunk enni, mindég kevesebbet. Az utolsó napokban már 20-an kaptunk egy kenyert.

Az SS felügyelők ütöttek vertek minket. Izrael Májushan utnak indítottak. Egy nap, egy éjszaka gyalogoltunk anélkül, hogy bármi ennivalót is adtak volna nekünk. Már nem bírtuk az éhezést, a korbácsütéseket, amelyek egymásután hullottak felszebesedett hátunkra. Egy erdő széléhez értünk, és itt mind ledőlünk, senki sem bír tovább menni. Az SS nők civilbe öltöztek és megsebzettek, minket pedig másnap felszabadítottak az angolok. Előbb hazatérünk, megnézni, él-e még családunkból valaki, azután Palesztinába akarunk menni.

Ábrahám Regina
Rosner Berta
Ferber Sarolta.

A jegyzőkönyvet felvette

Gutmann Márta.

Lipcsei lőszergyár, 1944.
DEGOB, 2190. sz. jegyzőkönyv

holminket is elvették és helyébe kaptunk egy ócska rongyot. Nekem még jó volt a cipője, azt átcserelték egy pár facipőre. A furdóból egyenesen a cigánylágérba vittek, ahol csupa német cigány volt. Ebben a Lágérban egy hétiig voltunk és utána elvitték a "C" Lágér 13-as Blokkjába. Itt 14-en feküdtünk egy olyan priesen, amely maximum 4 emberre volt méretezve és 30 zseben 4 pokrócot kaptunk. Dolgozni itt nem kellett semmit. Reggel kb. 1/2 8-kor volt az étkezést és utána Apellra sorakozó, amely kb. 3-ig tartott. Utána megszámoltak bennünket és aztán kaptak meg a reggelit, amely egy kis keserű kávéból állott és ezért még verekedtek is. Délben kaptunk egy csatellen levest, amelyben fő, pár, szén, és kővek voltak és olyan keserű volt, hogy nem tudtam megenni. Délután 4 óra körül ismét Apell volt, amely - ha minden rendben ment - 7 1/2 8-ig tartott. Ha nem atimelt a számolás, - ami igen gyakran fordult elő - akkor még éjjelig is álltunk meg térdelőnk sárban, esőben, hidegben. Vacsorára kenyéret kaptunk és aprósá felváltva margarint, sajtot, vagy egy kanál levart.

Igen sokszor szelektáltak bennünket. Ilyenkor az egész Lágérnak fel kellett sorakoznia. Körülbelül 30000 ember állt a Lágérban. A szelektálás úgy történt, hogy megjelentek az SS-ek és csak egy rámutattak erre vagy arra - és ha közben valaki sírt, mert elválasztották a testvérétől, úgy sokkal inkább elvitték. Legjobb esetben a testvérét is kiválasztották. Ezeket aztán elvitték a krematoriumba. Voltak azonban olyan választások, amikor elment transport részére történt a kiválasztás. Egy ilyen választás alkalmával kerültem én is transzportba 100-ed ranggal. Indulás előtt még orvos vizitre mentünk és azt az orvos nem találta megfelelőnek, azt ráadásul küldte és azokat is a füstbe küldték.

Három napi utazás után érkezettünk meg Parachnitzba. Itt egy esetleges néző lettek elhelyezve, mindenki külön kórt kapott, itt már munkásoknak tekintettek bennünket. Én a "Diana" nevű repülőgéppályán nyertem elhelyezést és ott a munkásokat csiszoltam. Három csoportban dolgoztunk napi 9 órát. Először egész rendszeres ellátásban részesültünk, de ez sajnos csak rövid ideig tartott. Kezdetben fejünként egy negyed kenyéret kaptunk, később pedig csak egy tizedet. Ebédre először krumplit kaptunk, később pedig már csak valami vizes levest. Reggel feketekávéval adták, de azt sem kaptak mindig. Este egy kevés krumplit adtak valamivel leöntve. A gyárban rendszeres bűnözőkben volt részünk. Együtt dolgoztunk olasz és francia foglakkal és ezek sokszor kíségtettek bennünket élelemmel. Először volt egy jó Unterschaerführerünk Klicsnek hívták. Sajnos azt elhelyezték tőlünk éppen ezért mert olyan jó volt és helyette egy nagyon rosszat kaptunk. Dacára annak, hogy nekünk mint munkásoknak itt nem kellett Apellit állnunk, ez mégis kiállított bennünket vasárnap, amikor nem dolgoztunk a gyárban és egész idő alatt gumibottal a kezében állt bennünket. A sok óhezés következtében nagyon legyűngült mindenki és ennek következtében sokan haltak meg. Naponta kb. 20 halottunk volt.

Március 10.-án már nagyon közeledett a front és akkor elvitték bennünket innen Zillamba. Parachnitzból Zillambá (2 napos utaztunk, amikor megérkeztünk elvitték bennünket a fertőtlenítésbe. Itt nagyon rendszeresen bántak és bántak velünk. Az ellátásuk jó volt, csak nagyon kevés. Megelőre vagy édes grist kaptunk vagy édes kávé, délután egy liter levest, este krumplipöröt, amihez néha még vagdalt hús is adták.

Cigánylágér, Auschwitz-Birkenau
DEGOB, 2818. sz. jegyzőkönyv

Bunba érkezve nagyon gyorsan kellett kiszállni a vagonokból. Gondták, hogy a csoportokat csak hagyják benne, majd később munkáhozrak. A szelektálás pillanatok alatt történt. Míg magam tartam, már egy külön csoportban voltam apámmal és egyik öcsém. Szívességgel volt az elválasztott családtagok kiabálása és segítségese. Volt olyan fiatal nő, aki önként ment abba a csoportba, amelybe a gyermekeit osztották be.

Bennünket munkabirokat fürdőbe vittek, levétköztette az összes meztelenre és mindenünket elvették. Ekkor kezdtük sajnálni, egy annyi holmit hoztunk magunkkal a vagonba, ágyamat, takarókat, tő. ami csak terhünkre volt. Fürdő után csikos rabruhát kaptunk, zután egy barakkhoz vittek, ahová 1900 embert gyűmösztöttek be, úgyzülván bevartek bennünket, mert máskeppen nem fértünk volna be. Et napig nem kaptunk semmit enni, csak ott szorongtunk a barakkban. Scharrführer olykor bejött és mivel nem tudtunk neki elég helyet dni, hogy végigmenjen a barakkon, gumibottal szétvert közöttünk, úgyzülván már 500-an voltunk ebben a barakkban és a napi koszt 1/4 liter levesből és egy kis kenyérből állott. Itt 3-4 hétig voltunk; dolgozni nem kellett semmit, ami nagyon rossz volt.

A mellettünk levő barakkban német cigányok voltak. Egy éjjel borzasztó fajvaszekelést hallottunk. Másnap megtudtuk, hogy az egész tábornak kb. 10.000 cigányt elgázositottak. Ekkor lett azután a számunkra valaival több hely.

Innen Auschwitzba kerültünk, ahol a barakkban már ágy, illetőleg priccs volt. négyen aludtunk egy 1,5 méteres priccsen, ami am volt nagyon kényelmes, de mégis sokkal jobb volt, mint guggolni egész éjjel. A 17-A blokkban laktam, ukránokkal voltunk együtt. Na-onta huszszor is át számoltak bennünket, de még nem voltunk beszer-vezve. Teljesen fásultan éltünk, felettünk izzott a krematorium, amely mintegy kérelhetetlen Moloch szünet nélkül nyelte el áldozat-ait. Állandóan lehetett érezni az égett húszagát és ez valami orszasztó hatással volt mindenkire.

Bunba gyalog vittek bennünket, csak 11 km-nyire volt az Auschwitzból, azonban ekkor már nagyon gyengék voltunk, úgy, hogy forró napon nagyon nehezemre esett a menetelés. Ket hatalmas tá-ort építettek itt rászünkre az "Appel-Platz" mellett, ebben lak-unk egészen decemberig. Csak amikor már kettea megfagytak, akkor ztottak be bennünket blokkokba.

Bunban a munka eleinte borzasztóan nehéz volt. Ittaldá- mi mindig az ujakat osztották be a nehéz munkákra, mert később már em bírták volna azokat elvégezni. Kébelket foktattak le és ehhez ellett földet szel. Apámmak magas törnyomása volt és állni egyálta- lban nem volt szabad neki. A már az első napon többször elájult. A-ikor láták, hogy v lebán nem bírja ezt a munkát a forró napon, kör- zésbe vittek, majd onnan cipészműhelybe került. Ezt a földelési mun- kát reggel 4 órakor kezdtük és este 4 óráig dolgoztunk. Sokszor azzal yörtörtek bennünket, hogy munka után elküldtek a desinfektionba. Innen jjele 12 órakor kerültünk vissza a blokkba és másnap ujhol 4 órakor ellett felkelni. Egy idő múlva gépliatosműhelybe kerültem. Az apám is 20 év óta a kommunista párt tagja volt. Volt ott Bunban egy kom- nista szervezet, amelynek ági egészen messzire, a német kagazinokig yultak, úgy, hogy ezek által a kommunisták által mindennap kaptam 100 ml liter levost és egyedag kenyeret. Itt a műhelyben csak mi- eltem a munkát, mert a Cipo is kommunista volt és nagyon jól bánt zlem.

A birkenauai cigányláger lakói gázhalálának említése
DEGOB, 74. sz. jegyzőkönyv

Lager lakói cigányok voltak és odaérkezésem után néhány nappal későbbben kiválasztották önkényt jelentkezőket munkára. 120-an jelentkezünk, de csak nyolcat vettek igénybe. Nyolcunkat át-tettek egy külön barakba és az ott maradt cigányokat levet-köztették, autóra dobálták és bevitték a gázkamrába. Az első transzport elszállítása után pár órára mi nyolcunkat bevezettek egy helyiségbe, melyen kívül "Fürdő" felírás volt látható. Egy kb. 50 m²-es területre 400 embert zsúfoltak össze azzal, hogy fertőtleníteni fogják őket, mindenkinek kiosztottak egy törülkö-zőt, egy szappant, aztán egy hosszú folyosón keresztül bevezet-ték őket egy helyiségbe, ahol zuhanyok voltak. Itt a 400 emberre rázárták az ajtót, beeresztették a gázgázt, amely a szeren-csétleneket mérte. Szenvedésük kb. 5 percig tarthatott, mely idő után egy zásálarcos SS bement a kamrába, kinyitotta a két ablakot és a szellőzés után átadta a hullákat először a fog-orvosoknak. Azokat az embereket, akik a hullák szájából az aranyfogakat kiűtötték, fogorvosoknak nevezték, de hogy való-ban az lenne a foglalkozásuk, azt nem állítom. Lehetséges, hogy gúnyból nevezték őket így. A "fogműtét" után mi nyolcan bementünk a gázkamrába és a hullákat ceillóba raktuk s azon eltöltük az égetőház, ott kifordítottuk őket és a Sonderkomman-do embereik bedobálták az égő kemencébe. Az égetés kb. 3 óra hosszat tartott. Másnap 20 órát dolgoztunk és 2.200 cigányt gázosítottunk és hamvasztottunk el. Másnap az egész lager leve-gője tele volt a szerves anyagok égésénél tapasztalható jelleg-zetes szaggal, melyet úgy igyekeztek küzbombósítani, hogy nyers zöld golyákat égettek, illetve füstöltek, melynek erős szaga egybevegyült az égő test szagával. 24-órás munka után 24 óra pihenőt kaptunk s harmadnap irodai munkára osztottak be. Az irodai munka abból állott, hogy a 2.200 cigány kartotékára ráűtöttünk egy bélyegzőt "gestorben"am 7.August."E munkával végezve az égetés után fennmaradt salakszerű terméket szortuk széjjel az égető mellett, más részét, főként a hamut kihordtuk a Feldarbeitskommando telephelyére, földtrágyázás céljára. Munka-beosztásom második hetében kivittek bennünket a lageren kívül egy fenyves erdőbe, ahol még részben élő, félig agyonvert pici csecsemőhullák voltak. Mint később munkaközben megtudtuk, 160 apróságot semmisítettek így meg. Az örök felszólítottak bennün-ket, hogy assunk gúrdát és dobáljuk bele a csecsemőket. Borzaszt munka és borzasztó érzés volt és az örök, hogy eltereljük gon-dolatainkat, gúncosóval állandoan szímet nélkül verték a hátun-kat és fejünket. Az eredmény meg is volt, mert úgy el voltunk kábulva az ütésektől, hogy gondolkodni sem tudtunk. A hullákra rádobtuk a földet és másnap, mikor arra jártunk, láttuk, hogy a sír felett a föld még mindig megmozdul és egy nap alatt teljesen egyenetlenné vált a terület. Mikor tudomásunkra jutott, hogy ugyanilyen módon, illetve elgázosítás útján vesztettem el édes-apámat és édesanyámat, minden erőm letbavetésével beosztattam magam egy Birkenauból elemens Kommandóhoz. Így jutottam el au-gusztus 15-én Trzebiniaiba, ahol 400 magyar és 400 lengyel társammal lebombázott olajfinomítót hoztunk rendbe. Munkaidőnk napi 10 óra volt, koszt silány, reggel 5 orakor fekete 25 dkg komisz kenyérrrel, este 7 deci káposztaleves. Ruhám a leghidegebb tölben is egy még nyáron kapott már teljesen rongy volt, vászon rabruha volt és a 20 fokos hidegben cipő nélkül, illetve ösze-szekadt fapapucsban kellett térdig érő vízben és viharban

A birkenai cigánylager lakóinak tömeges halála és elhamvasztása
DEGOB, 3631. sz. jegyzőkönyv

teszemben, nyolcan egy-egy koján. Onnan harazadnapra
zehlappelnél ABC szerint 350. ~~számok~~ ~~számv~~ ~~tök~~, kő-
ták emgem is, itt megtetőváltak, beosztották munkára
a brezsinkára földcsanyámmal együtt. Feladatunk az
volt, hogy a megérkezett transzportok csomagjait szor-
tíroztuk. A holmik először a fertőtlenítőbe kerültek
és az onnan visszahozott fehérneműt és felsőruhákat
vittük a barakkokba. Többek között a saját holminkat
is megtaláltuk. Itteni beosztásunkban jó felsőruhá-
hoz juthattunk, ismerőseinknek is juttattunk sok jobb
holmít, cipőt, a ruhákkal cserélhettünk, igyeke-
zünk, ahogyan csak módunkban állott, mindenkin segí-
teni. Volt élelmünk bőven, azonban ennek nem sok hasz-
nát vettük, mert állandó idegállapotunk és a látottak
elvették az étvágyunkat. Azonkívül az égett csont-
szag annyira beleitta magát a ruhánkba, hogy ettől
is léptelerek voltunk onni. Az egyik krematórium
mintegy 20 méternyi távolságra esett tőlünk. Négy hé-
tig jártunk a léger 20-as barakkjába a munkahelyről,
azután már bentlaktunk a brezsinkán. Később a maris-
nyasortírozó barakkban dolgoztunk. Itt rengeteg ék-
szert találtunk, valutákat is a harmányikba bele-
varruva; az ékszereket igyekeztünk kijuttatni a fér-
fiaknak, hogy ezzel valahogyan segítsenek magukon.
Egészen jelentős nagy vagyonokat találtunk itt. Pelvél
va mappal és éjjel dolgoztunk. Hat héten keresztül it-
tőltek egész Magyarország vidéki szidősdégának nagy-
része elpusztulásit, további a csak családok légy el-
pusztulásit, valamint a cigánylágert is. Különben
az éjszakák voltak húrslamsok, fajrosak, kólvő-
ködést hallattunk, a szarvasfélének verekedés az
SS-ekkel, lövélkészek voltak. A lakó gatto ide-
váltatit is szidők, Charlesienstat is akkor került a
krematóriumba. Éjjel-nappal állandóan juttat a szar-
vasfélének. Magában, bent a krematóriumban és vol-
tunk, de az ott dolgozó emberek elbeszélésük ér-
tesítünk arról, hogyan égtek és az kísérlet.

az Jozsi Annyok előtt, egy szintélszer végén meg-
váltit a krematórium munkácsi a korralmam, a legel
foltonatik a szolgálatot. Puccost rendentek, elvált-
rosták, hogy felrobbantják a krematóriumot. Keze-
tek az Unica gyárból robbantóanyagot, lengyel és csol-
vók férfiak, egy beszélt meg, hogy mind a négy kre-
matóriumot egyszerre fogják felrobbantani. A négyes
krematórium robbantásának mi is szemtanui voltunk.
Meggyulladt. Elénekeltek az internacionálét. Dr. Péter
Zoltán, Dr. Havas, Komorn munkácsi és szolyvai szifók
voltak többek között a tettek, sajnos, menekülés
köszben az SS-ek agyonlőtték őket. Ez az egy krema-
tórium azonban mégis megsemmisült, ettől a naptól
kezdve nem égettek több embert a krematóriumban, nem
is gázosítottak.

A cigánylágér felszámolásának említése
DEGOB, 3083. sz. jegyzőkönyv

Jarak vagyunk, a csand rök h-vat dobáltak be a vagonba.-

11 napig tartott az ut, de csak a hetodik napon kaptunk ételmet a németektől.-

Végre megírkeztünk, rettenetes szarvedések után Bergen-belsenbe.-

Ebben a Lagerben kö-barakkokban helyeztek el bennünket, mindentt szenny és piszok volt.-lámpa nem volt, ezt hív-ták "Sonder--ager"-nak.

A bándemőd itt nem volt rossz és az ételhez is, a kö-rülményekhez képest elég jó volt.-Egy barakkban 500-an laktunk és pitecse feküdtünk.-Gyvir volt, ahol betegek elég rendszer ápolásban részesültek, már csakugyire a körü-lmények megengedték, miután orvosok a legminimálisabb volt

Csok a hónap múlva elvitték bennünket ismét vagonnal Trö-bitzbe.-15 napot töltöttünk a vagonban, nem tudták mit kezdjenek velünk.-Ételmet csupán 1-2 napra osztottak, ezt ettük, amit utközben összekoldultunk.- Ez is csak úgy si-került, hogy a német lakosságnak azt mondtuk, hogy árják vagyunk.-

Vizet a pocsolókból mérítettünk, mert ha tudtunk is vol-nak utközben ivóvizhez jutni, az SS-ek azt mindenáron meg-skadályozták.-

Tröbitzbe megírkeztünk április közepén, akkor már ott vol-tak az orosz csapatok.-Ők isonnel intézkedtek fertőtlení-tés végett, kaptak a legjobb konzervokat és elhelyeztek be-nünket privát házaknál.-

Sajnos rövidesen kiűzték fleck-tifuz, akkor elhelyeztek kórházakba, de nagyon sokan pusztultak el a szörnyű járván-yban.-

Mikor meggyógyultunk, elvitték teherautókkal Dobberlugba, ahol privát házaknál voltunk elhelyezve és az orosz csa-patok által felállított konyháról ételmeztek bennünket.-5 hétig voltunk itt, IX.1.én bevagonirozt k.-700-as trans-port volt, egy cseh seidőnk közölnhetjük hogy hazaszállí-tásukra sor került.És intézkedett Berlinben, hogy 50 va-gon álljon a transzportok rendelkezésére, mert rengeteg árja politikai fogoly és cigányok is jlttek velünk.-

Csehországon keresztül érkeztem el Budápestra.-

A jegyzőkönyvet felvette:-

BERTA KORNÉLNE s.k.

Weiss Margit:

Hitelesítő:

Zsidó deportált visszatérése cigányokkal együtt, 1945. szeptember
DEGOB, 2844. sz. jegyzőkönyv

II. rész

Szita Szabolcs: A magyarországi cigányok történetéből

a. Az első megtelepedések

Hazánkban a cigányok megtelepedése a XIV. századra nyúlik vissza. Évszázados vándorlásból, Indiából érkeztek. Egyházas-Czigány település létéről 1377-ből biztos adatok vannak. Oklevelek tanúsága, hogy Czigány nevű település fennállt 1329-ben, 1381-ben és 1409-ben is. A Zigány családnevű nemzetségek Zemplén és Szabolcs megyékben éltek, ahol a hasonnevű községek is voltak.

A cigányság tömeges megjelenése, az első nagy bevándorlás a XV. század elején történt, addig a magyar földön inkább átvonultak, megpihentek. A század végén a cigányok lókereskedéséről írásos forrás tanúskodik.

A mohácsi csatavesztés után, a hódoltság másfél évszázadában a cigányok (sokáig egyiptusoknak, azaz egyiptomiaknak, a fáraó fiainak, a fáraó zsarnoksága elől menekült népnek is nevezték őket) több hasznos funkciót teljesítettek. A mozgékony, kóborló cigánycsoportok (kumpániák) a török csapatok mozgásáról, kifürkészett terveiről szolgáltatottak híreket, de „hivatásos” cigány hírvivők is voltak. Mások kovácsmunkát végeztek, a fegyverkészítéshez, fegyverjavításhoz is értettek. Voltak, akik fegyvermesteri, tüzéri feladatokat teljesítettek.

Legtöbbször a cigánykovácsok munkájával készült a lovakat lesántító sulyom. A támadó, üldöző lovasok útjába szórt négyágú, hegyes vas-eszköz a korabeli hadviselés egyik eszköze volt.

A vasművesség és a zenélés művelése mellett cigányokat találunk a sátorvetők, borbélyok között.

A vándorló cigányok kumpániái megoszlottak, a tőlük leszakadozó kisebb-nagyobb csoportok letelepültek. Közülük álltak szolgálatba a már említett futárok és kémek, az egykorú útviszonyok miatt sokszor nélkülözhetetlen hivatásos kalauzok. Mindez nem azt jelentette, hogy a megállapodott cigányok az évszázados szokásaiktól gyökeresen elszakadtak volna.

A legtöbb cigány az erdélyi fejedelemségben élt, ahol a háborúzó másik két országrészhez képest nagyobb biztonságban érezhette magát. Létszámuk a román fejedelemségekből beáramló csoportokkal is növekedett. A cigányok ügyeivel több országgyűlésen foglalkoztak, ami az együttélésre jótékony hatást gyakorolt. A megtelepedettekből többen aranymosásból éltek. Mások a háztartási – ipari kisegítő munkákat vállalták. Gondozták a csatornákat, összeszedték a kóbor ebeket. Takarí-

tottak, útkarbantartást végeztek. A városi feljegyzések cigány hóhérok, fegyőrök nevét, megállapított bérét is megőrizték.

Az erdélyi vármegyék – ahol hasznosnak tartották őket – megvédték cigányaikat. Ha a családok munkájuk miatt továbbra is vándoroltak, a városok falain kívüli cigánytelepeken saját házuk és földesuruk volt. Magyarország keleti területein a cigányok és a lakosság között sokkal jobb együttélés alakult ki, mint a többi országészben.

A történeti kutatások szerint, ha a városi lakosságnak szüksége volt a cigányiparosok szolgáltatásaira, azokat igénybevette, és megjelenésüket a helyi közigazgatás is támogatta. Létezett persze ennek ellenkezője is; túlkínálat, a helyi céhek, mesterek érdekeinek sérelme okán a cigányokat azonnal kiűzték a városból.

A XVI. és XVII. században a cigányság magyar földön a társadalom alsó rétegeibe mosódó, valamiképp elfogadott közösségek halmazának tekinthető. Jelenléte elfogadott, konzerválódott életformája megtűrt volt. Egyes uralkodók szabályozták a cigányok jogállását, autonómiáját megvédték. 1487 áprilisában Hunyadi Mátyás a sebesszéki cigányok „*régtől fogva fennálló*” jogait elismerte. 1557-ben Izabella királynő erdélyi fővajdai állásokról rendelkezett. Emellett „*a cigányok ősi szabadságjogainak megtartására*” hívott fel, és előírta, hogy a dési kamarához „*ösidők*” óta tartozó tíz sátor cigányt „*személyükben, dolgaikban vagy javaikban bármi módon sérteni, bántalmazni vagy zaklatni*” ne merészeljék.

1583-ban Báthory Zsigmond erősítette meg Mátyás korábbi oklevelét. A kor fontos jelensége, hogy több főispán, vármegyei előljáró támogatta a cigányok helykereső mozgását, beilleszkedését. Kiváltságleveleik, oltalomleveleik, átutazásra kiadott engedélyeik bizonyítják, hogy a cigányságnak kedveztek, közösségeik túléltek a fegyverzajos, zavaros időkben.

A korban fordulatokban gazdag életet élt Lippai Balázs, a cigány hajdúkapitány. A szabadságharcba átfejlődő hajdúfelkelés egyik vezére volt. Mivel a szabadságharc katonai vezetését nem a nemesek, hanem a hajdúk kezében akarta tartani, Bocskai István 1605-ben kivégeztette.

II. Rákóczi Ferenc 1704 januárjában kelt kinevezési okiratában a „*Czigány Nemzetről*” szólt, „*mely eleitől fogva a Nemes Országban Nemzetünk szárnya alatt*” természet szerinti életmódját folytatja. Mivel időnként „*igazságtalanul s törvénytelenül*” zaklatást szenved, a „*jó rend és szokás szerin*” a fejedelem Nemzetes Vitézllő Ilosvai Ábrahám Palotás-Kapitányt „*a Dunán-innen levő egész Czigány Nemzetnek Fő-Vajdájának*” beiktatta. Erélyesen figyelmeztetett, hogy „*senki is (...) említett hívünk parancsolatja s akaratja ellen a megnevezett Czigányságot háborgatni s annyival is inkább károsítani ne merészelje*”.

A fentiek is arra mutatnak, hogy egyfajta asszimilációs folyamat a korban is létezett. A cigányság egy része megtelepedett, befogadták.

Saját szokásait, szervezetét megtarthatta, bizonyos hányada a magyar társadalom részévé vált.

A cigányok önálló létén, történelmén a XVIII. századi rendeleti szabályozás, a Habsburgok erőszakos, utóbb tévesnek bizonyult cigánypolitikája változtatott. A hivatalos cél a cigányok „jó útra terelése” volt. Emiatt „a szabados, sem isteni, sem emberi tanítással át nem itatott népet” Mária Terézia 1761. évi utasítására összeírátták, legtöbbjüket hatóságilag elfogatták, közmunkára kötelezték. A császárnő – többek között – 1769-ben előírta, *„ha a megállapított határidő elmúltával még találhatók lennének felütött cigánysátrak és földkunyhók, azokat a falvak bírái súlyos büntetés terhe alatt gyűjtsák fel vagy rombolják le”*. A cigányok ruházata egyezzen meg a parasztokéval, gyermekeik „ne merészeljenek lakásukból mezítelenül előjönni”. Ellenkező esetben a hatóságok „a szülőket testi fenyítésben részesítsék”, a cigánygyerekeket „pedig fogják be és vesszőzzék vagy korbácsolják meg”.

Mária Terézia megparancsolta, hogy *„a cigányok úgynevezett vajdáit le kell tenni és őket a falusi bírák alá kell rendelni”*. 1768. június végétől a cigányok nem tarthattak lovat, „kivéve az olyanok, akik jobbágyi földet vállaltak és a lovak a földek megművelésére szükségesek nekik”.

1783-ban II. József kiadta „számos pontra bontott legkegyelmesebb rendeletét”, a bécsi udvar célja ismét „a cigány népség jobb megrendszabályozása és jó útra terelése” volt. A nagyszámú radikális rendszabály – hivatalosan jóságos királyi rendelkezés – között olvasható, hogy a jövőre nézve *„a cigányok összeházasodni ne merészeljenek”, s ha valamelyik cigány „engedetlennek vagy kóborlónak bizonyulna, az mindjárt csapassék meg”*.

A Habsburgok és a hatóságok a cigányságtól a lehetetlent követelték, mikor évszázados szokásainak elhagyására, családtagjaitól való elválásra, a cigány nyelv, a saját zene elfelejtésére kötelezték. Az ősi kötelek erőszakos szétzilálása inkább demoralizálódást hozott. A cigánykérdést tovább feszítette, hogy a XVIII. században ismét cigánybevándorlás történt.

A második betelepülési hullámban az ún. oláh-cigányok nagy csoportjai érkeztek. Az addigi szokásokat nem ismerték, a politikai hatalom előírásaival, a beilleszkedés követelményeivel szemben a legteljesebb elzárkózást mutatták. Beáramlásukat hiába tiltották, megállítani, az új kumpániákat kiszorítani nem lehetett.

Az oláh-cigányok magatartását a lakosság mindinkább az összes cigányéval azonosította, általánosította. A cigányügy többhelyütt napi kérdéssé lett. A hivatalosan előírt „újparasztta” válás elmaradt, a bevándorlás következményei, a beilleszkedési gondok nemegyszer faji kérdéssé torzultak. Amiatt is, mert a cigányság a türelmetlen hatósági rendelkezésekkel szemben védekezett, közösségi ellenállást tanúsított. További

gond volt, hogy a városi céhes ipar megerősödése csökkentette a cigány mesteremberek lehetőségeit, ők ismét vándorlásra kényszerültek.

Minderről csak a magyar társadalom és a cigányság érintkezése kapcsán készült iratok tájékoztatnak, mert cigány írásbeliség nem létezett. A cigányoktól írásos források nem maradtak fenn.

Az erőltetett asszimiláció bukásához hozzájárult, hogy az intézkedések ugyan elsősorban a kóbor elemeket kívánták megkötni, de azok a legtöbbször kicsúsztak a hatósági beavatkozások alól. Így ellenkező hatást értek el, mert inkább a könnyebben elérhető, megtelepült, valamiképp gyökeret vert cigányokat érintették hátrányosan. Mindezek hatása pedig abban összegezhető, hogy az érintettek önvédelemre kényszerültek, *a cigányokhoz kapcsolt előítéletek felerősödtek.*

Hont megyében a hatóságok 1782-ben először egy ember megölése és kirablása, majd több ember eltűnése, vélt legyilkolása ügyében nyomoztak. Egy cigánykaraván 173 tagját őrizetbe vették. Nagy cigányper rendeztek. Százhatvannégy cigányt nagyobb lopásokkal, rablással, majd gyilkosságokkal, az áldozatok megfőzésével és „szétmarczangolásával” vádoltak meg. Az emberevési eset országszerte nagy visszhangra talált, hírét a külföldi újságok is (Bécs, Frankfurt, Hamburg) közzétették.

A kínzásokkal kicsikart vallomások alapján a cigányok többségét halálra ítélték. Negyvenegyen – közülük tizenegy nőn – a minősített halálbüntetést, a kerékbetörést, felnégyelést végrehajtották. A hatóságok további elrettentésnek szánták, hogy több cigányt társaik kivégzésénél segédkezésre kényszerítettek.

A közvélemény megbotránkozása nyomán II. József az eljárási szabályok megsértéséért erélyes felülvizsgálatot tartott. A beavatkozásra a cigányok egy része visszakapta szabadságát, és a további ítéleteken is enyhített. Századok múltán is helytálló, hogy az embertelen, szörnyű eljárás és ítélet messze meghaladták a törvényes mértéket.

Egy 1786-ban kelt leírásban olvastuk, hogy magyar földön minden cigánycsoport – leginkább féktelen kiabálások közepette – külön vezetőt választott magának. Négy fővadjuk állandó székhelye Győrben, Losoncon, Szatmárban és Brassóban volt. Általában minden olyan cigány választhatónak számított, akinek családjából – a hagyomány szerint – valamikor vajda származott. A cigányvajda gyakorlatilag parancsnoki tisztet töltött be, ami kifejeződött „magatartásában, délceg járásában, arckifejezésében”. A környezetébe tartozó cigányok fölötti igazságszolgáltatást gyakorolt. A hagyományos rend, az összetartás biztosításához vállán korbácsot hordott.

Az 1800-as évektől a cigányság hivatalos kettéválasztása gyakorlattá vált. A közigazgatásban csoportjaikat életmódja szerint megkülönböztették, „*letelepedett*” vagy „*csavargó*” kategóriába sorolták. A hatóság, a lakosság legtöbbször az utóbbiakkal került összeütközésbe.

Cigánytábor rajza R. Bright könyvében, 1815.

A cigányügy feszültségei a reformkorban is fennmaradtak. A kialakuló magyar sajtóban ugyan említésre kerültek, de a nemzeti fejlődés kérdései között a *cigányok integrációja nem szerepelt*. A reformkor tudományos irodalmában viszont helyet kapott.

A cigánykérdés humánus rendezésének elgondolásáról alapos, a cigányság szempontjából támogató írások tanúskodnak. Gróf Fay István 1842-ben együttérzéssel említette a kóborló cigányok, a „*földnép legszegényebbekének*” megismert állapotait. „*Elszomorodik az emberi szív, ha némelly rengeteg sűrű erdőnek vadonjaiban (...) elhagyatott barlangban talál egy cigány familiát, mellynek egy pipa, egy összetörött fazék és néha egy hegedű egész boldogsága.*”

Ezekben az években a cigányokat a közvélemény összekapcsolta a zenéléssel, a hegedűvel. Ekkor hangzott fel magyar földön mindenütt a nemzeti irányú muzsika részeként a *verbunkos*. Kiváló művelője Bihari János, a cigány származású magyar zeneszerző és hegedűművész volt. Elismert, ünnepelt munkásságát tehetséges cigányzenészek sora alapozta meg, ezek főként a Csóri, Lóczi, Gyuritza, Tyutyu, Boka, Bunkó, Árvai, Purdsi, és a Tejfalusi cigánybandákban muzsikáltak.

Az 1850. évi osztrák népszámlálás alapján Magyarország, Erdély és a Szerb Vajdaság területén a 4807453 magyar és 82 969 cigány lakos élt. Horvát-Szlavonország és a Határőrvidék területén a 10717 magyar

lakos mellett cigányt nem írtak össze. A cigányok területi megoszlása egyenetlen volt, nagy szórást mutatott. Ebben életmódjuk, szokásaik mellett közrejátszott, hogy a vármegyék, vidékek és községek eltérően viszonyultak hozzájuk. A cigányság is azzal számolhatott, hogy a helyi közigazgatás a központi vagy vármegyei intézkedéseket legtöbbször hagyományai, saját felfogása szerint valósította meg.

Üstfoltozó vándorcigányok a 19. század első felében

1893-ban részletes cigánystatisztika készült, ekkor a cigányok közel 90%-a többé-kevésbé letelepedett volt. Nagyrészüik házakban lakott, ezek jórészt munkából éltek, dolgoztak. Az általuk végzett munkafajtákat, foglalkozási ágakat (szegkovács, téglavető, faáru készítő, házaló stb.) a vidéki közösségi szükséglet, maga társadalom termelte ki. *„Városokban sokat perlekedtek ellenök a czéhbeli kovácsok, de falun, főleg a szegényebb vidékeken, egyelőre alig volnának pótolhatók.”* A statisztika készítői feljegyezték, hogy „a cigányok” sokan szőlészkedtek, „paraszti munkát gyakoroltak”.

Az 1893. évi összeírás összegezésében megállapították, hogy *„a háttározottan vándorcigányoknak összeírtak immár nem mutatnak valami ijesztő számot”.*

A cigányok népzeneje és a magyar zene kölcsönhatásban virágzott. A multságokon a cigányok voltak „az örömmel elkerülhetetlen gyullasztóji”. Balladaszerű énekeik ugyancsak figyelmet keltettek. A letelepültek, beilleszkedettek zenei együttesei (hegedűsök, nagyböngösök és cimbalmosok) álltak, hamar megjelent a klarinét is) nagy rögtönzőkészséggel, a dallamok dús cifrázásával sajátos előadásmódot produkáltak. („A kegyes uraság” többeket a zenére kitanított.)

Az általában kotta nélkül, csak hallás után játszó cigánybanda muzsikája országszerte a közösségi szórakoztatás, az ünnepek elválaszthatatlan része volt. Ilyenkor feltűntek a cigány mutatványosok, a cigány-nőkből többen jóvendöléssel, jóslással foglalkoztak. Magyar cigányzene-kepek szerezték hírnevet a bécsi farsangoláskor mutatott játékkal, még az angol követ bálján is.

A vándorló cigányok karavánjai továbbra is szekereztek, sátorozva járták az országot. A cigány analfabéták túlnyomó részét közöttük találták. A magasabb gyermekhalandóság, a hiányos táplálkozás, az elégtelen tisztálkodás miatti betegségek következményei, az alacsonyabb életkor is nagycsaládjaikat sújtották.

A következőkben az anyanyelvi összeírás alapján a cigányság létszáma magyar földön – a század végi kivándorlás, Románia felől egy újabb bevándorlás is közrejátszott – hullámzó adatokat mutatott.

év		év	
1880	78759	1910	61685
1890	96611	1910	121097

Az 1910-ben anyanyelvre szerint összeírt 121097 cigányból 61037 férfi volt, 60060 nő. Magyarul tudott közülük 15103 férfi, és 12873 nő, a cigány népesség 23,10%-a. Magyarország 18 264533 fős lakosságát tekintve a cigányok százalékos részaránya 0,6% volt.

A területi megoszlást tekintve a legtöbben, 43683-an (az összes cigányság 36,07%-a) a Történelmi Erdélyben éltek, aztán a Tisza-Maros szögében (17151-en, 14,16%), a Felvidék keleti részén (15401-en, 12,72%), a Dunántúlon (11093-an, 9,16%), és a Felvidék nyugati részén (10906-an, 9,01%). Budapest székesfővárosban mindössze húsz cigány lakost írtak össze, Fiume városában pedig egyet sem.

A foglalkozással bíró cigányok 60%-a ipari tevékenységet folytatott. Sokan napszámba jártak.

A területi elcsatolások után számuk jelentősen csökkent. Az 1941. évi népszámlálás alapján – Magyarország mai területét (93032 km²) tekintve – anyanyelv szerint 18640, nemzetiség alapján 27033 cigány lakost

írtak össze. A lakosság nemzetiségi összetételét vizsgálva részarányuk mindössze 0,2% volt.

Az 1949. évi népszámlálás anyanyelv szerint 21387 cigány lakost, nemzetiség alapján 37598 lakost regisztrált. Részarányuk megegyezett az 1941. évivel.

b. Kirekesztés, megbélyegzés

A cigánysággal szembeni előítéletek az 1900-as évek elején is fel-fel lángoltak. Egyes képviselők a „vándor cigányhordák”, az ún. oláh-cigányok megfélemezését sürgették. A letelepedett, dolgozó cigányokról alig esett szó. A legtöbb vármegyében „a cigánykérdés tárgyában” újabb szabályrendeleteket hoztak, ezek főként közbiztonsági, közegészségügyi vagy állategészségügyi előírásokat tartalmaztak.

A kedélyeket országosan különösen az 1907. július 21-én történt dánosi gyilkosság borzolta fel. Olyannyira, hogy az országgyűlésben statáriumot követeltek. A faji gyűlölet fellobbant, és a csendörök, vármegyei hajdúk ezrével fogták össze a vándorcigányokat.

A Budapeستől 30km-re eső Dánospusztán a Szarvas csárdában négyen éjszakai rablógyilkosság áldozatául estek. A gaztett kapcsán megjelent: „A cigányok kivétel nélkül gyilkosok, rablók, tolvajok és gyújtogatók! Itt az ideje, hogy visszatérjünk, elővegyük és megvalósítsuk azt a régi és nagy költségbe kerülő tervet, amely szerint a cigányokat az egész országban összeszedik, a Hortobágyra telepítik őket, és állandó őrizet alatt tartják.” (Az Újság, 1907. július 23.) Ismét előkerült az emberérvés – alaptalan, korábban is megcáfolt – vádja. Tömeges emberhajsza folyt, a csendörök vasra verték a cigánygyermekeket, a purdékát is.

A törvényszéki tárgyalás 1908. április 23-án indult, 27 vádlottal. A csoportos bűnösség kínzásokkal nyert vallomásokkal is igen gyenge alapokon nyugodott. A hírek alapján a külföldi jogászok is vitatták. A felszított indulat, fajgyűlölet viszont fejeket követelt, a negyvenhat napi tárgyalás hat esetben halálos ítélettel, és többek 15 évtől életfogytig tartó fegyházbüntetésével zárult. (*Pintér István – Szabó László: A század nevezetes bűnügyei. Bp. 1964., 7–21. old.*)

A belügyi igazgatás alkalmanként a vándorlás megakadályozásának terveivel, a letelepítési szándékkal foglalkozott. Jelentős fordulat azonban csak 1916-ban történt, mikor Sándor János belügyminiszter kibocsátotta a 15.000/1916. B.M. eln. számú rendeletet. Erre, a cigányok letelepítéséről szóló jogszabályra (több más minisztériumi rendelkezés is kapcsolódott hozzá) három évtizeden át hivatkoztak a cigányügyekben.

A 15.000/1916. B.M. eln. sz. rendelet nagyszámú, a cigányokat korlátozó előírást tartalmazott. Első paragrafusában kimondták:

„A cigányok a szokásos kőborlástól eltiltatnak.

Kőborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakhelye van.

Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kísérteti.”

A veszített háború, a forradalmak, az óriási, fájdalmas népesség- és területi veszteség, a gazdaság konszolidálása idején a cigányság sorsa a háttérben maradt. Az 1930-as években a helyzet változott, a kirekesztő megkülönböztetés minden korábbinál hangosabbá, agresszívabbá vált. Az akkori szóhasználat szerint a „cigányügy” több figyelmet kapott. Megoldását nem a munkalehetőség biztosításában, szociális gondozásban, hanem – mint 1934-ben Endre László, a gödöllői járás főszolgabírája – *a magyar társadalomtól való elkülönítésben, munkatáborban, koncentrációs táborban látta.* (Ezzel együtt a fajbiológia is jelen volt. Méhely Lajos professzor már 1927-ben sürgette a „magasabbrendű, jobb emberfajta kitermeléséhez” a hazai népcsoportok „biológiai értékének” megállapítását, magyar fajbiológiai intézet felállítását.)

A Horthy-rendszer idején a cigánylakosság életviszonyait alig fél tucat, miniszteri szintű jogszabály érintette. Scitovszky Béla belügyminiszter 257.000/1928. B.M.sz. körrendelete a korábbi rendeletekhez képest kevés újat hozott, inkább megújította a Monarchia idején készültet. A jogszabály hetedik paragrafusa viszont a cigányok feletti ellenőrzésre a törvényhatóságok előtt új lehetőséget nyitott. „A vándorcigányok számontarthatása végett” elrendelte, hogy meghatározott időközönként, szükség esetén több megye területén egyszerre ún. cigányrazziákat tartsanak. Az 1928. évi X. törvénycikk többek között bevezette a szigorított dologház intézményét. A „megrögzött büntettek” ellenében hozott rendelkezései a beilleszkedésre képtelen, emiatt csavargó, kőborló, bűnöző cigányok csoportjait fogták át.

1931-ben a cigányokra hátrányos intézkedés volt a kereskedelmi miniszter 141.113/1931. Ker. Min. számú, a vándoripari engedélyek kiadását korlátozó rendelete, mert a vándoriparosok mozgását, ezzel megélhetését nehezítette. A 66.045/1938. B.M.sz. rendelet súlyosabb következményekkel járt. Kimondta, hogy minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni. A törvényesség látszatát adta a cigányok általános, és a háborús években mind kiterjedtebb üldöztetésének.

A cigányok erőteljes megrendszabályozásának elkötelezett híve volt Gesztelyi Nagy László, a Tisza-Duna közti mezőgazdasági kamara igazgatója. Nézeteit már 1928-ban publikálta. Dr. Vassányi István szolgabíró

1936-ban belügyi „cigány kódex” kiadását kérte. Közben a cigányokat nyilvántartották, évi csendőrségi razziákkal, éjszakai lakhelyi ellenőrzésekkel is „regulázták.” 1932 szeptemberében pl. Vas vármegyében a hatóságok 337 cigányról tudtak. „Ezen cigányok össze vannak írva, fényképes nyilvántartó lappal vannak ellátva, melynek egy példánya az illetékes csendőrségnél, egy példánya az előjáróságnál, és egy példánya az illetékes főszolgabírói hivatalban őriztetik. Legnagyobb részük lakóházzal rendelkezik és napszámkeresetből tartja fenn magát.”

Állampolgári jogokról esetükben aligha beszélhetünk. A helyi hatalom gyakorlói bármikor, bármilyen eszközzel lesújthattak rájuk. Vassányi a Magyar Közigazgatás c. közlönyben többek között javasolta, hogy a törzskönyvezés mellett a cigányokat - hat éves kortól, nemre való tekintet nélkül - eltávolíthatatlan vegyszerrel megjelöljék. „Pl. F. m. = Fejér vm. móri járás. A megjelölést nem feltűnő, de mégis könnyen hozzáférhető helyen pl. a bal felsőkar belső, testfelőli oldalán kellene alkalmazni. (...) A megjelölés a cigányra rögzítőleg fog hatni.” Némi módosulással, – hat esztendő múlva, a legázolt lengyel földön – a szolgabíró ötlete sajnos valósággá lett.

A sokoróaljai járás főszolgabírája Győr-Moson-Pozsony vármegye alispánjának 1939 elején „a cigánykérdés rendezése” ügyében a minden foglalkozásra terjedő teljes eltiltást, a vándoripari, a mutattványos engedélyek bevonását csak részkérdésnek tekintette. „Kereken azt kell állítanom, hogy a modern külföldi államok az ilyen és ehhez hasonló élősdí nemzetfajokat lassú kipusztulásra ítélték és addig is, míg ezt közelebbről meg tudták oldani, a munkatáborba való gyűjtést és ott való dolgoztatásukat kötelezőnek mondták ki. (...) Minden cigány családjával együtt internáló táborban tartandó mindaddig, míg a táborparancsnokság önnan elbocsátásukat nem hozza javaslatba az illetékes kormányhatóságoknak.”

Gesztelyi Nagy 1940-ben nyíltan gyalázkodott, a cigányok ellen a nemzetiszocialista eszközök igénybevételétől sem tartózkodott (volna). „Az ilyen emberi érzést nélkülöző, (...) tunya, dologtalan, buja, életköriülményeihez konokul ragaszkodó, számottevő népréteg egyéni átalakításához, átfőrmálásához kímélet nélkül olyan szigorú eszközökhöz kell fordulnia, amely a szív szavára nem hallgat, a legradikálisabb eszközöktől sem riad vissza”. „Megoldásaiban” helyet kapott a cigányok munkatábori internálása, szaporodásuk megakadályozása, külön cigánytörvény is.

Az év augusztusától a csendőrség központi nyomozó parancsokságán megindították az országos cigány nyilvántartást. Ujjlenyomat vételével kilenc hónap alatt 2475 cigányt regisztráltak. A közigazgatás egyes tisztviselői a hazai jogszabályok radikális „cigányszabályzattal” történő kiegészítését, a veszélyes vagy beteg cigányok büntető munkatábo-

rokba gyűjtését, gyermekeik menhelyeken történő felnevelését sürgették. Mások a cigányok sterilizálását ajánlották „gyógyszerül”.

Szentkirályi Zsigmond 1942-ben, a Kassán kiadott A cigány kérdés c. munkájában hasonlóan közelített. „A kitelepítésre a háború végéig gondolni sem lehet, a cigányok internálása azonban lehetséges volna”. Esztergomban a cigányok kizárólag a zárt cigánytelepen tartózkodhattak, onnan „szabályszerűen” kimozdulni csak munkavégzésre lehetett.

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara (Kecskemét) kiadványai

36. szám

Szerkesztő: DR. GESZTELYI HAGY LÁSZLÓ igazgató

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYKÉRDÉS RENDEZÉSE

írta

DR. GESZTELYI HAGY LÁSZLÓ

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója

Kecskemét, 1940.

A „korszellemben” további kezdeményezések születtek, újabb korlátozásokkal is foglalkoztak. „A fajegészség, a fajvédelem és a fajnemesítés” érdekében Szabó Zoltán professzor az egyik, 1939. nyári egyetemi előadásában „az európai rasszoktól idegen, de az ország népéhez tartozó zsidóság és cigányság teljes kirekesztését” a magyar fajjal való kereszteződésből szükségesnek tartotta. De nem elégségesnek, hisz „az előnyös népességi csoportok szaporodását” más módszerekkel is segíteni kívánta.

Budapesten 1940. május 31-én megalapították a Magyar Nemzetbiológiai Intézetet, melytől többek között a magyarság „fajtaelemeinek”

genetikai elemzését, a nemzetet összetevő „fajelemek és népcsoportok biológiai értékéről” kataszter készítését, a cigányok és a magyarok kereszteződéséből született utódok „életteni sajátosságainak” vizsgálatát várták.

1. sz. Pro domo.

.....
 a III. hadk. pánc.
 felterjeszti a Vajda György farska-
bai

..... lakos felbontását.
 A jogszerező neve: Vajda György

.....
 vallása: reformát. születési éve és helye:

1898 Ósida

állampolgársága: salonkiegyezmény farskai községi; foglalkozása:

naprafűtés (cigány). lakhelye: Farska

..... anyja neve:

.....
 Az ingatlan fekvése: Farska külterületen
 nagysága: hasznos forgalmi értéke: ismeretlen

A hdt. elutasító határozatának indokolása: nem kivédhető, egyen (cigány), nem köztársaság, nem polgár, nem teljes mértékben (Csendőrség felvétele nem)

583)

N. K. II. V. K. 2. 131
E. K.: 1938. L. 25
1071/1937. sz.

Láska r.u. A t. 2. ykf. osztály

vevő
 A hasznosított személynek állam-
 biztonsági/nemzetvédelmi és hon-
 védelmi:/ szempontból való kivizs-
 gálása és véleményének szives köz-

lése véget.
 Budapest, 1940. évi
 T. 18. Y. K. K. K.
 Min. titkár

MINISZTERI LEVELEZŐ
 TÁRSASÁG

1

A 2. vkf. oszt. észrevétele:

As osztály a hdt.parancsnokság el-
utasító határozatával nem írt össze,
mert a csomókéreg jelentése szerint
csak mint cigány van nem kívánatos
elemek mindegyike, máskülönben nevezett
jelenleg katonai szolgálatot teljesítő,
bűntetlen előéletű magyar állampolgár.

1941.II.26.

S. Szabó

R.a.

Isola a m. Kir. Földművelésügyi Minisztérium

1941. évi
Földművelésügyi
minisztérium

[Handwritten signature]

M.kir.Földművelésügyi Minisztérium
V.B.I. ügyosztálya közönnel látta:

r.u.lásza:

M.kir.Honvédelmi Minisztérium.

Budapest, 1941:

II.sz. Pro domo

A Vajda János névű
személyt, a 2. vkf. oszt.
előzetes eljárási jegyzékében
a III. költ. elutasító határozatát
megváltoztatja.

Budapest, 1941. március 21.

[Handwritten signatures]

Honvédelmi Miniszter
Helyettes

Magyei társaság Honvédelmi Miniszter Ur!

Közelem Üzem

As M.Kir.Szombathelyi Államhővéd kerületi parancsnokság 16.616/Ko.1.1940 számú határozatával nem járult hozzá a katonai állományba való felvételhez, mert a farsangi 604. sz. katonai állományban A 1/2. soroz. 976. katonából egy katonára váltottam meg. Kat. a határozatot a 3. Honvéd kerületi Parancsnokság Vasvármegye Közigazgatási Bizottság Gazdasági Albizottságával közölte, ez pedig 1098/1940. sz. ad. elb. i. számú határozattal 1940. december 1-én közölte vele.

A 3. Honvéd kerületi Parancsnokság 16.616/Ko.1.1940 számú határozata ellen tiltakoztam.

f o l l e b b e z é s s e l

Élek és kérem:

Méltóságomnak a fenti számú határozat megváltoztatásával a fent korlírt adóvetélhez hozzájárulni.

I n d o k o k :

Alulírt Vajda János 1898. évben Zala megyében /Vas megye/született, magyar állampolgár, születésem óta Állam-
dóan Magyarországon él, jelenleg is katonai tag, az S/2. sz. zászlóalj-
hoz katonaként beosztva. A világháborúban 1916. évtől 1918. év végéig
két évig voltam katonai a 93-as gyalogezrednél. Folyamatosan és 5. katonai
gyermekem van és teljesen vagyonatlan vagyok, aki napjainkban tartja el
magát és családját, miért is egy kis családi házat építtettem, amely már
félre van készült, hogy a mai nehéz viszonyok között könnyebben el-
tudjam tartani magamat és családomat. Katona és magyar állampolgár va-
gyok, a kérdéses kis néhely elég messze van a határtól, miért is in-
dokolatlan a katonai Parancsnokság hozzá nem járulása.

Kérem alászállásomat illetően az alábbiakat:

[Handwritten signature]

Vajda János

Honvédelmi Miniszter
Helyettes

Vajda János cigány katona
ügye kedvezően zárult

Orsós Ferenc „szakértő professzor”, felsőházi tag 1941-ben a magyar parlamentben a a magyar faj védelme érdekében a vegyesházasságok törvényi kiküszöbölését javasolta. Mondanivalója a józan éssen felülke-rekedő rasszizmust jeleníti meg a mának. A német cigányvizsgálatokat példának állította, „tudományos tanulságaikra” hivatkozott. „Megállapít-tatott, hogy amíg a cigányok egymás között házasodnak, elviselhetők egy társadalmon belül, mert csak apró kis bűncselekmények fordulnak elő, mint a csirketolvajlás, csalás stb. De mihelyt keverednek az ivadé-kok, a legantiszociálisabb, a legsúlyosabb bűnözők ezek köréből kerül-nek ki (...) A cigány fajnak más fajokkal való keveredése tehát nem ne-mesíti a cigányfajt, hanem ezt az alacsonyabbrendűnek számító fajt is tönkreteszi.

A németek a a cigányházasságot éppúgy tiltják, mint a zsidóházas-ságot. Ausztriában internálótáborokkal gondoskodnak arról, hogy a falu-akat végigjáró cigánylegények többet ne gondoskodhassanak e faj fenntartásáról.(...)

Tudjuk, hogy nálunk a felsőosztályokra a zsidókeveredés jelent ve-szélyt, de kevesen tudják, hogy a legalacsonyabb osztályokra a cigány-keveredés is nagy veszélyt jelent. Én nagyon kívánnám, hogy a házas-sági törvény kiterjesztessék a cigányokra is. Mindez könnyek nélkül nem fog sikerülni (...)” Orsós Ferencnek az utóbbi kívánsága nem teljesült. De az általa is odaadással növelt fajgyűlölet termése beérett, honfitár-saink százezreinek elhurcolásához, végzetéhez vezetett.

c. A cigányok munkaszolgálat

A Magyarországot 1944. március 19-én megszálló németeknek a ci-gányok érdektelenek voltak. A zsidók elleni hadjárat, az Endlösung (végső megoldás) előkészítését Adolf Eichmann SS-Obersturmbann-führer különleges bevetési osztaga (Sondereinsatzkommando) végezte. 150–200 fős személyi állománya erre összpontosított.

Több német hatóság, szervezet az ország kirablásával foglalkozott. A cigányoktól nem volt mit elvenni, ebből a szempontból sem jöttek szá-

mitásba. Néhány megszállott, gyűlölettől fűtött vidéki magyar tisztségviselő ugyan a zsidókkal együtt a cigányoktól is megszabadult volna, több megyében cigány névjegyzékek is készültek. A zsidók kifosztása és deportálása nagyságrendekkel fontosabb, német birodalmi érdek volt, így a cigányok ügyében végrehajtás nem jött szóba.

1944 kora nyarán előfordult, hogy a magyar hatóságok gettókba zsúfolt zsidókhoz, vagy elszállításuk után helyükre Kelet-Magyarország több településén (pl. Ujfehértó) cigányokat is zártak. Csoportosan kényszermunkára vezényelték őket, napi bántalmazásuk általános volt.

Karsai László kutatásai szerint a cigányok munkaszolgálatra kötelezése a zsidó deportálások befejezése után, 1944 júliusában került napirendre. (Közben egyes magyarországi nemzetiségeket - szerbeket, románokat, ruszinokat - tömegesen munkaszolgálatra behívtak, favágáson, a szállításnál és földmunkán dolgoztattak.) A cigányokat a katonai kormányzat nem kezelte nemzetiségként, közülük az alkalmasakat „normál” katonai szolgálatra behívta. Maguk a cigányok is önérzetesen beszéltek a múlttól, hogy már az első világháborúban együtt harcoltak a magyarokkal.

A vármegyék egyes tisztviselői viszont saját hatáskörükben intézkedtek. Az 1939:II. tc.-re, a honvédelmi törvényre hivatkozva (központi intézkedés, rendelet, utasítás nélkül) honvédelmi munkajeggyel elhurcoltattak cigány családokat, elsősorban mezőgazdasági munkára, betakarításra. Ez megtörtént a Kelet-Magyarország megyéiben, Szolnok megyében és Bács-Kiskunban. Éppúgy, mint Nyugat -, és Dél-Magyarországon: pl. Sárváron, Szekszárdon, Pécsváradon, Véménden.

Zala megyében hatóságilag összegyűjtött cigányokat vittek a nagykanizsai kávégyárból a Magyarországhoz visszacsatolt Csáktornya térségébe munkára. Légítámadás következtében (szeptemberben, októberben?) többen meghaltak.

Közben tárcaközi tárgyalások folytak „a munkakerülők munkásszázadokba való beszerzéséről”, Szentkirályszabadján honvéd építőtábor felállításáról. Ezt a tábort szeptemberben repülőter építési munkákra kétezer fővel kívántak beindítani, majd ötezres létszámra felfejleszteni.

Ismeretlen okból Győr német városparancsnoka augusztus 4-én a város területén élő cigányok névsorát kérte, melyet a rendőrségtől meg is kapott. A cigányok összegyűjtése a helyi zsidógettóba megindult, a további intézkedésről nincs adat.

M. KIR. MINISZTERELNÖKSÉG

Erdélyi Külön Szolgálat.

35471/1944 szám.

Válaszadási számközlő e száma
hivatkozni!

1942. augusztus 24.

S Ű r g ű l

Tárgy: As Erdélyi Párt országos központja előterjesztése a cigánykérdés megoldására.

As Erdélyi Párt országos központjának a cigánykérdés megoldásával kapcsolatban a Miniszterelnök Ur Excellenciájához intézett előterjesztését, nagybecsű álláspontjának mielőbbi közlése végett másolatban assal küldöm meg, hogy a magunk részéről is fontosnak tartjuk a cigánykérdés rendezését, illetőleg megoldását.

1 db melléklet

A Miniszterelnök rendeletére:

Császár
miniszteri tanácsos.

M. KIR. HONVÉDELMI MINISZTERIUM.

vitéz Faraghó Gábor vezérőrnagy Oméltóságához

László Gy. úr.

*Lényőre foglaltak
vela honvédelmi ügy-
sorsból.*

megbeszélés t. b. - vel is.

*VIII
21*

HADTÖRTÉNELMI LEVELTÁR
TULAJDONA

9

Erdélyi Párt Országos Központja

1865/1942.

Kolozsvár 1942. augusztus 7.

Nagyméltóságu Miniszterelnök Ur !
Kegyelmes Urunk !

A cigánykérdés egyike a legnehezebbeknek, amelyek hazánkban és különösen Erdélyben megoldásra várnak. A székelyek közt élő nagyszámú cigányság alkalmazkodik úgy-ahogy a székely életformához, azonban dologkerülő, élőködő, tisztátalan és vérbajjal terhelt fajának minden rossz utlajdonosságát vérebén hordva, megállapíthatóan kedvezőtlen hatást gyakorol a vele együtt élő székelységre. A Székelyföld csaknem mindegyik falujában laknak cigányok és időnként megjelennek a kóbor cigányok is és folalkozásyszerűen gyakorolják a lopást, úgyhogy a büntető bíróságokat állandóan foglalkoztatják és a bezárt foglyok 20-30 %-a egész Székelyföldön a cigányokból tevődik össze.

Az Erdélyben és Székelyföldön élő cigányokat több kategóriába oszthatjuk:

1./ Vannak kóborló, ugynevezett sátoros-cigányok, akiknek állandó lakhelyük, lakásuk nincs, községből községbe vándorolnak, székereikben a faluvégeken éjszakáznak, a férfiak üstfoltozás, a nők kártyavetés ügye alatt végigjárják a falvakat és ami csak kezük ügyébe akad, mindent ellopnak. Ezek igen sok esetben rabolnak is és a rablógyilkosságra is elég gyakran rávetemednek.

2./ Az egyik típusa a sátoros és nem sátoros cigányoknak az ugynevezett cigány lókupecsek. Ezek részben lopott le-

kat árulnak, részben pedig lovakkal kereskednek. Egész művészi tehetséggel tudják a lovak hibáit pillanatnyilag elrejtteni, a kehet belefojtani, stb. A járatlan falusiakat becsapják, amivel felmérhetetlen nemzetgazdasági kárt okoznak.

3./ A kártyavető cigánynék közismert alakjai Erdély minden falujának és még a városoknak is. Kártyavetőseikkel a babonára hajlamos, fiatalabb, tapasztalatlanabb néprétegre tromboló hatással vannak, csalják és lopják őket. Ha a lopást észre is veszik, szegényletükben fel sem jelentik őket. A kéregető cigány gyermekek és asszonyok, akik közben lopnak, szintén külön kategóriába sorolhatók.

4./ Vannak ugynevezett vályokoló és téglavető cigányok. Ezek a lopás mellett még dolgoznak is, ezeket kellő ellenőrzéssel rendszeres munkára lehetne szoktatni.

5./ A megtelepedett cigányoknak egy fajtája az ugynevezett patkoló cigányok és cigánykovácsok. Ezekkel kevesebb baj van, rendszeresebben dolgoznak, különösen a patkolásban hírnévre tettek szert.

6./ Egy még rendezőbb és a polgári életbe beilleszkedettebb kategóriája a cigányoknak, a falusi és még inkább a városi cigánymenészek. Ezeknek az életmódja a legtöbb esetben nem igen esik kifogás alá.

A cigányoknak a száma, a könnyű munkakerülő, lopásra és csalásra alapított igénytelen életmódjuk mellett nemhogy kisebbedne, hanem ijesztő mértékben szaporodnak, napról napra nagyobb lesz a számuk. Sok esetben már a tíz-tizenkét éves korban levő cigányleányoknak gyermekük van és egy cigányasszonynak nem ritka esetben husz gyermeke is van.

A leghelyesebb lenne, ha a cigányokat valahová mind ki lehetne telepíteni. Ez azonban nem megvalósítható, senki sem akadnak, aki befogadná őket. Külföldön, több országban kasztrá-

lás útján gondolják a cigányoktól megszabadulni, további szaporodásukat megakadályozni, de ez megvalósíthatatlan. ²

Azonban feltétlenül szükséges lenne törvény, vagy rendelet útján biztosítani a cigánykérdés átfogó, mindenre kiterjedő rendezését.

A megoldás első, kiinduló pontja a nevelés lehet. A cigánygyermeket az állam kellene kivegye a nevelésre nem alkalmas szülők kezéből, az őket megrontó környezetből és az állam kellene elhelyezze őket megfelelő intézményekben. Ezekben az állami menhelyekben tanítással és neveléssel erkölcsre és munkaszeretetre lehetne szöktetni őket. Elhelyezésük, tanításuk és nevelésük költsége kevesebbe kerülne az államnak, mint amennyi kárt okoznak vagyon- és közbiztonságunknak, gazdasági életünknek jelenlegi életmódjuk mellett.

A rendszer foglalkozást űző cigányokká, akik beilleszkedtek a polgári életbe, bizonyos felügyelet mellett meg lehetne hagyni állandó lakhelyükön.

A rendszer foglalkozást űző zenés, patkó és vályogvető stb. cigányok kivételével az összes munkakerülő cigány népséget munkatáborba kellene vinni sürgősen. Fel kellene állítani azonnal a cigány munkatáborokat. Ugy a férfiak, mint az asszonyok részére, ahol kellő felügyelet mellett munkára lehetne szorítani őket, hogy eltartásuk ne jelentsen terhet az államnak.

Mély tisztelettel tesszük azon előterjesztésünket, hogy a cigánykérdés tévesnek sürgősen vizsgálat tárgyává és mély tisztelettel kérjük, méltóztatassék lehetőséget találni, hogy a cigánykérdés törvény vagy rendelet útján átfogó, mindenre kiterjedő rendezést nyerjen, hogy ezen ártalmas és megbízhatatlan fajtától Erdély és Székelyföld magyarsága megszabaduljon.

MINISZTERELMI LEVELEZÉS

7

Pro domo:

Az Erdélyi Párt országos központja az erdélyi cigánykérdés megoldására általános, az egész országra kiterjedő intézményes intézkedést tart szükségesnek.

E kérdés rendezését a miniszterelnökség is fontosnak tartja.

Egy elfogadható megoldás lenne cigány munkatáboroknak a felállítása.

Szakszerű véleményadásra az 1.b.osztály lenne hivatott. Ezért

Lásza:

R.u.-on:

kbt. 1.b.osztály

véleményének szives közlése vé-

VIII. 28.
Kontulaj
1944. VIII. 28.

1.b.osztály részéről:

Vélemény az 1. számú betétilapon.

VIII. 31.

Pro domo folytatása

Az adott vélemény alapján a cigánykérdés rendezése a honvédségben belül nem oldható meg. Ennek rendezése elsősorban belkormányzati feladat.

Fentiek alapján tervezve

7
szociális osztály
TALÁRMA

A Honvédelmi Minisztérium augusztus 24-én elrendelte a cigány munkásszázadok felállítását. A rendelet szerint „az összegyűjtésüket szeptember 20-ra kell befejezni. Kb. 50–60 munkásszázadra (10000 – 12000 fő) lehet számítani”.

TOLNAMESZEI NAPLÓ

viszra kergették a 8 amerikai. Ezek hiába próbálkoztak, hiába szikozódtak, valahányszor kibúj-
tak, egy-egy lövéssorozat vissza-
kényszerítette őket. 48 órán ke-
resztül az egész család sakkban
tartotta a 8 amerikai és amikor
a német járőr parancsnoka meg-
jelent a parasztcsalád büszkén
átadta a német járőrnek a fog-
lyokat. A németek magukkal vit-
ték a foglyokat, valamint az
egész családot. A német parancs-

nok megdacaerte az olasz csalá-
dot és elrendelte, hogy a 8 ame-
rikait azonnal Rómába szállítsák
és a család valamennyi tagjának
megengedte, hogy amerikai fegy-
verekkel maga kísérje Rómán
keresztül az amerikaiakat.

Róma lakossága nem kicsit
csodálkozott, amidőn az utcákon
végigvonulni látta a bátor garda-
családot, még a két lány is gép-
pisztollyal a kezükben kísérik
foglyaikat.

Aki a csendőr felszólítására nem áll meg, lelövik

Kiterjesztették a csendőrség fegyverhasználati jogát

A magyar királyi belügymi-
nister úr 1944. április 5-én
kelt 27.057 XX. 1944. számú
rendelete szerint az ellen, aki a
csendőrség működési területen
beáll magát a csendőr előtt gya-
nussá teszi és a csendőr felhívá-
sára kielégítő választ nélkül el-

szalad, a csendőr fegyvert hasz-
nálni köteles. Tehát, akit a
csendőr az emített területen be-
lől megállításra felhív és ennek a
felhívásnak nem tesz eleget, ha-
nem elszalad, az kiteszi magát
annak a veszélynek, hogy a
csendőr őt lelövi.

A katonai szolgálatot teljesítők gyermeknevelési nőtlakát írja

A német megszállás után, 1944. április 5.

A Belügyminisztériummal együttműködve az ország egész területén a kóbor cigányok és a letelepedett, de foglalkozás nélküli cigányok közül a 18–52 éves, tehát az 1892-től 1926-ig született „összes munkabíró ci-
gány férfiakat” kívánták összegyűjteni. A cigány munkásszázadokat egyenként 213 főre tervezték. Ezen felül azt is, hogy egy zsidó orvost, és egy zsidó mérnököt beosztanak hozzájuk.

A rendelet szerint a munkásszázadokba behívott cigányoknak saját polgári ruhájukban, a tervezett megkülönböztető jelvény viselésével kellett

a napi parancs szerint dolgozniuk, addig is az előírásos karszallaggal. Ami különös, a rendelet alkotói nem írták elő, ki tekinthető cigánynak? Ki, miért esik a rendelet hatálya alá? Az alsófokú rendőri, csendőri közegekre bízta ennek eldöntését. Azt is, ki a kóbor, és ki a letelepedett, de nem dolgozó cigány.

M. kir. honvéd vezérkar főnöke.

5 7 8 0. szám.
eln.l.vkf-1941.

Cigányok elbírálása.

M. kir. honvédelmi miniszter urnak.
/: 1.a.oszt. utján.:/

Budapest, 1941. évi augusztus hó 16-án.

B u d a p e s t.

A csapatok részéről mindgyakrabban olyan irányú panaszok merülnek fel, hogy a cigányok közismert jellemtulajdonságaiknál fogva /: megbízhatatlanok, lopnak, stb.:/ a csapatnál nem alkalmazhatók úgy mint a más faj, vagy nemzetiségű emberek.

A kérdés megoldására a legegyszerűbb és legerélyesebb rendszabálynak ant tartanám, ha a cigányokat a katonai szolgálat szempontjából úgy kezelnénk mint a zsidókat.

Amennyiben a kérdésnek ilyenirányú törvényes rendezése akadályokba ütköznék, úgy célszerűnek tartanám a csapatok-oknak azzal a joggal való felruházását, hogy amennyiben a cigányok a csapatnál nem bizonyulnak megfelelőeknek, úgy azokat a Kmsz. zlj-akhoz helyezhessék át.

Felkérem Nagyméltóságodat, hogy fentiekre vonatkozó intézkedéseit folyamatba helyezni sziveskedjék.

Megküldöm: H.M.Urnak /: 1.a. oszt. utján.:/

A m. kir. honvéd vezérkar főnöke rendeletére:

vidi karszallag.

M. kir. honvédelmi miniszterium	
1/a. oszt. utján.	
VETTE NYI.	VIII. 21.
Budapest, 1941. évi.	21. 1941.
399.	57368 szám.
	dr. menthet.

VIII. 21. Hsz.

Reu. /ov.

Levelezés a cigányok szolgálati besorolásáról 1941 nyarán

1944 szeptemberében több lap közölte, hogy *cigánygettókat állítanak fel a vármegyék és városok*. Örömmel üdvözlötték, hogy a háborús idők „*meghosszabbítják a cigánykérdés rendezését*”, és egyes megyékben már ki-telepítették a cigányokat a városok és falvak szélére, ahol állandó fel-

ügyelet mellett dolgoztatták őket. Fontos rendelkezésnek tartották, hogy „a cigánygettókat csak a hét egyetlen napján hagyhatják el lakóik”.

Kmof. részéről:

A Kmof. a kbt. 1/a. oszt. és a 15. oszt. véleményével teljes egészében egyetért. A munkaszolgálat-részére összesen 10.000 hely van jelenleg engedélyezve, ebből 7.500 helyszidó-sorlegénység és 2.500 helya.kmsz-os (keresztény + zsidó) legénység részére.

A zsidók létszáma a sorzsidók engedélyezett létszámát jelenleg 2.100 fővel túlhaladja. Ezt a többlet létszámot a kbt. 1/a. osztály hozzájárulásával a kmsz-os legénység jelenleg alacsonyabb létszámának terhére a teljes két évi szolgálatra vissza lehet tartani.

Amennyiben a cigányok is a kmsz. 1/a. osztályhoz nyernének beosztást, ez a kbt. 1/a. oszt. állásfoglalásával egyetértőleg csak a zsidók létszámának rovására történhetne, ez pedig az ország közhangulatára kedvezőtlen befolyást gyakorolna. A Kmof. is úgy véli, hogy azoknak a cigányoknak a megnevelése, akik rossz tulajdonságokkal rendelkeznek, a honvédségnél megadott fegyelmi és nevelési eszközökkel könnyebben megvalósítható, mint a kmsz. 1/a. oszt.nál, ahol sem a fegyelem, oly nagy fokú fenntartására, mint az a csapatnál lehetséges, nincs mód, másrészt a cigányoknak a zsidókkal összekeverése bűnözési hajlamoknak és a rossz tulajdonságoknak még csak fokozottabb mértékben kifejtését eredményezné.

1941. X. 1.

Visszaadva
1941. X. 1.
Stonnyer

Folytatás a 2. m. kötetben

A közérdekű munkaszolgálat országos felügyelője a cigányok csapatszolgálatát támogatja

A fajvédőknek ez a buzgalma alapvetően fölösleges volt. A cigányok többsége mindenkor elkülönítetten, a „cigánysoron”, cigánytelepen lakott. A legtöbb településen nagy szegénységben, napszámból, gyűjtő-

getésből, helyenként kézművesiparból, kupeckedésből éltek. A faluszélen, erdőszélen, az ártéren, vagy még attól is távolabb készült putrisor gyakorlatilag gettónak számított.

Szeptemberben egyes munkásszázadokban néhány zsidó és a cigány munkaszolgálatosok együtt robotoltak. Sorsuk időlegesen összekapcsolódott.

Cigánygettókat állítanak fel a vármegyék és városok

A zsidókérdés mintájára ügylőtszik, a háborús idők meghozták a cigánykérdés rendezését is. A Nemzeti Ujság keddi száma hosszabb cikkben foglalkozik a cigánybűnözésekkel, a munkakerülő cigányok veszélyével a nemzeti társadalomra.

Rámutat a cikk egyes megyék és városok mostanában hozott intézkedéseire. Egyes megyékben már kitelepítették a cigányokat a városok és falvak szélére, ahol állandó felügyelet alatt munkatáborokban dolgoztatják őket. Azonkívül behozták azt a rendet, hogy az ilyen cigánygettókat csak a hét egyetlen napján hagyhatják el lakóik.

Debrecenben legnagyobb ellenük a szigor. Ott a cigányok csak ünnepeken mehetnek be a városba, sakkor is előbb jelentkezniük kell a rendőrségen. Aki a rendeletet megszegi, örökre kitiltják Debrecen területéről. Más városokból és falvakból is jelentenek olyan rendszert, hogy a cigányoknak csak rendőri engedéllyel lehet kijárnioklakó helyükből a városba.

Ezekkel az intézkedésekkel máris elérték, hogy a cigányok kezdenek jó utra térni, megfogják a rendszeres munkát, másrészt észrevehetően esőkken a gyilkosságok, rablások, lopások száma.

MOVE a Magyar Országos Véderő Egyesület lapja,
1944. szeptember 22.

Günskirchen

2966

mez

J e g y z é s k ö n y v

Felvételtett 1945 szeptember 16.-án a DEGOB Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság Bethlen Gábor téri Otthonában
/Budapest VII.Bethlen Gábor tér 2./

Megjelent: Fodor Pál
Született: Uszód 1905 IX.2.
Foglalkozás: mérnök
Lakóhely: Budapest VI.Lovag u.16.

Tábor: Mauthausen 1945 III.30.-IV.7.
Günskirchen IV.12.-V.4.

Fentnevezett előadja a következőket:

1944 szeptember 14.-én vonultam be Mórra a 12/1 katonai cigány munkásszázadhoz, majd onnan október közepé táján áthelyeztek Dunaszeredahelyre a 14/1 cigány munkásszázadhoz mint századmérnököt. Október végén a század Németkérre vonult sáncépítési munkálatokhoz. A Dunaföldvár-Paks-i betörések a századdal elvonultunk Káliz, Polgárdi, Inota, Zircen keresztül Várpalotára, ahol ugyancsak erődítési munkálatokkal foglalkoztunk, Várpalotáról Veszprémen át Berendre vonultunk, innen a vas megyei Fel-sőpatyra. Az erődítési munkálatok kitűzésénél és ellenőrzésénél működtem 1945 február 21.-ig, ahol zászlóaljparancsra a sárvári III.sz. kmsz pótkerethez kísérték &, ahonnan Kőröndre vittek. 23.-án a nyilások teljesen levetkőztettek és kifosztottak, Saszeverték bennünket, engem és a századhoz beosztott dr. Milko Aurél orvost, miután csupán mi ketten voltunk mint szidők a cigány munkásszázadhoz a törzsbe beosztva. Február 28.-án a 6/1 zsidó munkásszázadhoz csatoltak és Szentgotthárdnál átvittek a határon.

Ausztriában Inzenhofba kerültünk, elhelyezkedésünk, ellátásunk kielégítő volt, a munkateljesítményünk meghaladta az ottani magyar levante munkásszázadok teljesítményét. Március 29.-án indult meg a visszavonulás és mi Birnbaumon át Grazba vonultunk. Ellátásunk az uton elég tisztes volt. Grazban az állomás közelében lévő lagerből a városon kívül fekvő lagerbe vonultunk, szerencsésünkre, mivel elvonulásunk után pár órával bekövetkezett bombatámadás folytán az előző lagerben több bombabarobbanás áldozatául estek. Grazból gyalogosan ellátatlanul Mauthausenbe vonultunk, ahol kb. egy heti ottartózkodás után

Magyar királyi belügyminiszter

Szám: 15740

1944/VII.res.

TL *MW*

PESTI POLGÁRSÁGI VÁRMEGYE ALISZEMÉLY	
ERKEZETI: 1944. SZEPTEMBER 2.	
52298 SZÁM	
ELŐSZÁM:	ELŐADÓ:

Sürgős!
Szigorúan bizalmas!

Velemenyi thj.város polgármesterének, Velemenyi vármegye alispánjának, Ung, Bereg, Máramaros vármegye közigazgatási főrendeltségei vezetőjének

Székelyföldön.

Tudomás és az előrendelt közigazgatási hatóságok tájékoztatása céljából közlöm.

Budapest, 1944. évi szeptember hó 2-án

A miniszter rendeletéből:
dr. Berlekó Gyula s.k.
miniszteri o.tanácsos

TL
TL
Pi

A kiadvány hitelével:

Orbán László
irodavezető

Pest megyei...

10.460-6 44.09.02
16253/44

Hírelet.

Magyar Királyi belügyminiszter

Tárgy: Cigány állományi munkaszerve-
dek felállítására.

Szám: 15740

1944/VII.res.

Sürgős!

Szigorúan bizalmas!

A m.kir.rendőrség budapesti és vidéki főkapitányának,
Valamennyi m.kir.rendőrkapitányának és rendőri kirendelt-
ségeknek, A m.kir.rendőrség határvidéki kapitányának és ki-
rendeltségeinek, Valamennyi m.kir.csendőr kerületi parancsnok-
ságnak

Budapesten,

A m.kir.honvédelmi miniszter úr az 1944.II.é.19.§./5/ bekezdése
alapján

a./ a kóbor cigányok és

b./ a letelést eddig, foglalkozás nélküli cigányok

közül a 16-52 éves, - tehát 1926-tól 1892 születési
évfolyamokba tartozó - összes munkabíró férfiaknak - hatáste-
lezettségi alapon való igénybevétel céljából - összehajlést
és katonai munkás szándékba való beosztását elrendelte.

Utalással az 1944.évi július hó 12-én kiadott statisztikai
adatgyűjtésre vonatkozó II.863/1944. VII.res. számú ren-
deletre a m.kir.honvédelmi miniszter úrral egyetértve a kö-
vetkezőket rendeltem el:

A./ Városokban:

A m.kir.rendőrkapitányságok és erre hatáskörrel bíró
rendőri kirendeltségek általuk előre is határozott napon a fenti
kategóriákba tartozó cigány férfiakat szervek által össze-
gyűjtik és a helybeli honvéd állományparancsnokok által megje-
lölt honvédelmi alakulatok adják át. További teendőjük nincs.

B./ Községekben, járásonként:-

A csendőrkörletti parancsnokságok a csendőrségi szerve-
vektől beérkezett adatok alapján a honvédhadtest /honv.körlet/
parancsnokságoknak a lehető legrövidebb időn belül jelentik az
előállítható cigányok kb. létszámát és telephelyeit.

Ezen adatok birtokában a honvédhadtest /honv.körlet/
parancsnokságok a cigányok telephelyeihez legelőbb időn ka-

./.

Post megérkezési idő:
1944. VII. 19.
15:30

- 6 -

tenai csapatalakulatok /pótlalakulatok/ tényleges állományából anyagi fegyveres erőt bocsájtanak a csendőrség szerveinek megerősítésére, emonnyi a cigány férfiak számának 10 %-ával egyenlő. Ezzel a karhatáskorral történik a csendőrség vezetésével a cigányok: Beszociogósa és bemutatási, illetve b. vonulási helyre kísérése, őrzése stb.

Az összeggyűjtés és előállítás két útban történjék:

- 1./ a kőbrcigányokat,
- 2./ a foglalkozás nélküli letelepdedetteket kell előállítani.

A csendőrkerületi parancsnokságok az összeggyűjtés időpontjára, módosításra, stb. vonatkozólag vegyék fel közvetlenül az érintkezést az illetékes hadtest /honv. kerületi/ parancsnokságokkal.

Mind a rendőri, mind a csendőri kerületeken a cigányok összeggyűjtését 1944. évi szeptember hó 20-ig be kell fejezni.

Az összeggyűjtött cigányokról kategóriánként számszerint összesített kimutatást kell hozni a felterjesztési rendőrkapitányságonként és csendőrkerületenként 1944. évi október 20-ig.

A n. kir. honvédelmi miniszter úr vonatkozó 663/1944.

11.42. számú rendelkezését a budapesti és vidéki főkapitány úrakkal, valamint a csendőrkerületi parancsnokságok részére tájékoztató céljából egy-egy példányban ide mellékeltem.

Budapest, 1944. évi szeptember hó 2-án.

A hivatalny hiteléül:

A miniszter rendelkezéséből:

dr. Perlicky Gyula s. r.

Sándor Károly
irodavezető

miniszteri o. tanácsos

1944. szeptember 20.
Sz. M. IV. HCS-2
22 228-7944

1944 őszén a cigány munkásszázadokról kibocsátott rendelet végrehajtása akadozott. Az Alföld legtöbb területéről azt jelentették, „összegyűjthető” cigány nincs. Cegléden viszont nyolc cigányt „leadtak” a helyi katonai állomásparancsnokságnak.

Cegléd megyei város polgármestere.

16.008/1944 sz.

Tárgy: Cigány katonai munkásszázadok felállítására.

Válaszireatszám: 52.298/1944. kig.

A L I S P Á N U R !

Penti számú rendeletére tisztelettel jelentem, hogy a m. kir. államrendéség ceglédi kapitánysága a Cegléden lévő kóbor és letelepedett foglalkozás nélküli cigányokat összegyűjtötte és átadta a helybeli honvéd állomásparancsnokságnak. Az összegyűjtött cigányokról szerkesztett kimutatást felterjesztem.

C e g l é d , 1944. szeptember 26.

Etk.: Szaniszló Lajos dr.
főjegyző.

polgármester.

Post megyei Levéltár

K i m u t a t á s

a Cegléden összegyűjtött és a honvéd állomásparancsnokságnak átadott kóbor és foglalkozás nélküli cigányokról.

1. Kozák József, anyja; Kozák Mária, lakása; Cegléd, Vasvári u. 2.
2. Raffael István, anyja; Raffael Borbála, lakása; Cegléd, Ujj u. 3.
3. ifj. Raffael Lajos, anyja; + Raffael Borbála, lakása; Cegléd, Ujj u. 3.
4. Kolompár Lajos, anyja; Kolompár Anna, lakása; Cegléd, Ujvárosszél.
5. Jakab János, anyja; Jakab Erzsébet, lakása; Cegléd, Cukor u. 16.
6. Jakab György, anyja; Kozák Erzsébet, lakása; Cegléd, Cukor u. 16.
7. Jakab Rostás László, anyja; Rostás Rozália, lakása; Cegléd, Batthányi ul.
8. Jakab Rostás Gusztáv, anyja; Rostás Rozália, lakása; Cegléd, Csolnak u.

Cegléd, 1944. szeptember 26.

Post megyei Levéltár
16.008-16

polgármester.

A kassai rendőrkapitányságnak a szeptember 30-án kelt, a 16-tól 30-ig terjedő időről készült helyzetjelentése (*Magyar Országos Levéltár K. 149-1944-4-1006. sz.*) ugyancsak elfogott cigányokról őrzött meg adatot.

„A m. kir. Belügyminiszter úr 17540/1944/VII. res. szám alatt cigány katonai munkásszázadok felállítása tárgyában kiadott rendelkezései végrehajtása során f. év szeptember hó 15-én megtartott razzia alkalmával 73 cigány származású egyént vettem őrizetbe és adtam át a m. kir. 8. honv. kerületi parancsokságnak Kassán, munkásszázadba való besorolás céljából.”

Gyöngyösön negyvenet, és többhelyütt a fogdákból, börtönökből is átadtak cigányokat a honvédségnek. Somogy és Baranya megyében összeszedték a cigányokat, később a Dráva menti erődítéseknel, és a Muraközben dolgoztak.

Zala megyében is karhatalmi fellépés volt. A nagykanizsai kávégyárban összegyűjtött cigányokat – több visszaemlékező szerint – a gyűjtőtáborból csendőrkisérettel munkára hurcolták.

Hódmezővásárhelyen száz munkaképes cigányt vettek jegyzékbe és „átadták őket munkaszolgálatra”. Szeptember végén a celldömölki járásban hetvennyolc cigány jutott erre a sorsra. Zemplén megyében még a cigányzenészeket is begyűjtötték.

Katonai cigány munkásszázadot állítottak fel Véménden, Szekszárdon, és néhányat másutt. A hadisegélyt családjaik legtöbbször megkapták, de az ellenkezőjéről is van adat. Közben cigány családokat is elvittek „munkaszolgálat” címen, gyakorlatilag ingyenmunkásnak a nagybirtokokon - a behívások, katonai veszteségek miatt kiesett, - hiányzó munkaerő pótlására. Dolgoztak erdei és erődítési munkákon (pl. körmendi járás), de legtöbbször a földeken, a lehető legteljesebb kiszolgáltatottságban.

A katonai munkaszolgálatból sikertelenül szökött, elfogott cigányok sorsa a kivégzés volt. 1944 végén, 1945 elején a 13. gyalogos törzspótszázadnál történt, de ez lett a sorsa nyolc cigány munkaszolgálatosnak is, akiket Piliscsaba környékén, egy téglagyárból történt szökésük után a csendőrök vettek őrizetbe.

A m. kir. 3. honvéd hadsereg parancsnokságának tábori bírósága, mint rögtönítélő bíróság 1945 januárjában sorozatban hozta ítéleteit. Szökés büntette miatt – többek sorában – agyonlövötte Kolompár (Lakatos) József honvédet, Lakatos György, Lakatos János, Lakatos Antal, Lakatos József, Lakatos László, Lakatos Sándor, Lakatos András, Lakatos József II. munkaszolgálatosokat.

A nyugati végeken összeírt cigányok munkaszolgálatba sorolásáról az utolsó adatot a vasvári járás főszolgabirójának 1945. március 20-i jelentésében találtuk. Megkísérelte, hogy őket „erődítési, vagy egyéb közérdekű munkaszolgálatot végző katonai alakulatok állítsák munkába,

élelmezzék és őrizték, (... de) a parancsnokságok nem voltak hajlandók vállalni”.

A 1039/1. cigány munkásszázadról annyi ismert, hogy a 39. bevonulási központ állította fel. A században 21 Kolompár nevű, Kistelekről, Kiskunmajsáról származó cigány férfi volt. A környékről kirendelt levették együtt árokásáson dolgoztatták őket. Történetük (ahogy a századoké egészében) feltáratlan.

A Hadtörténelmi Levéltárban a második világháborús veszteséglisták cigány munkásszázadokban meghaltak neveit is őrzik. A háborús cigány munkaszolgálat története hiányzik a hazai szakkönyvekből, ahogy a köztudatból is.

d. A cigányok deportálása

A cigányokat 1944 őszén az újra indult deportálás is elérte. Előzőleg a lakóhely elhagyásának tilalmát október 16-án a Déli hadműveleti terület kormánybiztosa, a m. kir. pécsi IV. csendőrkerület parancsnoksága is előírták. A rendelkezés megszegéséért büntetés, azon felül internálás járt.

A Déli hadműveleti terület kormánybiztosa a csendőrkerületi parancsnokság (bizonyítékok nélküli) átírata alapján értesítette a területileg illetékes alispánokat, hogy *„a munkaszolgálatra behívott, valamint egyes kir. ügyészségek által munkára kiadott (feltehetőleg fogságban tartott személyek voltak – szerk. megjegyz.) cigányok közül többen megszöktek, s ezek valamint visszamaradt családtagjaik a közbiztonságra fokozott mérvben veszélyessé váltak, továbbá a cigányok az utóbbi időben sorozatos betöréses lopásokat követtek el, sőt egyesek fegyverrel felszerelt bandákba is verődtek és magatartásukkal oly látszatot kelthetnek, hogy partizánokhoz tartoznak”*. Emiatt kihirdette, hogy a cigányok állandó tartózkodási helyükön kötelesek maradni, a lakóhely változtatását, a cigányok mozgását a községi elöljáróság előzetes engedélyéhez kötötte.

A „fokozottabb ellenőrzés tárgyában” utasítást kaptak a megyei városok rendőrkapitányságai és a csendőrség.

November harmadikától Baranya, Vas és Zala megye több járásában elfogták a cigányokat. Legtöbbször először gyűjtőhelyre; Nagykanizsára, Zalaegerszegre, Szombathelyre kísérték a őket. Ez történt Salgótarjánban is.

Kisebb-nagyobb csoportjaikat elhurcolták Újpestről, Csepelről, Pestérsébetről, Kispestről, Rákospalotáról és Budafokról. Számukra a gyűjtőhely az óbudai téglagyárban volt a deportálás előtt.

A Pest megyei, borsodi, szabolcsi cigányokat is újabb, a korábbinál súlyosabb üldöztetés érte. Az elsődleges források hiányában az össze-sítő adatok meghatározása nagy nehézségekbe ütközik. Esetenként még becslésre sem vállalkozhatunk.

Az elhurcolt cigányok száma településenként is aprólékos kutatást igényel. Esetileg bizonyos, hogy addigi tulajdonuk ügyében intézkedés történt. A szombathelyi rendőrkapitányságnak a polgármesteri hivatal-hoz intézett november 9-i átírata fennmaradt. „Kérem, hogy a folyó hó 3-án Szombathelyen összeszedett és ismeretlen helyre elszállított internált cigányfajú egyének Városmajorban elhelyezett disznait, lovait és szeke-reit értékesíteni, és lezárt lakásait leltározni szíveskedjék”. Az elfogott és a deportálási gyűjtőhelyre szállított telkesi cigány házaspár elhagyott körhintája ugyancsak hivatali levelezés tárgya volt.

A razziákon is összegyűjtött dunántúli cigányok deportálás előtti gyűjtőhelye a komáromi Csillag-erőd volt. Ide szállítottak százával politikai foglyokat, elfogott zsidókat, internált magyarokat és szerbeket, rendőri-leg összegyűjtött, az állam rendjére veszélyesnek tartott, „nemkívánatos elemeket”.

A német kézre adandókat válogatták, mert a Birodalomnak elsősor-ban munkaerőre volt szüksége, és a Szálasi - kormány munkaképes személyek tömegét ígérte a „győzelmet hozó fegyverek” előállításához. (A háború utáni felelősségrevonáskor Vajna Gábor, Szálasi belügymi-nisztere azt vallotta, hogy „*munkaszolgálatra átadták őket a német biro-dalom területére, mert nem volt hely másutt internálni*”). A novemberi-decemberi komáromi deportálás sajátossága, hogy a foglyokat még in-dulás előtt egyenként adminisztrálták, kategorizálták. Ez a korányári vidéki deportáláskor, és az 1944 telén gyalogmenetben vagy vasúton Hegyeshalmon át vagy másutt átadott magyar csoportok esetében sem volt gyakorlat. A kiszállítandó emberszállítmányokba soroltakról írógép-pel kitöltött, lebélyegzett nyomtatvány készült. Ezen a személy nevét, foglalkozását, zsidó vagy nem zsidó voltát, születésének helyét és idő-pontját, az eredeti lakhelyét feltüntették.

A színjáték részeként azt is, hogy „a katonai helyzettől függő bizton-sági intézkedések folyamán” az illetőt a magyar királyi kormánytól a né-met fél „*átvette*” és a (...) *koncentrációs táborba „áthelyezte*”.

A kategorizálás – a koncentrációs táborokban szokott regisztrációhoz képest – egyszerűbben, szűk keretek között történt. Az SS-nek sok fej-tőrést nem okozott. A besorolás szerint a kiszállítandók bűne főképpen – három kategóriában – „kommunista tevékenység” volt. Az első kategóri-ába kerültek az emiatt elítéltek. A másodikba az ilyen alapon internáltak vagy internálási eljárás alatt állók, a harmadikba pedig, akikkel szemben ilyen gyanúval éltek.

A negyedik kategória a „társadalomellenes” cigányok (asozialer Zigeuner) kategóriája volt.

Az elsőbe – a legegyszerűbb megoldásként – a túlszűfolt börtönökből a politikai alapon őrizetesek kerültek. Feltételezésünk, hogy a másodikba (1918-1919-ig visszamenőleg) és a harmadikba a legszélesebben értelmezett gyanúsakat, bárkit besorolhattak. A Dachauban kiszállított magyar lelkészek a harmadik kategóriába estek.

A Csillagerőd a belsejében épített laktanyatömbbel

A nyomtatvány alján megjelent, hogy a „*fogvatartás előreláthatólag a háború végéig*” tart. Mindehhez az „indítóállomás” helyének, a kitöltés idejének pontos feltüntetése, hitelesítésül a német Biztonsági Rendőrség és a Biztonsági Szolgálat parancsnokának, egyben a 6. bevetési osztag főnökének (*Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei u.d. SD in Ungarn und Chef der Einsatzgruppe 6*) pecsétje tartozott.

Ebbe a tömegbe kerültek volna a győri rendőrök által egy őszi reggelen „politikai okokból” összeszedett győri cigányzenészek is. Nevesebbjeik báró Apor Vilmos győri püspökhöz fordultak, aki az elhurcolástól megmentette őket. Másokért nem szólt senki, menniük kellett. Egy szemtanú látta, mennyire nem gondoltak a következményekre, a végzetre. „Elhajtották a szegény zenészeket is, akik után elfutottak az asszonyok és a gyerekek. Azokat is vitték. Nevetnünk kellett, mikor hozták szegények a nagybögöt is, meg a klarinétot. Mintha csak zeneszóval vonult volna be a község a Csillagba”. A télelőben a tömeges nyomorúság, a kazamaták előtti térségekben tanyázók drámája következett.

„*Kisgyerekek megfagytak tucattjával. Azokat a latrinába dobták*”.

Vilmos püspök

A szocializmusról azt az emberek valószínűleg elgondolták, hogy vallásellenes és mindenki (amíg neknek valami köze van az egyházzal) Vilmos püspök sírján elhelyezni a megemlékezés nagypénteki koszorúját mégis elsősorban a mi jogunk és kötelességünk, mert Apócr Vilmos Győr püspöke volt ugyan és báró, de ugyanakkor egészen a dolgozóké, az elnyomottaké az üldözötteké.

A nagy lakomára készülő kanonokokat egyfélétes ebéddel lepték meg, a győri dolgozókat pedig olyan székfoglaló beszéddel, amely Krisztus szocialista tanult tükrözte és az akkori rendszer bírálata volt.

— A kapitalista gazdasági rend nem maradhat fenn — hirdette és többet járt a budalát barakkba, mint a város parfümös szalonjába. Szocializmusra szabadtított ki az internálótáborból, de akkor ismerték meg, nagyságát igazán, amikor a németek bevonultak. Egy cseppet sem titkolta, hogy utálja őket. A deportálások megkezdésekor távlatilag tiltakozik a belügyminiszternek, a miniszterelnöknek és a csendőrségnek. Felmegy a győri főispánhoz és a szelid, udvaros pap úgy beszélget a nyilatkozatában, hogy a haragját szobában kiüfatszik a hangja. Mósolyog, amikor Szófia lélek hallgatást akarnak parancsolni neki. Felmegy pünkösdkor a szőlőkre a város és megye akkori közigazgatás vezetőire mutatva harsogja: — Nem keresztény az, aki megállítja, vagy leírja eljárás nélkül elítéli teleházát azért, mert hontentotta vagy cigány, német vagy zsidó. Aki ezt megteszi, bünt követ el és hűnbónát kell eszelekedtetni.

Ó igazán elmondhatta volna magáról, hogy mindent megtett az üldözöttekért, de amikor Róth főrabbitól nyakába borulva búcsúzkodott, mégis ezt mondta: — Sajnos, keveset tehettem.

Szocialistákat, székelt katonákat, kihurcolásra ítélt leventéket mentett meg. Neki köszönhetik a cigányzenészek, hogy nem deportálták őket. Az orosz és román hadifoglyoknak emberi lakást és kosztot követelt. Fegyveres ellenállást akart szervezni, de sajnos, akkor még kevés volt a haloldali. Szállás tárgyalni akart vele; nem ment. A nyitások ki hallgatást kérték tőle; nem állt szóba velük.

Győri Munkás, 1947. április 4.

A karhatalommal a komáromi erődökbe hurcolt, onnan kiszállított ezrekről csak szórványos adatok maradtak ránk. A helyi rendőrkapitány november 14-i jelentése szerint körülbelül 6000–7000 „kommunista fogoly és katonai internált” volt a kazamatákban, és aki nem fért be, a falak szorításában, a szabad ég alatt. (A lengyel, a szerb katonai internáltaknak főként a Monostori erőd szolgált évek óta szállásul.)

Az Igmándi erődben 1939-től a m. kir. II. közérdekű munkászászlóaljhoz, majd a II. kiegészítő munkászászlóalj pótzászlóalj és pótkeret parancsnokságához tartozó zsidó munkásszázadok körlete volt.

Lovas Gyula vasúttörténész egy komáromi nyugdíjas mozdonyvezető emlékezését közölte, aki a deportálás idején csoportos menekvés szemtanúja volt. „Egy komplett cigányvonatot is indítottak Komáromból Hegyeshalmon át Nyugatra. Csendőrök kísérték őket. Az ácsi erdőnél megálltunk. A cigányok ad-digra az egyik G kocsiban (15 ton-nás vasúti tehervagon Sz. Sz. megjegyzi.) kifaragták a kallantyút az ajtóból, kilökték, s felnyitották az ajtót. Egy vagon cigány megszökött. Ugyan lövöldöztek utánuk, de sötét volt, nem lehetett elfogni őket.” (*Magyar vasutak a II. világháború éveiben. A visszaemlékezések alapján összeállította és kiegészítette: Lovas Gyula. Vasúthistória könyvek, Budapest, 1996. 267. old.*)

A munkára alkalmatlan nőket, gyermekeket a deportálás

lezárultával a komáromi erődrendszerből december 28-a táján részben Dunaszerdahely, Galánta irányában útnak indították. Másokat – bármilyen igazolás, ellátás nélkül – szabadon engedtek.

A cigányok tömeges deportálása idején a közigazgatási berkeiben cigányügyi levelezés is folyt. November 24-én a Szálasi által kinevezett győri főispán a főszolgabírókat, a polgármestereket körlevélben tájékoztatta, hogy „a m. kir. II. honvéd hadtest mellé kirendelt hadműveleti kormánybiztos úr a hadtest területén lévő cigányok ügyét egységesen kívánja rendezni”. Név szerinti kimutatásokat kért, és „a cigányok fokozottabb ellenőrzésére és munkára szorítására” külön felhívta a figyelmet. „A végleges rendezéshez” további javaslatokat kért, ezeket december 16-án összesítették. (Nyolc nap múlva Budapest szovjet körülzárása megtörtént!) A megyei javaslatok összegezésében helyet kapott, hogy a cigánygyermek kiskorukban lelencházakban, menhelyeken nyerjenek elhelyezést. A cigányok szaporodását meg kellene akadályozni, „miután ezen dologtalan faj csak terhére van az államnak és *kihalásra ítélésük általános közérdek*”.

A farkasfai Vajda Rozália fájdalmas emlékeiből a Porrajmos c. visszaemlékezés gyűjteményben (Roma Sajtóközpont Bp. 2000. 68-71. old.) olvashatunk.

„Tudtuk, hogy a cigányokat is üldözik. A zsidók akkor már fogytán voltak, jöttek a cigányok. De senki sem szólt ellene, senki sem szólt ellene, hogy nem szabad. Otthon kiabálták utánunk, hogy bűdös cigány, meg rohadt zsidó. Ilyen taknyos gyerekek. Itt, ahol a gyógyszertár van, volt egy üzlet. Zsidó volt az üzletvezető. Ez lehetett negyvenháromban. Két taknyos lánygyerek jött utánuk és énekelték: „egy rabbi, két rabbi...” Köptek rá a küszöbére meg az ablakára. (...)

Engem a vonaton kaptak el. Olyan tizenhatéves lehettem. Már ösztájba' volt ez. Már azt hittük, vége a háborúnak. Ugye, se újság, se rádió, se semmi. Ki tárgyalt velünk, cigányokkal. Hát senki. Nem tudom már, Szombathelyre vagy Körmendre mentem, levettek a vonatról, bevitték Körmendre, azután meg Komáromba. A családom onnan tudta, hogy aki akkor két napig nem ment haza, arról lehetett tudni, hogy elvitték.

Anyám akkor volt éppen terhes az öcsémmel. Behívatta őt, sógornőjét, meg egy harmadik asszonyt a jegyző, mert Szombathelyről volt itt egy nyilas vezér. Azt mondja a jegyző: ezt nem adhatom oda, mert ez pocakos, ez meg csámpás, ez meg néma. Így nem vitték el anyámat meg az öcsémet. Neki szerencséje volt. Volt, akit gyerekekkel együtt elvitték. Édesapám meg előbb meghalt. Jót nem mondhatok. Jó nem volt az én életemben.

Nem sokat vesztett volna velem a világ, mert nálam különbek is meghaltak. Akiket elvitték Dachaubá, meg Auschwitzba (...) Három hétig

voltam ott. Ott halt meg az unokatestvérem. Beteg volt, enni meg nem adtak. Nagy mocskok volt, se véce, se semmi. Az a sok ember, bűz volt mindenfelé. Mindenki ott végezte a dolgát, tisztálkodni nem lehetett. Aki meghalt, nem ám eltemették! Volt egy olyan hídféle, azt megnyomták, oszt bele a Dunába. Férfiak, nők, gyerekek egybe. Magyar katonák vigyáztak ránk, de akik letartóztatták az embereket, azok csendőrök voltak.

Komáromból vitték tovább az embereket Lengyelországba. Nekem az volt a szerencsém, hogy az utolsó táborba kerültem. Így nem kerültem el a gázba. Akkor már vége volt, az oroszok jöttek innen is, onnan is, le kellett állni, elengedték az embereket. Az egyik unokatestvérem Körmentre került a kórházba, tifuszos volt, a másik testvérem is ott halt meg Komáromban. Bedobták a Dunába. Terhes volt szegény, ott szült a táborban. Sokan voltak, akik ott szültek. De nem segítettek a szülésnél se semmit, olyan hely se volt, ami tiszta lett volna.

Órízszentpéteren is vannak rokonaim, az egyiket Szombathelyen fogták le, aztán elvitték Kőszegre. A felesége várta-várta, de nem jött a férfi. Fogta magát egy hathónapos gyerekekkel, ment az ura után érdeklődni, azt is letartóztatták. Meg volt egy testvérem Budakalászon, olyan tizen-négy-tizenöt éves gyerek volt, és a községbe valami vezetőféle barátja vitette el, hogy legyen meg a létszám. Ő Németországban volt. Később elmesélte, hogy hordta a halottakat a gázkamrából. Úgy maradt meg az élete, hogy ilyen küldöncféle volt. (...)

Volt ott nem csak cigány, hanem szegényebb parasztok is Mindenféle romák voltak Komáromban. Beások, romungrók, köszőrösök. Mura-szombatból voltak beások. Volt ott az a szegény Gyuri bácsi, nagy erős szép ember volt. Nem volt szegénynek nadrágja, csak egy kis hitván valami volt rajta. Olyan szépen énekelt, a többit vigasztalta. Meg Zalából is sokat vittek oda. Akiket elkaptak, látták, hogy olyan csórós féle, már vitték is.

Nehezen teltek a napok. Csak vártuk az egyiket a másik után, hogy mikor ölnek meg. Hosszú volt egy nap. Olyan hosszú, mint most egy hónap. A saját rongyainkban voltunk. Naponta egyszer kaptunk enni délben. Akinek gyereke volt, kisebb, nagyobb, ezeket megválogatták. Akinek nem volt gyereke, azokat vitték el. Marhavagonokkal szállították őket Komáromból tovább. Összegyűlt négy-ötezer ember, akkor szállították. Előtte való nap szállították, hogy én odakerültem." (68–71. old.)

Hódosi Magdolna édesapját szeptemberben a Sopronhoz közeli Peresztegről elvitték munkaszolgálatra. Majd a nagycsaládból az egyik lányt deportálták, sorsfordulója néhány történést idézzük fel. (Ugyanott 81–84., 85–86. old.)

„Este tízkor már Sopronban, vagonokban voltunk. Hajnalban megindult a vagon, szedték fel a többieket is. Megállt Bükön, fölvtették a bükki romákat, csepregieket, és mentünk tovább, Komáromba.

Két hétig voltunk ott, ilyen betonozott helyiségbe tettek. Második nap már külön válogatták a férfiakat és a nőket. A magyar katonák között volt ilyen is, olyan is. Volt, aki kedves volt, volt aki ránk kiabált, ordított, hogy csendben legyünk. Voltak ott dunaszerdahelyi cigánylányok, nagyon szépen énekeltek. Azok meg beszóltak nekik, hogy már úgysem sokáig énekeltek... De nem bántottak. Tisztálkodni nem lehetett, már ott kezdtünk tetvesek lenni. Ugyanabban a ruhában voltunk, mint amiben elvittek. Végig, amíg a lágerbe nem értünk.

Két hét után megint bevagoníroztak bennünket. Rengeteg embert. Akivel Komáromba kerültem, ha magyar volt, ha roma, mind ott volt a vagonban. Dachaubá vitték minket, több napon át. Kaptunk néha kenyeret meg vizet. A vagonajtót félig kinyitották, úgy végéztünk lefelé. Ahogy ment a vonat.(...)

Két hétig voltunk Dachauban. Külön a férfiak, külön a nők, nagy barakkokban. Mindenféle nemzet összezárva. Az első nap meg is fürdöttünk, kaptunk enni. De aztán december elején továbbvittek Ravensbrückbe, a női táborba. Dachauból is csak a nőket vitték oda. Sorba kellett állni, egyenként be egy ilyen nagy irodahelyiségbe. Teljesen meztelenre vetkőztettek, lekopaszítottak, megvizsgáltak. Kaptunk egy csíkos ruhát. Nekünk piros háromszögű jelzésünk volt, rajta a lágerszámunk. A zsidóknak sárga volt. Akiknek zöld volt, azok voltak a köztörvényesek. Megfürdöttünk, elhelyeztek a barakkokban. Kétszázan alhattunk egyben. Világítás is volt benne, és egy kevés ablak, meg fűtötték. Háromemeletes vaságyak, ketten, hárman voltunk egy-egy ágyon. (...)

A kápók olyan zsidók voltak, akiket már előttünk, negyvennégy tavaszán odavittek. Egyszer csak kiabál a kápó, hogy Mágdaléná Hódoszi, Mágdaléná Hódoszi. Jelentkeztem. És akkor egy ilyen szőke SS-nő elvitt orvosi vizsgálatra. Nem tudom, mit csináltak velem. A tábori kórházban ébredtem fel, egy rendes tábori kórház volt. Valami nőgyógyászat. Arra még emlékszem, hogy valamit belém fecskendeztek, valami injekciót. Akkor még ébren voltam. Nem sejtettük, hogy mit csinálnak. Nagyon kiválogatták, hogy kivel végezzenek kísérletet. Csak sokkal később tudtam meg – és ezt most nem nagyképűségből mondom – szóval, hogy tiszta életű, szűz nő kellett ehhez nekik. Negyvenfokos lázam lett utána, állandóan görcsöltem, petefészek-gyulladásom volt évekig.

A táborban minden nap répa volt, meg krumpli, össze volt keverve, egybe. Meg volt adva, hogy egy napra hány deka kenyér jár. Mindennap egyforma ebéd. Ébresztő ötkor, rögtön appel. Sorba kellett állni, és mindennap, minden isten áldott nap megolvastak bennünket. Álltunk, én

néztem a csillagos egekre, hogy édes jó istenem, ha van isten, tudják-e azt a szüleink, hogy mi mit szenvedünk. Mit fagyoskodunk, mit éhezünk. Ez minden reggel az appelen eszembe jutott. Meg titokban, hogy ne vegyék észre, sóhajtoztam felfelé. Ezt soha nem tudom elfeledni. Ez volt a legrosszabb. Fáztunk, és mozdulatlanul kellett állni. Szakadhatott a hó, az eső, nem számított semmi. Mindig csak arra gondoltam: a csillagos ég tudja hol vagyunk, és hát ez az ég van otthon is minálunk, bár csak tudnék üzeni, hogy hol vagyok. Minden reggel.

Aki megmozdult, vagy kiállt a sorból, mindjárt kapott is egyet. Onnan megszökni, ott ellenállni nem lehetett. Annak annyi is lett volna. Akiről észrevették, hogy kint maradt, vagy megpróbált lopni a konyháról, nagyon megverték. Az örök is nők voltak. De rosszabbak, mint a férfiak. Volt, aki nem is járt mással, csak bottal, és ütött vágott, amerre ment. Keresett rá okot, hogy odavághasson. Keresett. (...)

Néha szóltak, hogy délután kettőtől négyig nem lehet még az ablakon sem kinézni. Én nem tudtam miért, de az unokatestvérem mondta, hogy most viszik őket a gázkamrába. Ilyenkor, ha délutánosok lettünk volna se mentünk dolgozni, minden zárva volt. Volt, hogy leszedték az embereket a vagonokból, és egyenesen a gázkamrába vitték őket, mert a barakkokban nem volt hely. Vitték a betegeket, a gyerekeket, a családokat is. Könyörögtem magamban, hogy édes jó istenem, csak éljek, csak meg ne haljak, mi lesz velem. Pláne mikor beteg voltam. Arra gondoltam, hogy majd én is ide kerülök.

A huszonkettes barakkban rengetegen meghaltak minden nap. Ott főleg családok voltak, gyerekekkel. Csak romák. A betegségbe, az éhségbe, a koszba haltak meg leginkább. Január-február táján mondtam az unokatestvéremnek, hogy menjünk át, nézzük meg, hogy vannak, akikkel jöttem, a bükiek, a toronyiak. De senki nem volt már meg. Egyetlen egy volt meg, akkor haldoklott, egyetlen egy kislány.

Április huszonhatodikán, erre biztosan emlékszem, szóltak, hogy elmegyünk. Három éjjel három nap gyalogoltunk. Aki nem tudott jönni, azt mindjárt lelőtték. Megérkeztünk valami erdő közepébe. Akkor már nagyon közel volt a front, mindenhol lőttek. Azt mondták, Berlin közelében vagyunk.

Éjjel volt, ott az erdőben megpihentünk, akkor még velünk voltak a kápók. Ütött a torony, valami város lehetett közel. Mondom az unokatestvéremnek, hogy te, kettőt ütött az óra. Hajnalra aztán magunkra maradtunk mi, lágeresek. Elhagytak a németek, mindenki elszökött, felszívódtak. Már mondtuk is, hogy biztosan felszabadulunk, mert itt hagytak bennünket, nem lesz semmi baj, valaminek kell történni, megszöktek, senki sincs velünk, menjünk ki az út szélére, valaki tudjon rólunk. Kimentünk az út szélére. De tudhattak rólunk, mert öt vagy hat vöröskezes autó jött. Megálltak, fölvettek bennünket. Mentünk egy napig,

vagy annál is tovább, úgy érkeztünk Lübeckbe, valami állomásra. Meleg tejjel meg kenyérrel vártak. Egy nagy iskolába tettek.”

Ezek a magyarországi cigányok november 14-e és 20-a között érkeztek Dachaubá. A ma emlékhelyként működő volt koncentrációs tábor archivumában neveik meghatározóan a 128500–129500 közötti fogolyszámok tartományában találhatóak. Kisebb-nagyobb csoportokban később is, december derekáig.

A dachauzi SS-lágerrendszernek összesen 20075 magyar foglya volt, ebből 1126 magyar cigány. (A cigányok együttes létszáma 1340-et tett ki.) A Bogdán, Balogh, Kalányos, Kolompár, Lakatos, Rigó, Sztojka nevek ismétlődően feltűnnek, de a hiányos akták miatt sok magyar cigány sorsa homályba veszett. Egyes adatok szerint Dachauban közülük meghalt 161. Más lágerba áthelyeztek 818-at, felszabadult 144.

A buchenwaldi táborrendszerben összesen 11593 magyar foglyról maradt adat. Közülük 1944 novemberében cigányként regisztráltak 153-at. Tizennyolcan még decemberben meghaltak.

Jeruzsálemi perében Adolf Eichmann joggal mondhatta, hogy *„a cigányok javára semmilyen oldalról sem volt lehetséges a közbenjárás. Nyilvánvaló, hogy az előítélet ezzel az embercsoporttal szemben volt a legnagyobb.”*

Az SS táborainak megpróbáltatásait túlélők közül számosan krónikus betegségekkel, visszatérő, gyógyítás után is kiújuló tünetekkel küszködtek. Többeknek valamilyen módon sérült, testi fogyatékos gyermeke született.

e. A deportálás emléke a cigányok körében

A cigány kultúrában a lágerénekek részben fennmaradtak. A Kosuth-díjas Bari Károly kutatásai szerint ezekben sajátos tartalmi egységeket jelentenek a mágikus funkciójú átokdalokban gyökerező versszakok. Valamelyik természetfeletti erőnek vagy a Szent Istennek a büntetését kérik a németekre és Hitlerre. (Ezeket a dalokat mindig a közönség előtt és a közösség részvételével énekelték.)

Majoros Klára, a Magyar Televízió szerkesztő-riportere 1983-ban a nyugati határvidéken, Szentgotthárd-Farkasfa környékén a háborús üldöztetés hagyományát őrző cigánydalt jegyzett fel. Soraiban a komáromi raboskodás, a deportálás előtti szenvedés és a lágervilág valósága kaptak helyet.

Szövegét Karsai László 1992-ben közölte.

A komáromi gettó szoba
Tudja aztat minden roma
Sírva mondja a családjának
Jaj, de büdös a gettó szoba.
Én a gettóban raboskodom
Erről tudják, hogy ott lakom
Műrostos az egész tagom.
Jaj Istenem tégy egy csodát
A Hitlerből egy szarvasmarhát
Kötelet is a nyakára
Úgy hajtsák ki a Fő utcára.

Én a gettóban vagyok
Lenyírták az én hajamat
Jaj Istenem mit csináljak
Szaladjak-e vagy megálljak?
Ha szaladok agyonlőnek
Ha megállok agyonvernek.

Bari elemzéseiben megállapította, hogy „a siratóénekekből azok a szövegrészek kerültek át a lágerdalokba, amelyek a fájdalomnyilvánítások formátlanságát az ősi rítusokban csiszolódott, állandósult kifejezési eszközökkel a közösségi szokásrend számára is elfogadhatóvá oldják. Ennek kapcsán feltétlenül kell beszélnünk két figyelemreméltó motívumról, az üzenetküldésről és a túlélő magára maradottságát emlegető panaszcsoportról, mert értelmezésükkor a cigány lágerénekek legsajátosabb összetevő elemeire mutathatunk rá.”

A rituális átokmondás szokása valamikor elevenen élt a cigányok között, de a boszorkányperek idején és hatására e szokáskör szövegei a tudat legmélyére süllyedtek és csak ritkán bukkanak elő.

Bari Károly a cigány lágerénekekben félelemszülte fohászszorokra, önsirató jellegű mozzanatokra talált. Az egyik tizenegy versszakos, Erdélyben gyűjtött énekben a magány és a családját vesztett ember érzései kaptak kifejezést.

Kicsi madár, kicsi madár,
repülj messze, vidd el a hírt,
mondd el, hogy itt mindig ütnek,
mondd el azt, hogy mindig félek!

Német tábor, jaj, de nehéz,
német tábor, jaj, de nehéz,
fogolyörök de gonoszak,
fogolyörök de gonoszak!

Aj, te Hitler, légy átkozott,
Isten taposson arcodon,
mint az ember az utakon,
mint az ember az utakon!

Gépfegyverek fölugatnak,
gépfegyverek fölugatnak,
üldözőim közel vannak,
üldözőim közel vannak.

Adj, Isten, a szerencsédből,
adj egy kicsit a tiédből,
úttalan utakra segíts,
úttalan utakon segíts!

Adjál Isten, szép esőcskét,
adjál, Isten, szép esőcskét,
hópelyhekkal keverd össze,
hópelyhekkal keverd össze!

Hópelyhekkal keverd össze,
hópelyhekkal keverd össze,
hadd nőjön a zöld füvecske,
hadd nőjön a zöld füvecske!

Takarja el a nyomomat,
takarja el a nyomomat,
hadd érjem el a házamat,
hadd érjem el a házamat!

Jaj, Istenem, de megvertél,
jaj, Istenem, de megvertél,
talán senkit úgy, mint engem,
talán senkit, úgy mint engem!

Német tábor, német tábor,
ott a fegyver mindig dörgött,
családomat ott ölték meg,
családomat ott ölték meg!

Családomat elvesztettem,
családomat elvesztettem.
jaj, mit tegyek, árva lettem,
jaj, mit tegyek, árva lettem!

f. A deportált cigányok a magyar irodalomban

Auschwitz-Birkenau történései között a magyar memoráirodalomban cigány vonatkozású írások is találhatóak. A következő részletet László Károly értékes emlékezéséből (*Az út Auschwitz felé. Panderma, 1997. 251–255. old.*) idézzük.

„A felkelő nap a koncentrációs tábor barakkjainak is juttatott a nyár végi sugaraiból. Valahol a német-lengyel határ mentén volt ez a tábor, ám „Häftling”-nek (internáltaknak) nevezett lakói aligha ismerték földrajzi fekvését. Nekik úgy tűnt, mintha ottlétük és a világ többi része között semmilyen összefüggés nem volna és nem is léteznének már összekötőhidak eme két világ között. Egy blokknak nevezett lóistálló betonpadlóján feküdtek, ahol tulajdonképpen háromszáz személy részére volt hely, de most több mint ezren szorongtak. Még nem múltak el az előző esti küzdelem fáradalmi, ugyanis minden este kimerítően közelharcban dőlt el, kinek kell az éjszakát ülve és kinek lehet fekve eltölteni. A többé-kevésbé alkalmatlan testhelyzet, az állandó kényszer a cipőkre és kenyérdarabokra irányuló tolvajkodó mesterkedések szemmel tartására és az elhasznált levegő mind-mind hozzájárult ahhoz, hogy úgymond üdítő ébredésről aligha lehetett szó.

A táborlakók számára az ébredés továbbhaladást jelentett a biztos halálhoz vezető úton, és azt, hogy akár betegen, akár egészségesen, esőben vagy tűző nap hevében órák hosszat álljanak. Ez volt az ún. Appell, azaz sorakozó, amikor is – naponta kétszer – az SS-ek megszámlálták őket. Ezután következett a közelharc a híg levesért, valamint az állandó próbálkozás, hogy elkerüljék az elgázosítást eredményező szelektálást. Egyes táborlakók közvetlenül az ébredés után nem voltak rögtön tisztában a valósággal, hiszen álmukban megjelent előttük korábbi életük – finom ételekkel és puha ágyakkal, családdal, barátokkal, szeretőkkel – és az álmokképekre való emlékezés jótékonyan késleltette az átmenetet a reménytelen jelenbe.

Ez a jelen minden korábbit érvénytelenített. Csak egyetlen szilárd pont volt, valahol az élet és halál mezsgyéjén, melyre minden tekintet óhatatlanul rámeredt: a meghalás. Mindenütt volt meghalás, ott rejlett minden ütésben és minden csókban, az arannyal és briliánsokkal folytatott – hol életmentő, hol halált hozó – feketézésben, a köhögésben csakúgy, mint a vérhasban; minden meghalt, csak a meghalás élt tovább.

Az ébresztő után hamarosan benépesedett a tábor agyagos utcája. Lerongyolódva ott álltak az emberi arc színes, változatos gazdagságában a legkülönbélebb európai népek képviselői: lengyelek, franciák, németek, mindenféle nemzetiségű zsidók, oroszok, hollandusok és csehek, s tekintetük az árammal töltött kerítésen át csupán az emberevő gépezetig, a krematóriumig jutott. Festői sajátosságukkal különösen feltűntek a cigányok – az igazi árjak! –, akik révén a mi lágerrészlegünket „cigánytábor”-nak nevezték.

Abban az időben beteg voltam, ha ugyan a szervezet vesztes leromlását betegségnek lehet nevezni. Sem az egészségtelen táplálkozást, sem az éhenhalást nem tudtam igazán megszokni, és nem voltam már képes a napi kenyéradagot és a szárított zöldségből készült levest megemészteni. Az a veszély fenyegetett, hogy a lágerlakók jól ismert végelgyengülése vet véget életemnek. E lágerbetegség kezdeti stádiumában még maradt az emberben némi életerő; ott ácsorogtunk a konyha és a gyengélkedő körül, hogy csellel vagy erőszakkal megszerezzünk valamit azokból a ritkaságokból, melyekből a betegeknek is alig jutott: egy darabka fehérkenyeret vagy a még ritkább tejsavas maradékait.

Egy napon én is ott áldogáltam a gyengélkedők barakkja előtt, azzal a megmagyarázhatatlan reménységgel, mely már annyiunkat rászédett, hogy ti. most, az utolsó pillanatban mégiscsak kell történnie valaminek, ami megállítaná a sors kerekét. Többnyire semmi sem történt, de egyszer mégis teljesült a remény: a gyengélkedő-barakk oldalajtájából egy tizenhárom-tizenöt éves cigánylány közeledett felém. Kék szeme és aranyszőke haja – később a kiejtése is – elárulta német voltát; úgy tűnt, hogy a gyengélkedők konyháján dolgozott. Kevésbé látszott kiéhezettnek, mint a többi táborlakó, rabruhája rongyait nem kis ügyességgel bizonyos eleganciával viselte. A legszembeütőbb a csípőjére kötött tiszta, fehér köténye volt, melynek egyik csücske lelógott. Meleg, töretlen tekintete erősen különbözött a többi táborlakó maga elé meredő nézésétől; kék szemei olykor bársonyos barnasággal élnek emlékeimben.

Hozzám sietett, majd suttogva és feltűnés nélkül (hogy a konyhából ne vegyenek semmit észre) megkérdezett, akarok-e egy darab fehérkenyeret – mintha egy koldust kérdeznénk, elfogadna-e vajon egy aranyat? Válaszomat meg sem várva kezembe nyomott egy negyed cipót, meghagyta, hogy másnap ugyanebben az időben megint jöjjenek el, és mint

valami látomás, már el is tűnt. Köszönetre sem maradt időm, csak ott álltam mozdulatlanul s még sokáig láttam magam előtt állni. Nevét nem tudtam, kinézésre nem különbözött más európaiától. Cigányosak csupán finom, keskeny vonásai voltak, meg karcsú alakja, mely hindu istenségekre emlékeztetett. Másnap újra ott voltam, ő is eljött, ugyanúgy átadta a kenyeret, a következő napra is odarendelt és óvatosságra intett.

Nem könnyű olyannak megmagyarázni, aki bőrén vagy lelkében nem viseli a lágerlakók kitörölhetetlen jelét, hogy mit jelentett ott és akkor egy darab fehérkenyeret kapni; ahol az emberek még a legkisebb morzsát is felszedték a földről vagy akárhonnán, ahol előfordulhatott, hogy az egyik lágerlakó kiveri a leveses csajkát a másik kezéből, hogy felnyalhassa a földről a hig lötytöt, ahol egy darabka kenyér, ha mégoly kicsiny is, majd mindenkit lopásra bír. Számomra ez a napi darab fehérkenyér az életet jelentette, mert egyebet már nem tudtam volna megemészteni.

Körülbelül egy héten át jött naponta a kis cigánylány a nyilvánvalóan lopott kenyérrrel, majd ahogy jött, úgy el is tűnt, hátrahagyva mosolyának emlékét.

Azonban ekkor beköszöntött egy éjszaka – egyike ama éjszakáknak, melyeket nem lehet elfelejteni. Bennünket mindenekelőtt bezártak a barakkokba. Soha nem lehetett tudni, mit jelent az ilyen intézkedés; még élt bennünk ugyan valami halvány, egzaltált reménység, hogy hátha közelednek már a felszabadító csapatok – legtöbbször már leszoktunk arról, hogy égi csodában reménykedjünk.

Legvalószínűbbnek tűnt azonban, hogy halálunk órája közeledik. Ez az állandóan visszatérő kísértet – a halál közeledte – mindnyájunkról letépte az álarcot s legbensőbb, bár nem mindig legigazibb képünket fedte fel. A halál órájának kísértete lerombolt minden gátlást és nevelés adta korlátot, eltorzítva s egyben tisztázva az ember minden hagyományos képét; oly gyakran tért vissza a táborba, hogy annak, ki még látni képes volt és elég bátorsága is maradt hozzá, felfedte az emberi lélek egyik eredeti részét annak teljes mezítelenségében. Visszatért ama késő nyári, augusztusi éjszakán is, hogy új áldozatokat szedjen. Újfent közelgett a vég, csak azt nem tudtuk, elér-e mindnyájunkat, vagy mint máskor is, egy részünket csupán.

A barakkokban remegtek az emberek, mint viharban a nyáj, és néma csendben figyelték – a fal résein át még látták is – a teherautók érkezését, melyek majd a gázkamrákba viszik az oda szántakat. Egyik kocsijött a másik után, a közelgő motorzúgás crescendója s a távolodó decrescendója törte csak meg a halálos csendet (halálos a szó igazi értelmében). A bezárt blokk lakói moccanás és hang nélkül mereven bámultak maguk elé. A hihetlent most először kellett az újoncnak elhinniük, midőn a régi rabok kurta rémmeséi saját szemük láttára valónak valósággá. Még a lágeriskola haladó hallgatói, akik a túlélésben már

gyakorlatra tettek szert, mintegy megkövülten meredtek a semmibe – ezt a kalandot megszokni nem lehetett. Érett férfiak, kik több év rabság során ezrek halálát látták testközelből, remegtek, mint a nyárfalevél, akár a zsidók, kik Treblinkában és Majdanekben végigélték egész családjuk kínos pusztulását s a halál torkából épp ide „menekültek”.

Az előjárók és kápók – a láger kiváltságos arisztokráciája –, kik sok száz sorstársukat kirabolták, megkínozták, elárulták és halálra korbácsolták, most halálfélelemtől görnyedten és sápadtan várták, hogy áldozataik sorsa rajtuk is beteljesedjék. Egyszeriben mind itt voltak, még azok is, kik eddig oly ügyesen rejtöztek el.

A teherautók megérkezését hamarosan pokoli hangzavar követte, rémítő vegyülete hörgő halálsikolyoknak, ütlegek csattogásának és a legkülönbözőbb európai nyelveken felhangzó kétségbeesett segélykiáltásoknak. Könnyen megállapíthattuk, hogy az üvöltés a cigányok szemközti barakkjaiból jön, következménye az elgázosítást megelőző szokásos „kezelés”-nek: néhány SS-őr vezetése alatt a kápók – ez esetben főként lengyelek, lengyel zsidók és németek – botokkal hajsolták fel a cigányokat a várakozó teherkocsikra, akik a siker minden reménye nélkül reflexszerűen védekezni próbáltak. A cigányok elég sokáig éltek a koncentrációs táborban s éppen elegendő halottat láttak – némelyik tán túl gyakran is segített mások legyilkolásában –, hogy másszerű, finomabb lényükkel felfogják: most nemcsak régi szabadságuk, de pusztá életük forog kockán. Akár a tehetetlen csecsemő, ki egy idegen világ minden bántására sirással reagál, úgy sírtak, zokogtak és kiáltoztak segítségért a természet ezen ártatlan gyermekei utolsó leheletükig, míg csak az emberfaló gépezet el nem nyelte őket.

Az ordítozás, az ütlegelések, a motorok fel-felüvöltő zúgása egyre tartott, a túloldali túlélők kábultan hallgatták. Mindnyájan magukra gondoltak, saját magukat látták a gázkamrákban, agyuk megállt, testük megbénult.

Csak miután elcsattant az utolsó ütés és felhangzott az utolsó halálordítás, csak akkor érezték lassanként, hogy valami most elmúlt, és az idő órája újra jár. Ha végképp elmúlt volna a halálos veszély, talán még örömkönnyeket is hullajtottak volna. Így azonban a cigányokban saját magukat és korábban legyilkolt hozzátartozóikat sajnálták. Újra elkezdődött a közelharc a fekhelyekért, akik hamarabb ocsúdtak fel, gyorsan elcsenték a kábultak gazdátlan kenyerét, a blokkfőnök pedig jól célzott rúgásokkal adott nyomatékot helyreálló hatalmának.

Így hát ezúttal csak a láger egyik oldalán hullottak porba a fejek, a másik oldalon a halál haladékat adott, s ezt, úgy tűnik, senki sem bánta. Azon az éjszakán a régi világ egy darabja pusztult el. Azóta hiányzik Európa végtelen országútjairól néhány koldus és pucér cigánypurdé, néhány tolvaj és zenész.

Azon az éjszakán tűnt el a szép német cigánylány – se vágy, se el nem csókolt csókok nem tudták a sors kerekét visszafordítani; csupán a fájdalmas emlékezés tudja érintetlenül és névtelenül maradt légies alakját néhány pillanatra felidézni. Mint annyi milliónak, neki sincsen sírja, ám a levegővel naponta lélegezzük be hamvainak apró parányait.

Másnap a szemközti barakkok üresen ásítóztak; az ébresztő után a „mieink” – az ideiglenesen túlélők – mohón vetették magukat a cigányok kihalt tanyájára – hátha maradt még utánuk egy kis kenyér vagy rongyos gönc...”

Ennyit éri az élet!

— Szortirozó barakok a birkenauai megsemmisítő tábor területén —

Eddig úgy szólván semmit nem hallottam arról, hogy mi történt a németországi kényszermunkára hurcoltak és gázkamrákban megsemmisítették elrabolt értékeik: gyavál.

Neményt Miklósné és Melcske Eszterrel, akik 1944 május 21-étől 1945 január 17-ig dolgoztak a birkenauai gyűjtő- és megsemmisítő tábor szortirozó barakjaiban, hiteles adatokkal támasztották alá erre vonatkozó beszámolójukat.

Amikor a deportáltak megérkeztek Birkenaubába, egy kis kezűláncán kívül, minden holmijukat az állomáson kellett hagyniuk. A csomagokat teherautók szállították a tábor területén lévő fertőtlenítő és onnan a szortirozó barokba, ahol SS felügyelet mellett deportáltak választották ki a használható és használhatatlan holmikat. A használhatatlannak ítélt holmikat a „szerezésnapon” mondható elhurcoltak között osztották szét, akiknek csak a hozzá tartozó semmisítették meg a gázkamrában a őket magukat „munkára alkalmasnak” ítélték. Nekik ugyanis fűrdés előtt a veretözében kellett hagyniuk saját ruháikat, melyeket a gázkamra veretözésében hagyottakkal együtt, lepedőkre és plédre köve később halszaga keverés keszében a szortirozóba szállították. Itt körültekintő német módszerességgel és alaposan a külvilágról a férfi, női és gyermek ruhákat, cipőket, egyéb váson- és textilneműket, edényféléket, szemüveget, ókseri, ágyneműt, pizsét, háziasszok, bórondót, élelmiszereket és minden más, akár csak nersanyagának is fel-dolgozható holmit.

Munka éjjel-nappal

Ezeket azután átvittek a meg-felölt, számszerint húsz szortirozó barák egyikébe, ahol a szétválogatás tovább folyt. Egy barakban 60–80 ember dolgozott állandóan, két turnusban, éjjel és nappal szüntelenül. A felsőruhákat, mielőtt tovább szortirozták volna, előbb végigtapogatták a váltómest, felhajtás, övet és gombolást, hogy-ha valami „gyanúsát” éreznének

benn, szűrték. Az itt is elpólt kárpában vagy belsejében elrejtett ékszert és pénzt egy-egy dobozban kellett összegyűjteni az esteikenként az SS irodában leendő. Egy nagy műanyagdoboz, ha egyszerre kellett volna kiüríteni, minden békén és minden beraklyon, megült volna azonyal, piattóval, briliánsal, és egyéb drágakövekkel.

A szűrtetett holmikat azután le-mét összevártták, majd „búndok” közték, hogy tengeravókon és vonatokon továbbszállítsák Németország belsejébe. A szállítá-sok „diszkretn”, lehetőségek éjszaka folytak, amikor az egyik deportált transzport dolgozott, a másik pedig a bezárt baraktól a megfő-mött autók szállítóját láthatta. A szemüvegek szortirozását különbe-műgönddől végezték. Az aranyke-retből kivették az üveget. A törött üvege használható keretet ugyan-csak külön csoportok. Naponta körülbelül 5–6 bórondó szemüveg, szemüvegek és keret gyűjtöttek. A pipere-cikkekkel csak a szan-pap, pudertöbcsét, rusztokot, kö-röm- és fogkeféket vittek tovább, a költit az SS urak használták el. A fog- és arckrémöbcsöket felvág-ták, hogy az esetleg odakerült ék-szeret előkészítsék. A felvágott cinktubusokat azután (naponta átl-ag 3–4 bórondóval) és cipőkörme-s dobozoknak, melyeknek tartalmát a léger céljaira vödörben gyűjtöt-ték a többi használhatatlan pleh-ruval együtt szállították el. A pizsét, mely köztött és alatt ugyan-csak értéktárgyakat kerestek, a barakok mögötti személgödörben szemlaltették meg. A csomagokban és ruhák zsebében talált élelmiszere-ből a konzervet, szalámit és cukrot az SS raklárába, a bab, borsó, liszt és zsír pedig a tábor kony-hájába került. A szortirozás, éve-ken keresztül, szünet nélkül folyt. A feldolgozandó anyag, mivel egyre újabb és újabb transzportok ér-keztek, egyre szaporodott.

A gázkamrák

El gázkamrába szálltak nélkül hajtották be a mit sem sejtő em-bereket, öregeket, betegeket, gyer-keket a olykor, kedvtelésből, munkából fiatalokat is, hogy fűrdés ürügyével a fejük fölért lévő zabanyokból gázt és azzal egyide-ben elektromos áramot bocsátanak beléjük, majd egy különleges mag-neses szerkezettel, vagy a kevésbé modernül felszerelt gázkamrákból, emberi erő segítségével kremató-riumba szállították holttestüket. A krematóriumok körül dolgozóknak pedig lassan érődött fel minden rejtje és idegzsála. Jól tudták, hogy mikor már képelenek to-vább végezni azt az ordogi mu-skát, melyre gíppualós és szoro-nyos óreik kényszerítik őket, ör-következnek.

Három hónapoként 500 elcs-gázolt fiatalembert — a gázkam-rák és krematóriumok közvetlen meg-mélyeztetet semmisítették meg Bir-kenauban 500 újabb halálra ítélt segítséggel. Láttam egyszer 500 host meghalni — me-relte Neményi

Miklósné. — A fiúk tudták, hogy rájuk kerül a sor. Katonás rend-ben, bilázó tortással sorakoztak fel a gázkamrák és a lakóbarakok közötti térségen. A barak ablakai-ból figyelték őket. Amikor elhagy-tott az indultak parancsoló német vezénnyel, vigyázz-ba válták me-gköt, ejtették az Internació. Múlt és felvett fejjel indultak a halálba. A jeleket annyira vára-lanul és megremültt volt, hogy az SS tisztek is azó nékül, vigyázz állába hallgatták végig.

Nem sokkal ez után, — foly-tatja Neményi — amikor „hely-züke” miatt egyetlen éjszaka, gép-punkatözei és kutyákkal gázkam-rába tereltek a több ezer főből álló cigánytábor, amelyek már előltünk került ide a jól tudta, mi vár rá, lajosszékve lüktető, a híros halál ellen, a mi idegekkel is felmondták a szolgálót.

Lázadás

Tudtuk, hogy előbb-több reánk is ugyanez a sors vár, ezért elha-tároztuk, hogy legálább megboz-szajuk szűlünk és testvéreink ha-lálát, felgyűjtjük a krematóriumot. Egy jogosulv partizánzó szervezte meg a lázadást. A gázkamrát egy-szerre gyűjtjük fel az öt kremató-riummal, hogy ne léhesen elol-lant a tüzeket. Októbertől nap-on látunk neki a tsv megvaló-sításának. Nem sikerült teljesen végrehajtaniuk. Csak egyetlen gá-kamra agelt le, mert teleptették a lá-zadást. Övrás ember, aki mind a magára vállalt, helyettünk agyonlöt-tek, és tovább folyt a munka, mint eddig. Válogattuk és csoportok-tak a testvéreinktől elrabolt holmikat. Az SS-nek pedig az ökrer és drágák kivételével, melynek ré-szét egymás között osztotta fel az örege, hogy Auswélában elághassa és emulathassa az árat, mindent pontosan bejegyztetett a raktár-könyvbe, amit továbbküldött Né-metország felé.

Vajlon vittek-e valahová tartás boldogságot azok a holmit, ame-lyeknek minden egyes darabjához kín, sóhaj és vér tapad...?

Dr. Farkas Lujza

Szabadság, 1945. augusztus 2.

Egy Izraelben élő magyar zsidónő Életerő c. emlékezése (*fordította Kleinmann Imre, Natanja 2000.*) a Lipcse melletti tauchai SS-munkatáborból örökítette meg a magyar-cigány fogolylét, a közös rab-ság egyik különleges történetét.

„Magyar, szlovák, cseh, lengyel és francia verseket, dalokat hallgatunk. Mivel senkinek nem volt német nyelvű száma én vállalkoztam erre. Elénekeltem egy ismert operabetépet, amihez egy aktuális szöveget írtam. Miközben énekeltem, Gabi hirtelen az ajtóhoz ugrott. Csodálkoztam és nem értettem, hogy a barátnőm miért zavar meg? Ezért csendesen befejeztem a dalt. Ekkor egy férfihangot hallottam: „No csak, mi megy itt végbe?” Nagyon megijedtem. A lágerparancsnok volt, SS-tiszt.

Annyira meg voltunk győződve arról, hogy a németek mulatnak, hogy erre a „látogatásra” nem számítottunk. Ma sem értem, hogy volt merzszen a lágerparancsnoknak imígyen válaszolni:

– Parancsnok úr, hogy tetszett a dalunk? Talán akarna többet is hallani?

Válasz nélkül hátat fordított és amikor az ajtóhoz ért, felém fordult:

– Holnap tíz órakor jelentkezzen az irodámban!

Tudtuk, hogy az ilyen „meghívások” mindenkor súlyos büntetésekkel járnak. A lányok sajnálkoztak, vigasztaltak. Másnap az irodába menet elhatároztam, hogy nem fogok megalázkodni. Hiszen közeledik a háború vége, szabadulásunk nincs messze. Nem hittem, hogy azt fogja mondani:

– Tíz napon belül teljes műsort fog összeállítani. Az étkezőterem, az ott lévő emelvény, a zongora – a dalok kísérésére – rendelkezésére áll.

– Parancsnok úr! Én soha életemben nem foglalkoztam ilyesmivel, fogalmam sincs, hogyan állítanak össze egy ilyen műsort.

– Hogy hogyan szerveznek meg egy kabaré műsort, az a te dolgod. E pillanatban parancsot kaptál. Annak a nem teljesítése: bunker.

Bunker - borzalom fogott el. Mit tegyek, hogy ne kerüljek a bunkerbe? Amikor a barakkba értem, körülvettek a barátnők. Mind tudni akarták, mit mondott a parancsnok. Törtük a fejünket, mit lehetne tenni? Hirtelen mentőötletünk támadt: A cigány rabnők!

Bár nem dolgoztunk együtt, de olykor beszélgettünk velük és néha kenyeret kaptak tőlünk. Ők ugyan egy ismeretlen nyelven beszéltek egymás közt, de a helyzetünk hasonló volt. Nem gondoltam, hogy a legnehezebb napokon hajlandók lesznek énekelni, táncolni. Mivel egyszer sem mentem hozzájuk úgy, hogy ne juttassak néhány szelet kenyeret nekik, szívesen látott vendég voltam. Legtöbbjük németországi volt, így nyelvi nehézség nem állt fenn közöttünk. Tudtunk velük beszélgetni, közeledni hozzájuk.

Elmondtam nekik milyen parancsot kaptam a parancsnoktól, a kapott utasítást, illetve az ebből eredő gondjainkat. Közös erővel megoldásokat

találtunk, és rövid idő alatt teljes szórakoztató műsort állítottunk össze. Ez több német és idegen nyelvű dalt tartalmazott, amelyeket felváltva a cigánylányok és mi adtunk elő.

A cigánylányok több táncszámot is beépítettek a műsorukba. A zongorakísérést egy lengyel zongorista szolgáltatta, aki régebben a némafilmeknél adott elő kísérezőzenét. Szinte hihetetlen volt, amit műveltünk, de ez tauchai viszonylatban tíz szép napot biztosított számunkra. Tíz napig próbáltunk. Senki sem kívánta, hogy a „Leipzig kommandó” (*lipcsei munkaosztag – szerk. megjegyz.*) lányai a bunkerben kössenek ki. Ez a többlet adag kenyér elvesztését jelentette volna.

Mindent elkövettünk, hogy a legjobbat adjuk. A tíz nap a teljes egyetértés és összetartás jegyében zajlott. Közös erővel dolgoztunk és kölcsönösen segítettük egymást. Mindig megszilárdította bizakodásunkat az életben és hitünket a szabadságban.

Az előadás napján, amikor beléptünk az étkező barakkba, láttuk, hogy tele van SS-szel és katonával. Nem is tudtuk, hogy ilyen sok német van Tauchaban.

A műsor zavartalanul folyt.

Minden szereplő igyekezett tudásának legjavát adni, és vigyázott, hogy ne zavarja meg a másikat. Az öltözetünk bizony csak rabruha volt, ellenben a zongora méltóságteljesen feszített a pódiumon. És megtörtént a csoda. Az első jelenet után a németek összeverték tenyerüket. Tapsoltak. Előbb csak halkán, bizonytalanul, de az előadás folyamán a taps egyre erősödött. A katonák tapsoltak a raboknak, politikaiaknak, zsidóknak, cigányoknak.

Vajon megértették-e a németek, hogy kinek tapsolnak? Igen. Sikerült nekik bebizonyítanunk, hogy mi ugyan foglyok vagyunk, de emberek, egész emberek, és a náci terror uralma dacára sem veszítettük el emberi mivoltunkat.”

g. A magyarországi vérengzések

Az 1944. október 15-i, újabb német fegyveres beavatkozás után, a Szálasi-féle nyilaskeresztes uralom idején Magyarországon súlyos cigányellenes atrocitások, vérengzések voltak.

A vérfürdők alapvetően a szabadjára engedett gyűlöletből, a féktelen öldöklés vágyából eredtek. Esetileg mondvacsinált ürüggyel, kitalált okból indított azonnali „megtorlások” voltak. Ezekhez tartozott a szovjet haderő javára végzett kémkedés, fegyverrejtegetés, az ellenséggel való más együttműködés. A cigányok orosz (szláv?) nyelvismeretére hivatkozással is történt csoportos, kegyetlen gyilkosság.

Szalontai és kötegyáni lakosokat, gyerekeket, terhes asszonyt, férfiakat, összesen húsz oiáhcigányt lőttek halomra a csendőrök október 6-án a Békés és Gyula közt található Dobozon. A Tolna megyei Völgység egyik kisközségében, Lengyelben november 30-án ugyancsak cigányok voltak a gyűlölet áldozatai. Tizennégységük emlékéért 1996 óta Bakó László szobrászművész alkotása, emlékoszlop őrzi.

1945 januárjában a 2800 lakosú Veszprém megyei nagyközségben, Lajoskomáromban cigány nagycsaládokat legyilkoltak. Sírjaik máig jelöltenek.

„Fajbiológiai” felvétel 1939-ből.
A kislíút 1944-ben 14 évesen Auschwitzban megölték

1945 január végén, február elején Székesfehérvárról Várpalotára hurcoltak száz–százötven cigányt. A nyilaskeresztes fegyveresek puskatúzzal a határban kioltották életüket. Ugyanebben az időben Szolgaegyháza községben ismeretlen katonai alakulat fegyvereseitől huszonnyolc cigány osztozott ebben a szomorú sorsban. A Zala megyei Lenti-ben is megölték cigányokat.

h. A „cigányügy” végnapjai

A nyugati határszélre szorult Szálasi-kormány belügyminisztere, Vajna Gábor 1945. február 23-án arról szölt, hogy „a zsidókérdés és a cigánykérdés maradéktalan, ha kell, drákói rendezését megkezdtem, amit e két nemzetidegen faj magatartása tett szükségessé”. Előzőleg, február 7-én Szombathelyen a hadműveleti kormánybiztos a cigányok ügyében a hadműveleti és az „amögötti” területeken elrendelte az ott lakó vagy átvonuló cigányok összegyűjtését és kitelepítését. Addig is

E jó viszony eredményeként 1944 november 29.-én I.r.Timár vádlott disznótörés ebére hívta meg Iványi cs.elhđgy.-t. Étkészés közben Iványi v.cs. alhđgy.felvetette, hogy a teveli csendőrszék illetékeségi területén vannak-e közártalmu " cigány" személyek, mert smennyiben ilyenek vannak, itt az alkalom a kivégzésükre. A cigány-személyek kivégzésével I.r.Timár vádlott is egyetértett.

1944. november 30.-án Tevel község előterébe értek a szovjet csapatok. A teveli csendőrszék felsőbb szerve a napra elrendelte a csendőrszék elmenekülését. A déli órákban I.r.Timár vádlott utasította Nyitrai Domonkos volt csendőr szakaszvezető beosztottját, hogy a csendőrszék személyi állományát irodájában sorakoztassa fel. A csendőrök felsorakozás után megjelent a helyszínen I.r. Timár vádlott Iványi v.cs. alhđgy.-al. Ekkor előbbi közölte beosztottjaival, hogy az esti órákban el kell menekülniök. Elmenekülés előtt azonban a lengyeli cigánytelepülés lakóit ki kell végezni, mert lopnak, rabolnak és fosztogatnak. Timár I.r.vádlott kijelentette azt is, hogy a cigányokat annál inkább is győn kell lövöldözni, mert Nyugatra való távozásuk után a hátrahagyott családján bosszút állhatnak.

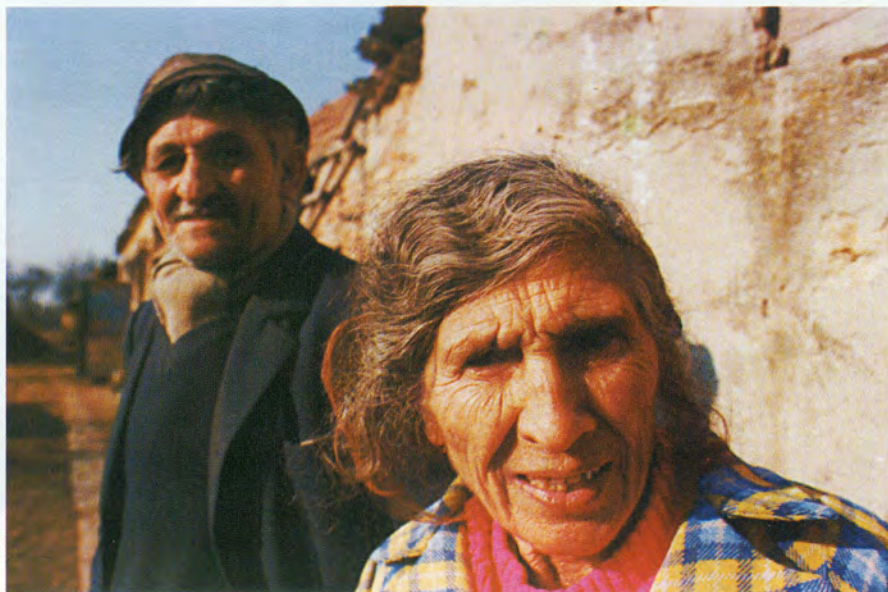
A feladat ismertetését követően I.r.Timár vádlott különítményt jelölt ki, melynek tagjai voltak Fazekas, Nyitrai és Gergely volt csendőr szakaszvezetők. A különítmény negyedik tagját, Iványi volt csendőr alhđgy. jelölte ki Illés cs. szkv. személyében. I.r. Timár vádlott Fazekas volt csendőr szakaszvezető beosztottját bízta meg a különítmény parancsnokául. Annak érdekében, hogy szóbeli parancsának nyomtatékot adjon, írásban is elkészítette a parancsot, s ezt is átadta Fazekas volt csendőr szakaszvezetőnek.

Az eligazítás, illetve a különítmény tagjainak kijelölése után I.r.Timár vádlott 20-25 db. puskatöltényt osztott ki a kivégzésben résztvevő csendőröknek. Illés volt csendőr szakaszvezető ezt követően eltávozott lakására, s ott több kézigranátot vett magához. A különítmény tagjai félnyergelték lovaikat és elindultak Kisvejkén keresztül Lengyel község irányába. A lengyeli cigánytelepüléshez kb. 15-16 óra tájban érkeztek meg. Fazekas volt csendőr szkv. parancsot adott Nyitrai Domonkos v.cs. szkv.-nek, hogy foglaljon tüzelő állást a közeli domboldalon és az esetleg arra menekülő cigányokat lölje győn. Fazekas, Gergely és Illés szakaszvezetők közvetlen a cigánytelepülés udvarába mentek, ahol Fazekas volt csendőr szakaszvezető a cigányok részére sorakozót rendelt el. Parancsra a cigánytelep lakói részben felsorakoztak, míg egyik részük bentmaradt lakásaikban. A felsorakozott cigányokra Fazekas, Gergely és Illés cs. szkv.-k lövöldözni kezdtek, melynek eredménye az lett, hogy a cigányok egy része különböző irányban elmenekült, míg másik részük egyik lakó épületbe szaladt be.

A lakóépületbe menekült cigányokra Fazekas, Gergely és Illés volt csendőr szakaszvezetők tovább lövöldöztek, sőt a náluk lévő kézigranátokat a lakásokba bedobálták. Ennek következtében Sárközi Margit 10 éves, Sárközi Julianna 18 éves, Sárközi János 14 éves, Sárközi Ilona 19 éves, Sárközi Lina 3 éves, Sárközi Mihály 1 hetes, Sárközi Mária 4 éves, Sárközi József 6 éves, Sárközi Mária 21 éves, Petrovics Ágnes 70 éves, Sárközi Antal 7 éves, Sárközi Enzsebet 50 éves, Sárközi Mária 1 éves, és Sárközi Anrenka 16 éves személyek a helyszínen meghaltak, míg Sárközi Sándorné, Sárközi Anna, Kalányos Katalin és Sárközi János polgári személyek testi sérülést szenvedtek.

A lengyeli gyilkosság kivizsgálása

A következő 16 felvétel a magyar deportált, túlélő romákkal
2000-ben készült a Porrajmos c. dokumentumfilm forgatása idején.
Miklós-völgyi Csaba a lakhelyeken, másrészt a komáromi
erődrendszerben fényképezett

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

gyűjtőhelyen kell elhelyezni őket, a végrehajtásnál „a legradikálisabb eszközök is igénybe vehetők”.

Vas vármegye alispánja március 13-án intézkedett, a főszolgabírókat öt napon belüli végrehajtásra kötelezte. Utasítása járasonként egy községben történő összegyűjtésről rendelkezett. Ezen felül megjegyezte, a felnőttek közül „egy megbízható személy visszahagyható a munkára nem alkalmas gyermekek ellátására”.

PARRAGI GYÖRGY:
ZSIDÓK ÉS CIGÁNYOK...

Azt hiszem szemembe nevetnének, ha halálos komolysággal azt állítanám, hogy a magyar demokrácián kelles közepén még akad itt is ott is egy-egy zsidó nyilas berek, amelyben kedvére tenyészik a nyilas dudva és nadragulya. De nemcsak tenyészik, hanem egyenesen bőségesen termi a maga bogorját, akár csak még mindig 1944-et mutatna a naptár.

Ilyen kies zsidó folta a magyar demokrácia térképén többek között Mezőkovácsháza. Ebben a 7000 lakosú alföldi nagyközségben még mindig érvényben vannak a Sztyáry és Szálasi rezsim embertelen és gyűlöletes zsidórendeletei. Az alábbi esetek kiáltóan igazolják, hogy Szálasi és társait halálra ítélték, ki is végrehajtották őket, azonban szellemük szigorúan él tovább Mezőkovácsházán. Mert nem Szálasi, Endre, Baky sugalmazása és névjegye olvasható-e ki például a mezőkovácsházi termelési bizottság rendeletéből!

A termelési bizottság megállapította, hogy a símonyi majorban kb. 7 hold erők van még régebben, annak a levágásához felkéri a termelési bizottság a helybeli rendőrpárancsnokságot, hogy az összes cigányokat és zsidókat ennek a munkának elvégzéséhez szedjék össze és a munkát végeztessék el a holt napi naptól kezdve folytatódóan a befejezésig.

Dátum: 1945 május 21.

En akkor még a mauthauseni táborban voltam, de Mezőkovácsházán tudomásom szerint akkor már jónéhány hónapja demokrácia jár. Mégis a zsidókat a cigányokkal együtt kényszermunkára rendelte ki a termelési bizottság. A legvéssomajassbb SS vagy nyilas pártszolgálatos sem tarthatta volna be különben Himmler és Szálasi előírásait, mint a mezőkovácsházi „demokratikus termelési bizottság... Zsidók és cigányok... Ezt gyakran olvastam így együtt különféle rendeletekben. Csak hogy 1944-ben náci-Németországban és nyilas-Magyarországban és nem 1945-ben.

Ne gondoljuk azonban, hogy Mezőkovácsházán csak véletlenül került sor a nyilas szellem májusi másodvirágzására. Ő nem. Október közepén, amikor már az Alföldön is beérkezett volna a demokrácia tavaszi vetése, a zsidókat sajnósan rendőrökkel kísérték kényszerfagyásra.

Még lehetne felsorolni hasonló nyilaszt eseményeket, De azt hiszem, felesleges. Mezőkovácsháza szel és bébi-szonföltén, hogy a nyilas szellemnek nem is bővülőhelye, de jól trágyázott veteményes kerje, ahol még mindig így osztályozzák az aljembertiséget: zsidók és cigányok...

Zárva marad az értéktőzsde!

Részletesen leírtam legutóbb a Figyelő Rómat kereskedelmi miniszter javaslatát, mely az *Értéktőzsde* metelőbbi megnyitását szigorított rendszabályokhoz kívánta kötni.

A Gazdasági Főtanács azonban nem látja sürgősnek az *Érték-tőzsde* megnyitását.

Ilyen körülmények között egyelőre nem is kerül sor a tőzsde megnyitására.

Amíg az értéktőzsde szárva van, a részvények és kötvények forgalma hivatalos jegyzés és ellenőrzés nélkül bonyolódik le.

Képes Figyelő, 1946. március 9.

A fenti utasítások már alig voltak végrehajthatók. A celldömölki járás főszolgabírája viszont jelentette, hogy a cigányoknak táborát Keléd községben létesített. Nehéz komolyabb intézkedésre és nagyobb létszámra gondolni, hisz a településnek mindössze négyszáz lakosa volt...

Többeket valószínűleg a közeledő front is józanságra intett. A mura-szombati járásból a főszolgabíró március 22-én jelentette, hogy „munkakerülő és csavargásból élő cigány járásom területén nincs, így szükségeltlen (...) a cigányok összegyűjtése és kitelepítése”. Az iratot az alispáni hivatalban április 16-án (!) iktatták.

Az iratanyagban nincs nyoma, hogy az összegyűjtött cigányok ellátásával, életfeltételeivel hatóságilag bárki is törődött volna. A cél és értelem nélküli intézkedésre rövid, de igen vészterhes időszak után a közvetlen harci cselekmények tettek pontot. A sorsfordító napokat a cigány családok a legteljesebb kiszolgáltatottságban, nincstelenségben élték át.

Az erőszakkal elhagyatott „cigánysort” közben feldúlták, a használható anyagokat sokhelyütt elhordták. A visszavergődött családok, családtagok nemegyszer az erdőben, vermekben és gallykunyhókban húzták meg magukat. Az új, szabad élet nem hozott a vidékieknek általános felemelkedést. 1945 tavaszán (és később is) a földosztásból a cigányokat kihagyták.

A magyar cigány áldozatok számáról eltérő adatokkal találkozunk. A közeljövő feladata, hogy a nagy eltérésű, ötezer és ötvenezer közötti, inkább becsült veszteségadatokat a további tudományos kutatás szűkebb határok közé vonja.

Magyarországon a háborús üldöztetés idején megölt cigányoknak emlékműve van Nagykanizsán, Nyíregyházán, emlékhelye Székesfehérváron, az Ondódról elhurcolt huszonöt cigánynak emléktáblája a Vas megyei Toronyban.

A Romani Union (Cigány Világszövetség) 1971-ben tartott párizsi kongresszusa határozatára világszerte augusztus másodika-harmadika a romák háborús üldöztetésének nemzetközi gyásznapja.

A heidelbergi roma dokumentációs- és kultúrközpont

Felhasznált, ajánlott irodalom

- Achim, Viorel: Cigányok a román történelemben. Osiris Kiadó Budapest, 2001.
- „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik lemegy”. Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. Szerk. Szuhay Péter, Baráti Antónia. Budapest, 1993.
- Bari Károly: A Holocaust a cigány népköltészetben. Holocaust Füzetek, 1999. 11. 81–90. old.
- Fehér Ferenc: A megvetéstől a gyűlöletig – a végig nem vitt végső megoldás. Múlt és Jövő, 1994/2. 98–102. old.
- Frazer, Sir Angus: A megvetéstől a gyűlöletig – a végig nem vitt végső megoldás. A cigányok Osiris Kiadó, 1996. (a kötet VIII. fejezete)
- In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt. Zur Situation der Roma und Sinti in Deutschland und Europa. Herausgegeben von Tilman Zülch. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1979.
- Jacobeit, Sigrid – Philipp, Grit: Forschungsschwerpunkt Ravensbrück. Beiträge zur Geschichte des Frauen – Konzentrationslagers. Edition Hentrich, 1997.
- Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi kiadása Budapest, 1992.
- Kogon, Eugen: Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager. Wilhelm Heyne Verlag München, 1999.
- Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945. Erstellt von Harry Stein. Wallstein Verlag Göttingen, 1999.
- Lökkös János: Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon. Püski, 2000.
- Magyar vasutak a II. világháború éveiben. A visszaemlékezések alapján összeállította és kiegészítette: Lovas Gyula. Vasúthistória könyvek Budapest, 1996.
- Mezey Barna (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Kossuth Könyvkiadó, 1986.
- 50-lecie zagłady Romów w KL Auschwitz-Birkenau. Wyd. Wacław Długoborski. Oswiecim, 1994.

- Póczik Szilveszter: Egy kisebbség végzete. Cigánysors és cigány holocaust Németországban. Valóság, 1997/8. 77–93. old.
- Rose, Romani: Bürgerrechte für Sinti und Roma. Das Buch zum Rassismus in Deutschland. Herausgegeben vom Zentralrat Deutscher Sinti und Roma. Heidelberg, 1987.
- Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau 1943–44. Verlag Staatliches Museum Auschwitz-Birkenau. Oswiecim, 1998.
- Somlyai Magda: Történelemformáló hétköznapiak 1944 őszé, 1945 tavaszá. Gondolat, 1985.
- Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944 szeptember – 1945 április. Szerkesztette Karsai Elek és Somlyai Magda. II. kötet. Budapest, 1970.
- Steinmetz, Selma: Österreichs Zigeuner im SS-Staat. Europa Verlag Wien, 1966.
- Steinmetz, Selma: Die Verfolgung der burgenländischen Zigeuner. (megjelent a Widerstand und Verfolgung im Burgenland 1934–1945. Eine Dokumentation c. kötetben, Österreichischer Bundesverlag Wien, 1979. 244–293. old.)
- Szegő László: Győrben egyiket sem lötték agyon... Mozgó Világ, 1983. 12. sz. 58–66. old.
- Szintik és romák a náci rendszer idején. A „fajelmélettől” a lágerekig. Pont Kiadó 2001.
- Szuhay Péter: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest Panoráma, 1999.
- Történelempedagógiai füzetek 10. Sorozatszerkesztő Szabolcs Ottó. Budapest, 2001.
- Veress D. Csaba: Antifasiszta katonai ellenállás a balatoni arcvonalszakoszon (1944 november – 1945 március). Veszprém megyei Honismereti Tanulmányok IX. Veszprém 1983. 7–30. old.

III. rész

A túlélők hangja

Varga Ágota filmrendező 2000-ben a roma holokausztról szóló dokumentumfilmje előmunkálataikor a második világháború alatti üldöztes hazai cigány túlélőivel számos helyszíni interjút készített. Felfigyelt arra, hogy egyes helyeken a sok szenvedést megélt kortanúk a népükkel, családjukkal történeteket ének formájában is megőrizték. Ezeket filmre vette, a feledéstől megmentette.

A túlélők faggatása eredményes volt. Arra mutat, hogy senki sem kívánt vádaskodni. Sem a történetek miatt megtorlásért kiáltani, bosszút állni. Valamennyien inkább a mélybe rejtett fájdalomuknak adtak valami-képp kifejezést.

A történeti kutatás számára fontos és jelentős a kortanúként való megszólalásuk, így az általuk átéltek az utókornak rögzíthetők. A cigány holokauszt történetéről eddig ismertek kiegészíthetők, alaposabban feldolgozhatók.

A következőkben a Varga Ágota gyűjtötte emlékezésekből közlünk válogatást.

1. Hat lágerév

Horváth Jánosné fertőrákosi lakos

- Hogy szólítják?
- Lincsi néni. Azért mert az egész falu úgy szólít engemet, mert tudja miért, amikor Ausztriában laktunk, és ott a keresztmamám beteg lett, és az az asszony aki engem vitt, az ő nevére keresztelt Barbarának.
- És mikor laktak Ausztriában?
- Én ott születtem
- És hogy került ide?
- A láger előtt jöttünk ide 39-ben Fertőrákosra, Magyarországra, apám, anyám, testvéreim. Az én apám kint tanult zenélni, tudja olyan híres cigány zenész, mint a Lakatos, meg ezek.
- Hogy hívták?
- Feifer Ferencnek hívták az én apámat. Kint tanult zenélni, és az én anyám Eisenstadtban (1920-ig Sopron vármegyében Kismarton – szerk. megjegyz.) szolgálány volt és úgy megismertek. Mert az apám a kávéházban zenélt, úgy megismertek és összemertek, és összeházasodtak. Én még Eisenstadtban születtem. Aztán ott laktunk albérletben, akkor egy nagy úr Frenk Stefán volt a neve neki, meg Sinkó Valéria azok adtak lakást.

- És hogy telt a fiatalsága?
- A fiatalságom borzasztó volt, mert míg ott laktunk addig jó volt, mert anyám hentesnél dolgozott apám meg a kávéházban. Jól éltünk. Lakásért nem kellett fizetnünk.
- Az apja roma volt s az anyja?
- Az anyám is fél roma, mert a nagyapám az cigány lányt vett el. 1939-ben mivel apám magyar volt, hazajött a családjával velünk. 1937-ben (helyesen 1938. március 12-én – szerk. megjegyz.) bejött Hitler, hallott róla? Akkor már kezdték a zsidókat meg a cigányokat üldözni Ausztriában. Aztán kinek a felesége zsidó volt, üldözték őt is Ausztriában. Aztán nagyon szerették az apámat abból a két faluból a legények mind ismerték, mindig jöttek hozzánk. Tele volt mindig a lakás. Mert tudja akkoriban volt divat a szerenáde, németül ezt mondták. Aztán minden legény tudta milyen lánynak udvarol, és nagyon jól éltünk. Annyira szerették az apámat. Aztán 1939. tavaszán idejöttünk Magyarországra, és a két testvérem még ott járt iskolába. A Róbert meg a Kati. És képzelje el, én június 12-én fölmentem a nagyapámhoz Ausztriába, és akkor volt a razzia.
- Hány éves volt akkor Lincsi néni?
- 16 éves se voltam, mert szeptemberben lettem volna 16. És akkor volt a razzia és egyszerre jöttek az SS- katonák ott Auszriában.
- De akkor hol volt éppen?
- Gross Schweinbarthban, 3 napos határátlépővel mentem. Itt volt Kőhidán egy vámház. Aztán az apám kiment és vett nekem egy 3 napos határátlépőt és fölmentem a húgommal Katival, az 9 éves volt (ő járt iskolába kint meg a Róbert is), hogy elintézzem nekik az iskolát. Aztán összefogtak és elvittek.
- Mit mondtak magának?
- Hogy én nem vagyok magyar állampolgár. Lehet, hogy nem voltam még átírva.
- Hová vitték?
- Ravensbrückbe.
- Magát odavitték a többekkel együtt?
- Ó hát a többi német cigányokkal.
- Hogy történt ez, mire emlékszik?
- Egy faluban a vasút mellett, a nevére nem emlékszem, ott összegyűjtöttek bennünket. Először bevittek Eisenstadtba, földobtak dzsippekre a katonák, és onnan elvittek. Ott töltöttünk 2 éjszakát és 2 napot, összegyűjtöttek bennünket, és vittek Ravensbrückbe.
- Mikor volt ez?
- 1939. június 14-én
- Ott voltam 6 évet majdnem, 1 hónap híján.
- És csak cigányokat gyűjtöttek akkor?

– Ott nemcsak cigányok voltak. Voltak ott ukránok, lengyelek, oroszok, németek, zsidók. De a zsidókat külön rakták. Mi, hogy németül beszélünk, minket nem. Ravensbrückben gyárok voltak, ott dolgoztattak. Ez nem olyan volt mint Auschwitz. Ez egy kicsit jobb volt. De az utolsó hónapban, mikor annyira volt a háború, akkor már jöttek és elvittek bennünket. Én végig varrodában dolgoztam Ravensbrückben.

...
DÖW 2589

1. Bamberger	Gebfried	20. 8. 1920	Groß-Schweinbarth	1822
2. Baumgärtner	Franz	30. 11. 1920	Zagersdorf	1546
3. Berger	Johann	9. 11. 1923	Weinberg	1551
4. Berger	Johann	16. 5. 1902	Weinberg	1550
5. Bihary	Franz	11. 7. 1920	Mönchhof	216
6. Bihary	Josef	4. 3. 1898	Jois	1555
7. Bihary	Martin	14. 11. 1917	Mönchhof	210
8. Hodosy	Franz	6. 1. 1911	Großwarasdorf	1572
9. Hodosy	Georg	16. 9. 1915	Langental	2842
10. Hodosy	Josef	9. 12. 1923	Mattersburg	1573
11. Hodosy	Julius	8. 5. 1908	Kleinmutschen	189
12. Hodoschi	Stefan	14. 2. 1911	St. Margarethen	1237
13. Held	Karl	9. 3. 1894	Wien	1663
14. Held	Rudolf	17. 2. 1914	Petttau	783
15. Horvath	Alois	20. 5. 1904	Kukmirn	790

Cigány foglyok listája magyar nevekkal. 1940, Bécs

- A szülei akkor mit tudtak magáról?
- Hát utoljára már nem tudtam írni, azt tudták, hogy elvittek, mert a nagypapa Ausztriában lakott.
- De azt nem, hogy hová?
- Azt nem
- Ez az összeszedés főleg a cigányokra vonatkozott, vagy oroszokra, ukránokra is?
- Azokat mind odahozták.
- Magát miért gyűjtötték be?
- Mert cigány voltam.
- És sok cigány volt?
- A német cigányok sokan voltak.
- És hányan?
- Sok ezren, rengetegen.
- Magát munkára vitték?
- Hát nem, mert úgy volt a lágerban, hogy adtak munkát. Minket ott nem pusztítottak el mint Auschwitzban, nekünk dolgozni kellett.

Első évben mikor odakerültem, hajóról téglát kellett lerakni, de nem sokáig csináltam. Kérdezték, ki tud horgolni, meg kötni. Utána egész télen zoknikat kötöttem, utána házmennyezethez stukatur nádat csináltam. Ezután a lengyelekkel kerültem össze. Szalmából fontunk, cipőket varrtunk, és akkor a varrodába kerültem.

– Nem lehetett volna megszökni, vagy nem is akart megszökni?
– Egyszer egy német nő megszökött, és odaragadt a kerítéshez, mert áram volt benne. Nem lehetett megszökni.

– Körbe volt kerítve?

– Igen

– És milyen körülmények voltak, hányan voltak egy szobában?

– Rengetegen, legalább kétszázan voltunk, hiszen ezek nagy barakkok voltak.

– Fűtés volt?

– Igen, központi fűtés volt. Ott Ravensbrückben tisztaság volt. Fűtés is volt, de mégiscsak lágerban volt az ember.

– És csak nők voltak egy barakkban?

– Csak nők, férfiak nem.

Fiatalok és öregek is, egyszer összeírtak bennünket, el akartak vinni valahová, de ezek az SS -nők azt mondták, hogy mi olyan jól dolgozunk, ezért nem vittek el.

– És pénzt kaptak, fizetséget?

– Semmit, egy fillért sem.

– És ennivaló?

– Tudja, milyen az ilyen helyen. Szegényesen, de azért megmaradtunk. Mikor Lengyelországba bement Hitler, hozták a lengyeleket a lágerba, de nagyon rendesek voltak. Azokkal nagyon összebarátkoztunk. Azokkal egy gyárban dolgoztunk.

– Hogyan beszéltek egymással?

– Hát volt ki tudott németül, volt aki jól megtanult lengyelül beszélni.

– Maga is megtanult lengyelül?

– Igen

– Tud is még valamit?

– Igen egy kicsit. Velük kerültünk el. Annyira közel volt a háború, elvittek bennünket Pergen-Pelzenbe, (Bergen-Belsen-i koncentrációs tábor – szerk. megjegyz.) itt csak egy hónapig voltam.

– Tehát ez már a háború vége felé volt.

– Igen a vége felé, ott szabadultunk fel.

– És oda miért vitték magukat?

– Oda azért vittek bennünket, mert Ravensbrück felé jöttek az oroszok. Együtt harcoltak, amerikaiak, angolok, oroszok. Az oroszok lent a földön, azok meg fönt. Háború volt. Aztán elvittek bennünket. De hát az borzasztó volt. Azt nem lehet elmondani. Ott nem bírtuk volna.

- De mi volt ott?
- Hát az szörnyű volt, nem embernek való. A lengyeleket is hozták velünk együtt, mert egy gyárban dolgoztunk. Utolsó percig együtt voltunk.
- Ott mit kellett csinálni?
- Ott semmit.
- Mit látott?
- Azt nem lehet, úgy sem hiszik el.
- De mondja el Lincsi néni.
- Borzasztó volt. Ott aki élt azokat vitték egy gödörbe, leöntötték és meghaltak. Szörnyű volt Pergen-Pelzenben. Kis város volt, de sok laknya volt. Kivittek bennünket gyalog, de az volt a szerencsénk, hogy a német katonák elszöktek, azután jöttek az angolok meg az amerikaiak.
- Ott mindenfélék voltak, szörnyű volt.
- Hú egyszerre sírtunk, össze voltak dobálva a halott emberek.
- Össze voltak dobálva a halott emberek egy kupacba. Leszálltunk a vonatról és gyalog mentünk Pergen-Pelzenbe.
- Hány kilométer volt ez az út?
- Hát nem tudom, mint innen Kőhida, vagy még egy kicsit messzebb.
- 20 km?
- Talán annyi. A nők mentek a szélén, és aki nem ment sorba, azt az örök kutyái megharapdálták. Szerencsénk volt, mert jöttek az angolok.
- És jöhetett Magyarországra?
- Egyszerre nem, mert a Vöröskereszt egészségügyi vizsgálatán mentünk keresztül, még infúziót is kaptunk. Nézték, nincs-e valami betegsünk, ők adtak ruhát, meg mindent.
- És nem volt baja Lincsi néninek?
- Hát akkor nem, de amikor kezdtem dolgozni, akkor a gyomrommal meg a kezemmel volt baj. Krónikus betegségem lett. Kí vannak kopva a csontjaim, és ha nem vigyázok magamra beteg leszek.
- A lágerban, ahol másodszor volt, ott voltak férfi örök is?
- Igen voltak.
- És bántották magukat?
- Nem, csak amikor szöktek, akkor az ablakon belöttek. Egy 17 éves lányt szíven lőttek és meghalt.
- Látta?
- Persze, a mi barakkunkban volt. Egy 19 éves lányt hasba lőttek, mert belöttek az ablakunkon.
- Őt célozták, vagy véletlen volt?
- Nem, éppen ő volt ott, de ha más lett volna ott akkor azt találják el.
- De miért lőttek?
- Hát azért mert ők saját maguk félték. Azok már nem voltak német katonák, azok magyarok voltak, tudja akik Hitlerrel összejátszottak.
- Azért lőttek mert félték?

- Igen azért mert féltek.
- De kitől féltek?
- Hát a Hitlertől, ők is azoktól féltek és lőttek. De főnről már jöttek. Volt a barakkban egy angol katonaorvos, megműtötte azt a lányt és megmaradt. De a másikat nem tudták megsegíteni. Akkor már mindjárt szöktek, akinek fegyvere volt, amikor főnről jöttek.
- Kik szöktek el?
- Hát tudja, akik miránk vigyáztak, az örök elszöktek mind. Az angolok lehet, hogy egy-kettőt megfogtak. Amikor az angolok és az amerikaiak bejöttek, azok nem bántottak, azok olyan rendet csináltak két nap alatt, hogy az nem emberi. Olyan jók voltak hozzánk.
- És mit kaptak enni a lágerban.
- Olyan mint a tök, és a krumpli héjával össze volt főzve. Más nem volt. Amikor jöttek az angolok akkor volt ennivaló, sok. Volt, mikor 4–5 féle reggelit adtak. Aztán ruhát adtak meg mindent. Azután elvittek bennünket, ott nagy sátor volt, meg Vöröskereszt, ott jó volt. Én kint voltam egészen decemberig, azután az angolok meg amerikaiak segítségével hazajöttem.
- És aztán ide tetszett jönni Fertőrákosra?
- Ide jöttem haza.
- És amikor hazajött, a szülei tudták, hogy jön?
- Nem.
- És akkor mi volt, hogy történt a találkozás?
- Ő hát nagyon örültek, annyi év után. Szinte gyerek voltam amikor elkerültem, és utána nem lehetett írni.
- Nem is tudták magáról, hogy él-e?
- Csak azt tudták, hogy elvittek, semmi más.
- Megismerték?
- Persze. Az a másik barátnőm aki velem volt, kiabált, hogy jöjjenek ki, hogy hazajöttünk. Jöttek Oroszországból is haza a férfiak.
- Hány évvel fiatalabb az öccse?
- Ő már itt született Magyarországon, az nem kinti.
- Ők emlékeznek rá, mikor maga hazaérkezett?
- Biztosan.
- Mikor ment férjhez?
- 23 évesen jöttem, akkor egy gazdag házhoz mentem dolgozni. Utána ismertem meg a férjemet és 25 évesen mentem hozzá.
- A férje roma volt?
- Igen, Meggyesi. (Mörbisch, 1920-ig Fertőmeggyes – szerk. megjegyz.) Ő magyar roma volt, én nem tudtam csak németül meg lengyelül beszélni. Ő tudott magyarul, azért mentem hozzá.
- Azért ment hozzá?

- Igen azért, hogy tanuljak magyarul. Szegény fiatal volt és meghalt, pedig soha nem volt beteg.
 - Mikor halt meg?
 - Most már tíz éve volt május 20-án. Hirtelen jött a halála.
 - És hol dolgozott, Lincsi néni?
 - Itt dolgozott Golgotán egy Állami Gazdaságban, János telephez tartozott.
 - És mit csinált ő ott?
 - Hát ő mindent, metszett meg ilyesmit.
 - És maga?
 - Én a vadtelepen dolgoztam, ilyen vadszőlőt termeltünk. Mind a ketten dolgoztunk, akkor jó volt. Hizlaltunk két disznót, volt földünk.
 - Ezek a lágerévek hogy maradtak meg magában? Maga szerint miért üldözték a cigányokat?
 - Először a zsidókat szedték, utána a cigányokat. Egy vezér volt, a Führer. Ő „Egy vezér, egy nép”.
 - De miért üldözték a cigányokat maga szerint?
 - Nem tudom.
 - De mit gondol?
 - Biztos ki akarták nyírni az egész fajtát. Van olyan ország, ahol üldözik a kisebbséget.
 - Miért akarták kinyírni, maga szerint?
 - Azt nem tudom.
 - Nem gondolkodott ezen, nem beszélgettek róla?
 - Nem–nem. Nekem volt kint egy ügyvédem és kaptam egy kis pénzt, 67000 Ft-ot. De utána lemondtak rólam, hogy magyar állampolgárnak nem tudnak pénzt adni.
 - Kicsoda?
 - Hát a kintiek, a bécsiek. Mert én nyugdíjas vagyok, kénytelen voltam dolgozni menni, mert szegény voltam.
 - A lágerévek milyen nyomot hagytak magában, sokszor gondol rá?
 - Sokszor gondolok rá, de el kell felejteni ezt. Most már csak a gyerekeimre gondolok.
 - Szokott mesélni nekik?
 - Hát nem hiszik el. Lehet, hogy maga elhiszi, lehet, hogy nem, ki tudja. A fiatalok nem hiszik el, azt mondják a mama beszél csak. Mert még a férjem élt, mindig vágtunk disznót, baromfit, volt földünk, meg minden. Meghalt és megszűnt minden és semmi sincs. Egy nyugdíj van, abból etetem az unokáimat. Nem tudom a házat javítani, semmit nem tudok csinálni, és ez szörnyű.
- Kérdés a jelenlévő 15 éves lányunokához:
- Azért nem hiszed el, mert nem tanultatok róla az iskolában?
 - Nem tudom.

- Most amit a mama mesél, arra azt mondod, hogy csak beszél a mama?
 - Nem szoktam mondani.
 - Csak?
- Lincsi néni: Csak, nem hiszik el.
- De akkor mit gondolsz, miért találta ki?
 -

Lincsi néni: A legtöbben nem hiszik el, talán csak az idősek. Borzasztó az élet.

2. Apám Auschwitzban halt meg Horváth Vendelné és Horváth István zalaegerszegi lakosok emlékezése

Kérem mondják el, hogyan vitték el magukat?

– Arról a deportálásról, amikor elvittek bennünket, amikor Hitler ideje volt? Ez 1944. november 2-án volt. Én akkor még kislány voltam. Szüleimmel egy lakásban laktunk.

– Hány éves volt akkor?

– 16 éves voltam. Mindenszentek után másnap kijöttek a rendőrök. Éjfél volt, körbevették a lakásunkat, bejöttek, nagy kiabálás volt. Rán-gattak bennünket ki az ágyunkból, hogy búcsúzzunk el a lakásunktól, mert többet vissza nem jövünk. Kezdtünk sírni. Azt mondták, elvisznek bennünket úgy, hogy többet vissza nem jövünk, mikor bevittek a zalaegerszegi kapitányságra.

– Kit vittek a családból?

– A szüleimet és az összes testvéreimet elvitték. Hatan voltunk akkor, de abból már kettő meghalt. Gyula, József, Gizella és az uram után én, Horváth Vendelné. Ezek vagyunk. A rendőrségen voltunk három napig. Azt hazudták nekünk, hogy Komáromba visznek cukorrépat szedni. De nem ezért vittek, hanem Németországba deportáltak minket. Bevagoní-roztak bennünket, november 4-én elszállítottak Komáromba a Csillag-erődbe. Akkor édesapámat elvitték tőlünk, a férfiakat külön. Talán egy napot se voltak ott, felrakták őket teherautóra, ki az állomásra. Fel a vo-natra és már vitték is őket. Aki nem töltötte be a 18 évet, azokat ott-hagyták meg a kicsi gyerekes anyákat. Apámat elvitték, hogy soha többet nem is láttuk. Elvitték Auschwitzba, nem jött vissza soha. Apámnak meg is találták a halotti anyakönyvi kivonatát. Hát Pesten keresztül küldte a Vöröskereszt. Azt írták a könyvbe, hogy apám élt január 15-ig. Addig élt szegény, de hogyan halt meg azt nem tudom.

Szegény apámról mesélt egy férfi aki ott volt, aztán hazajött (de már meghalt) kőbánya volt, ahol dolgoztak. Azokat a nagy sziklákat tördelték,

és minden nap csak egy kicsi kenyeret kaptak. Apám azt mondta, hogy ő kibírja 1-2 hónapig is kenyéren. Nem bírta ki szegény, mert január 15-én meghalt. Aki már nem bírta kimenni dolgozni, azokat berakták a gázkamrába és megölték őket.

– Magukkal mi történt Komáromban?

– Majdnem három hónapig voltunk Komáromban. Annyit szenvedtünk.

– De mi volt ott?

– Ott folyt a Duna és annak a partján volt egy nagy épület, a Csillagerőd. Sokan voltak ott, rengetegen. Volt ott magyar nép is, nem csak cigányok, meg volt ott más nép is.

– Zsidók is?

– Igen, lehet. Hallottuk Zalaegerszegen, hogy a zsidókat már előbb összeszedték. Amíg Horthy Miklós élt azt mondta, hogy a cigányait nem adja oda a Hitlernek. Hitler azt mondta (apám meg anyám mindig mondta) hogy minden cigányért ad 1 fillért, csak adja oda neki. Horthy azt mondta, hogy nem adja, mert a cigányokból van a legjobb katona. Még ha 2 fillért ad, akkor se adja oda a cigányokat. Mikor Horthy lelépett, és fellépett Szálasi, aki a zsidókat üldözte, akkor már végünk volt nekünk is. Horthy azt mondta, hogy inkább engedd őket szabadon, akik össze voltak szedve cigányok is meg zsidók is, azt mondta, hogy ő már összesöpörte a szemetet, már szét nem söpri. Ezt mondta a Hitler. (A történet legenda – szerk. megjegyz.)

– Ezt honnan tudja?

– Ezt az én apám, meg az öregek mondták, akik ott voltak. Én ezt nem felejttem el soha, én akkor már 16 éves voltam. Háború volt. Mikor Szálasi fellépett, akkor a cigányoknak vége volt. És apám dolgozott, Vigrovicsnak hívták az uraságot, Misefán (Zala megyei kisközség - szerk. megjegyz.) itt dolgoztak a cigányok. Amikor Komáromban voltunk, annyit szenvedtünk. Enni nem adtak, kis száraz kenyeret dobtak, ami meg volt penészedve. Káposzta levét, meg krumpli héját, sokszor még nyersen is odadobálták, hogy azt rágjuk. Naponta tíz-húsz halott volt. A kisgyerekek hamar meghaltak, akkor nem sok kellett volna nekem se, mert a lábaim meg voltak dagadva. Mert akinek megdagadt a lába, aztán ment feljebb az meghalt, mert kolerát kapott. Meg éhen kolerát kaptunk, mert éheztek, nem kaptunk enni. És ha valaki szólt vagy kiabált, azokat kivitték és lelőtték.

– Mi ott voltunk 2 és fél hónapig anyámmal, meg a testvéreimmel, de hazajöttünk, senki se halt meg közülünk. De olyan betegek voltunk, hasmenés meg tífusz, hogy az orvosok alig tudtak kigyógyítani. Komáromban jött egy olyan rendelet, akinek van hazája meg életben van, engedjék szabadon. Akkor sokat elengedtek.

– Ki mondta, hogy maguk hazamehetnek?

– Azt mondta édesanyám, hogy egy rendőr lehozott egy papírt és felolvasta anyám nevét, és ahány gyereke volt anyámnak, és hogy hazamehetünk szabadon. És így jöttünk haza.

– Mivel jöttek?

– Egy darabig jöttünk vonattal, de anyámnak már nem volt pénze, aztán az állomáson 3–4 napig is ott rostokoltunk. Aztán anyám kérte a vagonőröket, hogy adjanak helyet a vagonban, és így tudtunk hazajönni.

– Sok ember nevét felolvasták?

– Igen, sokat.

– De miért lehetett, hogy van akit felolvastak, van akit nem?

– Talán az, hogy a kapitányság adott róluk véleményt, nem tudom.

– Az apját miért nem engedték haza?

– Azt mindjárt elvitték, mikor Komáromba értünk.

– Akkor ő nem is volt magukkal 2–3 hónapot?

– Á nem-nem, sok fiatalembert, férfit elvittek Németországba.

– Cigányokat?

– Igen cigányokat, sokat. Férfiakat és nőket is. Aki betöltötte a huszat egészen 50 évig. Voltak olyan cigányok, akiket kisebb korukban elvittek, 14–15 éves lányokat.

Azt akarom még elmondani, hogy mi volt, amikor hazajöttünk Komáromból. Az édesanyámmal a lakásban semmit se találtunk, egy takarót se. Az ajtók, ablakok be voltak törve. Apámnak volt egy gyönyörű sárga kocsija, mert lókereskedéssel foglalkozott. Apám fuvarozott is. Anyámnak voltak fülbevalói meg gyűrűi, azok se voltak meg.

– Ott minden cigányt fölpackoltak Zalaegerszegen?

– Mindenkit egytől egyig, innen Földvárról is.

– És mindenki hazajött Komáromból?

– Hát akit kivittek Németországba, azok nem jöttek haza soha. Komáromból sokan hazajöttek, de sokan meg is haltak.

– Aki magukat összeszedte, azok közül él még valaki?

– Hát nem tudom, volt egy Takács nevű nyomozó azt ismertem, ő azt mondta úgy készülünk, soha többé nem jövünk haza. De már meghalt.

– És más?

– Akkor fogalmazónak mondták, Tótnak hívták, arra is emlékszem. De az is meghalt. Volt egy jó rendőr aki apámat nagyon szerette, Baranyinak hívták. Ő megmondta az igazat amikor bevittek, hogy ne higgyük el amit mondanak, hogy Komáromba visznek, hanem Németországba és megölnék bennünket. És még sírt is miattunk az a rendőr.

– Miért szerette magukat?

– Mert nem volt baja velünk. Nem csináltunk semmi rosszat. Apám mindig dolgozó ember volt. A háborúban már rokkant volt, mikor katona volt, pedig fiatalember volt, és úgy hívták hogy rokkant Gyula. A lábából ki-

vágtak egy ilyen darabot a gránát miatt. Szerette mindenki apámat, nagyon jó ember volt. Az soha nem volt bezárva.

- És az a rendőr él még?
- Á nem él, az olyan korú volt mint apám.
- Tud cigányul Anna néni?
- Persze.
- Mondjon nekem valamit!
- , most azt mondtam, hogy Komáromban nagyon sokat szenvedtünk, éhezünk. Soha többé ne legyen az a világ. Nem jó emlékezni rá.
- István bácsival hogy rokonok?
- Az uramnak az öccse, és akkor ők nem itt laktak Pózván, hanem Pethőhenyén.
- Akkor magát is elvitték Komáromba?
- Igen, engem is.
- A henyeieket is összeszedték, mert idetartoztak Zalaegerszeghez.
- Ott találkoztak?
- Igen, Komáromban.
- Hány éves volt akkor maga?
- 14 éves, tehát 1930-as vagyok. Egy hajnalban jöttek a csendőrök és összeszedtek.
- Egy nagy hosszú épület volt. Ágy nem volt, feküdt mindenki össze-vissza a földön.
- Sokan voltak?
- Rengetegen, még Salgótarjánból is voltak, meg az Alföldről.
- Csak cigányok voltak?
- Abban a gettóba csak tisztán cigányok voltak, rengetegen minden megyéből.
- Beszélgettek arról, hogy miért üldözik a cigányokat?
- Hát úgy egymás között persze.
- És mit beszélgettek?
- Hát ezt mind a Hitler csinálta meg a Szálasi.
- De hogy miért?
- Azért mert embergyűlöletet csináltak, mert gyűlölték a cigányokat.
- De mit teszik gondolni, miért?
- Hát mert cigányok vagyunk, nem tudom.
- De az miért baj?
- Hát mi is olyanok vagyunk mint más, csak minket cigányoknak teremtett a Jóisten, másokat meg magyaroknak meg mindenféle nemzetnek. Zsidóknak is. Minket cigányoknak teremtett, és nem csináltunk senkinek semmi bajt. Az én apám olyan rendes ember volt, az csendőr előtt soha nem volt, és az anyám se volt soha börtönben. A mi családukból senki nem volt börtönben.

- Maguk együtt voltak Komáromban?
- Igen együtt, az édesanyja is.
- Fiúk, lányok együtt voltak?
- Nem, a fiúkat kiszedték, csak őt nem, mert ő fiatal volt.

3. Kísért a múlt

Id. Kalányos Istvánné (Maruna) somogyapáti lakos emlékezése

- Mikor vitték el?
- Negyvennégyben elvittek engem.
- Hány éves volt akkor?
- 24. Akkor vitték el a férjemet a háborúba, engem meg elvittek a németek.
- Amikor a férjét elvitték a háborúba, magának volt gyermeke?
- Volt négy. Három volt, de utána szültem, amikor hazajöttünk még egyet.
- És mekkorák voltak a gyerekek?
- Hát az egyik volt két éves, a nagyobb volt hat éves, a középső volt öt éves.
- És mindegyiket elvitték?
- El, velem együtt.
- És a maga szülei?
- Azok Poklosiban laktak. (1944-ben Somogy vármegye, szigetvári járás – szerk. megjegyz.)
- Onnét elvitték őket?
- Elvitték mindnyájunkat.
- De maga hol lakott akkor?
- Itt, Somogyapátiban. Én már Somogyapátiban laktam 44-ben már.
- Azokat elvitték onnan Patapoklosiból. Hogy történt ez, hogy tetszik rá emlékezni?
- Hát egyszerűen, összeszedtek bennünket.
- De éjszaka, vagy mikor?
- Nem, minket reggel vittel el. Kivitték bennünket az állomásra.
- De mit mondtak?
- Semmit. A férjemnek a ruháját, abban az időbe bíró volt nálunk, ott akartam hagyni.
- A férje is cigány volt?
- Igen. A ruháját ott akartam hagyni. Azt mondta a csendőr, ne hagyjam ott, mert mi nem jövünk vissza.
- Hol akarta hagyni a ruháját?
- A ruhát én itt akartam hagyni a faluban a bírónak.
- Ja, értem.

- Mondom véletlenül, ha hazakeveredik, adják oda neki. Mondták a csendőrök, hogy ne hagyjam, mert mi nem jövünk haza soha.
- És akkor mit mondott erre?
- Hát nem tudtam én erre felelni semmit. Azt mondták, hogy ha van, akkor vigyünk két napi kosztot magunkkal. Akkor a bíróné mindjárt adott, csomagolt a gyerekeknek. Minket úgy vittek el, amink volt, minden itt maradt.
- És mijük volt?
- Hát volt nekem egy göbém nyolc malaccal, meg az apró baromfim. Mire megjöttünk, a lakást legyújtották, semmit nem találtunk. Amikor hazajöttem Komáromból, akkor a faluba mentem be, ott fogadták be a gyerekeket, ott melegítették fel őket, az istállóban adtak helyet.
- A férje meg nem volt itthon?
- Nem, elvitték katonának.
- És akkor utána mi történt magukkal?
- Elvittek bennünket, sós káposztát adtak.
- Hol?
- Komáromban.
- De először hova vitték magukat?
- Gyalog kísérték be minket Szigetvárra. Ott voltunk a cédula házban, onnan elvittek Pécsre a kisállomásra, ott raktak be a vagonba.
- Mind a három gyereket vitte?
- Gyerekekkel együtt. Leszállítottak minket a vagonból és lovas rendőrök kísérték be. Csendőrök lóháton kísérték minket még az állomásra is. Középen raktak be minket, két felől meg álltak a lovas rendőrök. Komáromban a Csillag-erődnél a föld alatt volt a bunker. Ott voltunk a betonon.
- Sokan voltak?
- Rengetegen.
- Cigány volt mindenki?
- Volt ott magyar is, ezek a zsidók. Pici volt a gyermekem, a zsidó lány elvitte a kezemből, lefűröszte, tisztába tette. Még üzentek is. Azt mondta, ha hazakerülne, én botykapeterdi vagyok, a korcsmárosnének a lánya. A másik mondta, nemeskei vagyok. Az is a korcsmárosnak a lánya volt, hát ismertem én őket mind.
- Ezek a zsidó lányok?
- Zsidó lányok.
- És ők hazakerültek aztán?
- Soha. Találkoztam a rokonaival azóta.
- Ezzel a kislánnyal él most? Ő a dédunokája?
- Dédunokám.
- Mi történt?

- A lányomnak a lányát, az unokámat is én neveltem, három hetes korától.
- Azt is nekem hozta az anyja.
- És most meg ő, az unokája hozta magának a kislányát?
- Itt hagyta.
- És miért?
- Hát miért ne.
- Mikor hagyta itt?
- Szombaton, szombaton este.
- Hova ment?
- Elment Botykapeterdre.
- Mit csinál ott?
- Oda ment férjhez.
- Szombaton ment férjhez?
- Szombaton. Itt várta a kocsi.
- Valakivel összeállt. Hány éves az a lány?
- Harminckettő.
- Dolgozik valahol?
- Hát volt munkahelye, de mióta a kislány született, azóta nem.
- Hol dolgozott?
- Szigetben.
- És őt is maga fogja felnevelni?
- Hát most mit csináljak, dobjam el, vagy adjam oda az árvaháznak, most mondja meg.
- Meg is mondta magának, hogy elmegy oda, ahhoz az emberhez?
- Tudtam én, hogy odakészül. Már készült előtte két-három nappal, csak nem árulta el magát. Nem árulta el.
- Mit mondott neki?
- Megvertem ám.
- Megverte?
- Nagyon.
- És mit mondott neki?
- Kezeit, lábát, én mindenhol ütöttem.
- És ő mit szólt?
- Hát hiába szólt, mert megérdemli. Viselje a sorsát.
- De miért verte meg maga?
- Azért hogy itt hagyja a kislányt. Nem először hagyta itt.
- Miért, többször itt hagyta?
- Persze, számtalanszor.
- Maruna néni, tehát amikor elvitték magukat Komáromba 1944 őszén, akkor volt három kis gyermeke, ugye?
- Igen.
- És terhes volt?

- Igen. Utána szültem meg, amikor hazajöttünk Komáromból.
- Akkor szülte meg a lányát.
- Igen.
- A negyedik lányát?
- Igen.
- És hol szülte meg?
- Az istállóban, a faluban. Nem volt házunk. Leégették.
- Hogy nevelte fel a kicsit?
- Hát azért felneveltem, nem dobtam el. Az oroszok raktak csutát (kukoricaszárból készült kunyhó) össze, amikor ideértek az oroszok, látták hogyan vagyunk, akkor azok raktak össze csutát. Meg mi is, ahol elbújtunk.
- És most mi van a lányával? Hány éves?
- Ötven.
- Na most ennek a lányának az unokája ez a kislány, igaz?
- Igen.
- Tehát aki istállóban született, aki megjárta az ön hasában Komáromot, annak az unokája ez a kislány?
- Igen.
- Ez a lány, aki az istállóban született, aki megjárta az ön hasában Komáromot, ő is itt hagyta magának a gyermekét?
- Nekem dobta azt is, három hetes korában.
- Három hetes korában?
- Igen.
- Őt is maga nevelte fel?
- Én, én neveltem fel.
- Az unokája, aki szombaton ment férjhez, miért nem vitte magával a kislányt?
- Hát az anyja is ezt tette, ő is itt hagyta a gyereket, (őt) nekem.
- De ez miért van így, maga szerint?
- Hát, miért van?
- Amikor megjöttek Komáromból, megszülte a negyedik gyereket az istállóban, a férje hol volt?
- Kint volt a háborúban. Elvitték, Németországba.
- És mi lett vele?
- Nem jött semmi hír.
- Nem is tudja, hogy mi lett vele?
- Nem. Pedig értesítették a Vöröskeresztet is, keresték őt is.
- Utána maga még várta a férjét sokáig?
- Hát persze, még máig is.
- Még máig is várja?
- Hát persze.
- Nem ment férjhez?

- Nem.
- Hol tetszett dolgozni?
- Hát muszáj volt, a házat utána építettem, mikor a téeszbe (termelőszövetkezet – szerk. megjegyz.) beadtak.
- Segített valaki?
- Ki segített volna? A Jóisten.
- De hát hogy építette, kőművesekkel?
- Hát a fiam kőműves.
- Mit tetszett dolgozni a téeszben, mikor ment el dolgozni a téeszbe?
- Mikor megalakult.
- Mit dolgozott ott?
- Mindent, amit csak parancsoltak, mindent. Jószággal kellett menni, a mezőre kellett menni.
- Nyugdíja van?
- Igen, Ötvenezer.

4. A korbáccsal kényszerített cigánytánc Bogdán Júlia szedresi lakos és rokonai emlékezése (K -val a kérdezőt jelöltük – a szerk. megjegyz.)

- K – Amikor elhurcolták magukat, akkor már Csolnokon lakott, ugye?
Ez hogy történt?
- Igen, a népek ott dolgoztak, bányafát faragtak az erdőben.
- K – És maguk mit dolgoztak?
- Mi ott az erdészetben makkokat szedtünk, még lehetett, amikor bejöttek a nyilasok, akkor vitték minket lövészárkot ásni.
- K – Hány éves volt akkor maga?
- 40.
- K – Volt már férje?
- Volt.
- K – Gyerekei voltak?
- Persze. Három gyermekem volt.
- K – Tehát 1917-ben született, akkor hány éves volt? 27?
- 27. Annyi idősen lehettem amikor vitték, hurcoltak bennünket.
- K – Hogy volt ez, tessék elmesélni!
- Hát úgy volt, hogy megjöttek.
- K – Kik?
- Hamar-hamar menekülni innen, mert a front közepén vannak, azt mondták a nyilasok. Elvitték mezítláb egy kilométerre, térdig érő hóban mentem a gyerekekkel. Egyik a hátamon, mert kicsi volt.
- K – Hova vitték magukat?

- Elvittek először vagonozni Annavégbe. Ott bevagonoztak egy vonatba, ilyen marhaszállítóba. Elvittek Komáromba minket, a Monostori-erődbe.
- K – De kiket vittek el?
 - Ahányan ott voltak, mind.
- K – Csolnokról az összes cigányt elvitték?
 - Az összeset, igen.
- K – Magát vitték és a gyerekeket?
 - A gyerekeket is, igen.
- K – És a férjét?
 - A férjem még ott volt Oroszországban.
- K – Katona volt?
 - Ott volt Oroszországban három és fél hónapig. Ott megbetegedett, megfagyott a lába, a fülei. Elvitték Pesten a kórházba.
 - Komáromban voltunk hosszú ideig, azt tudom, nagypapa ott halt meg és az volt a leghosszabb időnk, amit ott töltöttünk, mert akkor már nagyon nagy volt a tél. Volt, aki mezítláb volt, volt akinek semmilye se volt, mert ahogy kijöttünk a kis lakásból úgy vittek el.
- K – Maguk milyen cigányok?
 - Mi teknősök vagyunk.
- K – Teknővájós?
 - Igen.
- K – Maguk is, mindenki?
 - Igen.
- K – És még készítenek is teknőket?
 - Vannak még a régiékből. Bogdán bácsi is tudja még csinálni, meg az Ignác Pista bácsi.
- K – Komáromban meddig voltak?
 - Kb. egy hónapig, hat hétig. Nem tudom biztosan megmondani.
- K – Ott mi történt magukkal?
 - Hát ott bent voltunk egy ilyen nagy teremben. Ott volt mindenki.
 - Ott, a föld alatt voltunk, mint a bunker, Komáromban. Odatettek bennünket. Répával etettek bennünket, mint a marhákat.
 - Nagypapa ott halt meg és körülötte voltunk. Meg hát ott volt mindenféle szegény nép együtt. És akkor amikor haldoklott, a többieknek kellett táncolni.
 - El kellett dalolni.
 - Akinek fáj a szíve, annak is muszáj volt, mert a korbács náluk volt és muszáj volt táncolni nekik.
- K – És maga is táncolt?
 - Én nem.
 - Ő még kicsi volt.
 - A felnőtteknek kellett táncolni.

- Muszáj volt dalolni nekünk. Hiába nem akartunk.
- K – Mit énekeltek maguk?
 - Ilyen cigány nótát.
 - Azt mondták, egy cigánnyal kevesebben vannak, most daloljanak, táncoljanak! Muszáj volt szegény népeknek táncolni meg dalolni mert ha nem, akkor ütöttek meg minket. Ha kértünk enni, nem adtak.
 - Ott ettük meg a kutyát. A kutyahúst. Volt valakinek egy kutyája, tudtuk, hogy ki volt, én nem ismertem név szerint.
 - Azt ettetek ti?
 - A vezetéknevét nem tudom, Sándor bácsi volt a neve, és volt neki egy nagy kutyája.
- K – Az is cigány ember volt?
 - Igen. És akkor azt megfőzték, de csak a babbal. Annyit tudtunk, hogy bab, mert rajta volt a héja, tudja, mikor megmelegszi, akkor lemegy a fehér babnak a héja. És abban volt az a vörös picike kis húsdarab. Azon veszekedtek. Volt aki csak mosakodott vele. Nem ették meg, hanem mosakodtak vele, mert olyan volt, mint a melegvíz. Mindenki félt, de hát megettük, akiknek kellett, mert azt se tudtuk, hogy hol kapunk, hát megettük, ami volt.
- Aztán később vittek bennünket, amikor onnan elköltöztünk, onnan el kellett mennünk, Komáromból.
- K – Hova vitték magukat?
 - Galántára indítottak bennünket.
 - És akkor onnan elkezdtek vinni Győrig. Hajtottak bennünket.
- K – Gyalog?
 - Persze, gyalog.
 - Kiket vittek el onnan?
 - Mindenkit, aki ott volt Komáromban, a Monostori-erődben ezek a másfajta cigányok meg minket is.
- K – Tehát az összes embert a Komáromból, az erődből elvitték?
 - Igen, amerre találtak cigányokat, összeszedték ott.
- K – Ott csak asszonyok voltak és gyerekek?
 - Asszonyok, emberek, gyerekek, öregek, fiatalok, mindenki. És onnan vittek tovább minket Nagymegyerre.
 - Például őneki volt egy kistestvére, hat hetes volt, amikor ott voltunk. Ott halt meg valamelyik faluban. Beledobták a Vág vizébe.
- K – Kinek a gyereke volt, aki meghalt?
 - Az ő édesanyjának.
 - Volt egy másik cigányasszony, az is meghalt, mert ráléptek, aztán bedobták a folyóba. Galántán akartak végezni velünk a németek.
- K – Mondták maguknak?
 - Utána megmondta, aki hajtott minket. Azelőtt nem. Az úgy beszélt, mint mi, a mi nyelvünkön. Azt mondja, ide hallgassanak, mindenki

meneküljön, amerre tud, mert most elviszik magukat bevégezni, be-
tesszük magukat oda, ahova a zsidókat, a gázkamrába.

– Ott voltak már az oroszok, azt hiszem Nagymegyernél.

– Ki a határba menekült, mi az út szélén, volt ilyen répa, le volt ta-
karva szalmával a kövesút mellett. Ott akart minket elbújtatni. Kezdt
esni az eső. Úristen, megáznak ezek a gyerekek! Vidd innen őket,
semmi takaróm nem volt. Betakartam a szalmával őket. Ruhánk csak
az volt ami rajtunk, mert ott maradt minden.

K – Gyalog mentek haza onnan?

– Végig gyalog mentünk.

– Mi sajnos három hétig végig gyalog jöttünk onnan.

K – Hányan jöttek gyalog?

– Mi voltunk hárman, meg anyu, meg a nagypapa. Öten.

– Meg az öcsém.

– Az már nem volt velünk akkor. Az előbb elment. Jöttünk a nagyné-
némmel egész Párkányig. Ott volt a híd.

K – Párkányig?

– Párkányig: Esztergomnál. Már nem tudtunk átmenni, mert a hidat
lebombázták, az oroszok pontonhidat csináltak.

K – És utána hova mentek?

– Ide. Itt lakott a bátyám, Palkó bátyám. A falu alatt lakott.

K – És miért nem mentek vissza Csolnokra?

– Már nem volt semmink, össze volt dőlve, mindenünket elvitték a
lakásból.

K – Milyen házuk volt ott?

– Hát volt ilyen nagy kunyhónk.

K – Vályogból?

– Dehogy! Be volt rendezve minden. Ott volt egy mázsás hízó, azt
levágtuk. Akkor egy másik az ólban volt, azt is elvitték. Semmi nem
maradt.

– Mindegyiküknek volt lovuk, mert azzal hordták a teknőt. Nekünk az
volt a járművünk. Lovakkal vitték a vásárra.

K – A maga bátyja lakott itt Szedresen?

– Hát többen laktak itt.

K – Őket nem vitték el innen?

– Ezeket nem. Ezek itt maradtak. Volt a nagybátyám, szekszárdiak
voltak sokan, őket munkára vitték a németek.

– Mink, akik voltunk, itt vannak. Itt van ez a szegény Julis, annak az
anyjának a gyereke, ahogy mentünk, a hátán megfulladt.

– A gyereket elvették tőle. Odatették az árokba.

– A hátán halt meg, amikor vitte. Megfulladt a hátán, beleharapott a
dunyhába, sose felejttem el. Mert a dunyha a hátán volt, abba bele-

csavarta a gyereket. Ahogy beleharapott, tele volt a szája tollal, megfulladt. Kivették, odatették az árok szélére meztelenül.

– Ott hagyták szegényt. Meztelen odatették az árok szélére. Ez Győrben volt.

K – Cigányul tetszenek tudni?

– Nem, románul beszélünk.

K – Románul beszélnek?

– Meg magyarul.

K – Cigányul nem tudnak?

– Nem. Azokkal mi nem tudunk beszélni.

K – Maguk nem értik a cigány nyelvet?

– Van egy pár szó, de nem sok.

K – Romániából származnak?

– Igen. A régi öregek.

5. Csolnokról hurcolták el

Bogdán János szedresi lakos emlékeiből

– Hogy került el innen maga Szlovákiába?

– Hát úgy kerültünk oda, arra, mert apám annak idején ilyen teknő munkával foglalkozott. Nekünk nem volt állandó lakhelyünk, mindig oda mentünk, ahol munkát talált édesapám. És akkor megyéről megyére, mondhatom egész Magyarországot bejárta. Amikor gyerek voltam, itt is laktunk Tengericen, valamikor. Én arra nem nagyon emlékszem, kicsike voltam. És úgy elvitte a sors őket, hogy odakerültünk Muzslára és onnan vitték el apámat.

– Hova vitték?

– Hát egy gettóba.

– És mikor vitték el?

– Hát mondom, akkor '43 lehetett, vagy '44, pontosan nem emlékszem. Csak annyit tudok, hogy ezek a csendőrök lovas kocsira ültették és úgy vitték őket Párkányánára. Nem egyedül volt, hanem a faluból voltak többen is.

– Csak a cigányokat vitték el?

– Csak cigányok laktak akkor ott.

Ott összetoborozták őket, bevagonírozták ilyen marha kupéba és onnan vitték el Németországba. Gondolom Auschwitzban ott kötöttek ki, mert soha a bűdös életben nem hallottunk róla hírt, semmi életjelet.

– De hogy kerültek Csolnokra?

– Hát mert odamentünk mi, mert voltak emberek, akiket nem vittek el apámmal, mert idősek voltak és velük mentünk. Mentek famunkát csi-

nálni, ilyen teknőket, minket meg nem hagytak magunkra, mentünk velük.

– És maga kivel ment?

– Hát anyámmal, meg a család, öcsém volt ott, nővérem, bátyám. Voltunk öten testvérek.

– Maga 15 éves fiú volt ekkor?

– Igen. Csolnokon laktunk egy erdőben, egy kunyhóban. És akkor volt ez a háború, akkor háromszor-négyszer is váltott gazdát Csolnok. Verték ki a németeket az oroszok, akkor megint. Csak arra keltünk fel, hogy másnap oroszok vagyunk. Akkor két-három nap múlva megint a németek verték vissza. Volt egy nagy ütközet és nekünk is kellett menekülni a németekkel együtt.

Az öcsém kapott egy aknaszilánkot, de akkor már minket nem hagytak ott, vittek a németek magukkal, mert féltek, hogy árulók leszünk. Hogy jönnek az oroszok és eláruljuk őket, gondolom én. Nem hagytak ott bennünket.

– És az oroszoktól nem kellett félni?

– Nem féltünk mi egyiktől se. Minket nem bántottak.

Menekültünk a németekkel együtt, mert muszáj volt, nem hagytak ott bennünket. Az öcsémet úgy vittem a hátamon a bátyámmal együtt. Ezeket elvitték Csolnokról Tokodra. Ott szedték össze anyámékat, meg a többi testvéreimet, mi meg maradtunk ott Dorogon, ilyen szénbányák vannak és ahol bejárnak a bányába, ott volt egy szalítászek, ilyen katonák voltak (a szanitécek egészségügyi katonai ápolók, sebesültszállítók – szerk. megjegy.) és akkor ott az öcsémet nagyjából bekötözték, de hiába, vérzett nagyon. És amikor mentünk, már sötét volt, a bátyámmal vittük közösen a hátunkon, a legszélső háznál megálltunk, bementünk vele és ott kaptunk helyet reggelig. De anyámról nem tudtunk, meg a többi testvéremről, mert azokat elvitték. Mi azért maradtunk vissza, hogy bekössék a sebet.

– És kik vitték el az anyját, meg a testvéreit?

– Hát ezek a nyilasok. Fekete ruhások.

– És muszáj volt menni?

– Hát persze, hogy ne lett volna muszáj.

– És aki nem akart menni?

– Hát az már az utóbbi időkben volt, amikor onnan Komáromból a Monostori-erődből elvitték és mentünk, vittek volna Németországba, aki nem tudott menni, azt fejbe lötték.

– Láta maga?

– Láttam.

– És kit löttek fejbe?

– Egy cigányasszony volt, nem a mi fajtánkból, de egészséges volt, olyan piros volt az arca, mint a rózsa. Csak nem bírta menni, mert kövér volt. Volt neki öt vagy hat fia, mind erős emberek voltak.

És nem tudtak tenni semmit se, hátra maradtak vele ketten, valamilyen híd volt ott, nem tudom milyen híd, vízfolyás, de nagyobb, mint a Sió.

– A Dunánál?

– Nem Duna volt az. A Dunán is keresztül mentünk. Akkor ott a nővéremnek be kellett dobni a kisfiát a vízbe, mert meghalt. És odaértünk a hídra, be kellett, hogy dobja a folyóba.

– Mekkora volt a kisfia?

– Pólyás volt, nem tudom milyen idős volt.

– És a kezében halt meg?

– A kezében, ahogy vitte. Be kellett, hogy dobja a folyóba.

– Nem ő volt az, akiről beszéltek?

– Nem. Az egy másik. Mikor az öcsémrel mi maradtunk, a szélső házba bementünk vele és akkor ott egy mezőőr lakott abban a házban. Nem ismertük, de tudtuk, mert nem olyan messze van az a Tokod. Az adott helyet az istállóban nekünk. Jóság nem volt benne, hanem adott nekünk pokrócokat, a jászolba fektettük a gyereket, világítást nem volt szabad csinálni, hanem adott egy gyertyát. Betakartuk pokrócokkal az ablakokat, már ő takarta le, a gazda. És mi ott voltunk a gyerekekkel. Olyan éjjel tájban, a karomon meghalt a gyerek, mert ő a jászolban feküdt, mi meg mellette és mindig kérdeztem, hogy fáj még, fáj, egyre gyöngébben beszélt, ment el az ereje, mert elvérzett. És egyszer csak én is elaludtam és nem vettem észre, amikor meghalt. Talán az isten is úgy akarta. És mikor hozzászóltam, hogy fáj-e még, akkor nem szólt semmit. A bátyám meg a lábánál feküdt, ugyancsak a jászolban, de mi nem feküdtünk, hanem ültünk, a lábunk lógott lefelé, ő meg feküdt hosszában. Mikor nem felelt semmit, mondom, ez meghalt. Tapogatom, odateszem az arcomat az övéhez, hideg volt. Jócsi, mondom, meghalt a Gyurink. A bátyámnak mondtam. Felkeltünk onnan és mondom menj és szólj a gazdának, hogy jöjjön ki valamit csináljunk vele. Menj te! Vitatkoztunk, hogy melyikünk menjen. Én nem mentem azért, mert ő hátha félt vele maradni, Ő meg azért nem ment el. Hát ilyen elgondolásaim voltak nekem.

Nem vagyok benne biztos, hogy én mentem, vagy ő ment el, elég az hozzá, hogy bekopogtunk, az kijött és a földön az istállóba tett be szalmát, meg pokrócot, meg hozott ilyen fehér lepedőt a pokrócra, amit alá tettünk, egyet meg rá és ott letettük az istálló földjére.

– Hány éves volt?

– Két év különbség volt közöttünk, fiatalabb volt.

– 13 éves volt.

– Igen. 12 lehetett, mert én talán ha voltam 14 éves akkor. És akkor megvirradtunk, világos lett, akkor elmegyünk, megkeressük, hogy hol vannak a többiek, a szüleink. Mert gondoltuk, hogy ott vannak, oda vitték őket, mert arra mentek. A bátyám elment, meg is találta őket, de akkor már valamilyen tanácsai házban voltak mindnyájan.

Tokodon. Ott mondta az édesanyám, hogy nyilasok voltak ott, őrizték őket, nem mehettek el onnan. Engedtek két embert oda, hogy jöjjenek és vigyék a hullaházba a gyereket. Anyámat se engedték oda, senkit se a családból, hogy megnézze a fiát.

– Ki nem engedte oda?

– Hát ezek akik őrizték őket, a nyilasok. Engedték azt az öreget, maga biztos ismeri, ezt a Katit, aki megmérgezte magát. Annak az apja jött, a Miska bácsi, meg még egy, annak a fia most Bikácson lakik, meg annak az apját, két testvérek jöttek, öregek idős emberek. Azok jöttek és rátették ilyen ganyéhordó sarárgjára, ami volt annak az embernek és azt ketten vitték fel a hullaházba. De minket se engedtek oda, engem se, meg a bátyámat se. Csak az a két ember, aki elvitte. Már annyi hulla volt a hullaházban, hogy alig volt neki hely, hogy letegyék, már tele volt a hullaház. Civilekkel is, meg katonákkal is.

– Hova temették el a gyereket?

– Mi erről az életben soha nem tudunk semmit se, mert oda vissza nem kerültem én se, meg senki se. Hát csak ott temethették el valamilyen tömegsírban, nem tudjuk hová.

Komáromban sokan voltunk. Föld alatti lágerban voltunk Komáromban a Monostori-erődben.

Volt egy udvara, de akkora fala, hogy a tetején voltak fák, meg mit tudom én mi, ilyen gyepek voltak, ha felnéztünk, egy embert gyerekek néztük, olyan magasan volt az a fal. Mi meg lent voltunk.

– Oda voltak ott összezsúfolva maguk? Vagy hogy éltek ott?

– Szobák voltak ott rendszeren, abban a föld alatti lágerben.

– És mi volt a szoba alján, min aludtak?

– Földön, nem voltak ágyak.

– A családok együtt voltak?

– Hát együtt voltunk, de külön volt azért a család. Mintha egy nagy helyiség volna ez a ház és sorjában, külön-külön ki-ki a maga családjával.

Amikor Komáromból elindítottak bennünket, ahogy hajtottak útközben, egy falu részen, messze lehettünk már, közeledtünk Galántára, fele úton biztos voltunk, ha nem tovább, jött egy csapat utánunk, ugyanúgy, mint mi, de sokan, százával.

– Cigányok voltak?

– Igen. Itt is volt egy köztük, mert ebből a csapatból, amelyikben mi voltunk, volt egy asszony, várandós, már nem bírta menni. Szülni kellett neki. És ilyen fekete ruhás rendőrök voltak, hátrahagyták ezt a családot, és akkor ahogyan hátramaradtak, akkor utánunk hozták a többi csapatot, azok észrevették és odacsatolták. Azok meg szigorúak voltak, nem engedték el őket. Elvitték a falun kívül, volt ott egy nagy tó.

– Maga ezt látta?

– Nem láttam. De tudom.

– Honnan tudja?

– Onnan tudom, hogy az egyik életben maradt, és itt is lakott már Szedresen, a falu alatt lakott a temetőben, a Lajos bácsi. És akkor odaállították őket a víz mellé, többek között ezt a családot is, akik hátramaradtak. És legéppuskázták mindet a vízbe ezek a fekete ruhás rendőrök. Ő megmaradt. Beleesett ugyan ő is, megsebesült a kezén és beleesett a vízbe, mintha meghalt volna.

És akkor ez megmaradt, el is jött velünk ide Szedresre. Itt halt meg, már nem sokáig élt. A falu alatt lakott.

– És ő mesélte el magának?

– Ő mindent elmesélt. De tudtuk mi is. Nem is jöttek vissza sohasem.

– Hány embert löttek le, mit mondott az öreg?

– Hát egy nagy csapatot, ahányával vittek minket, százával vittek bennünket.

– Őket a Dunaparra állították?

– Nem a Dunapart lehetett az, valamilyen másrészt víz mellé.

– Vág?

– Nem tudom.

– De ez már Galánta felé volt?

– Igen, arra felé volt.

– És a cigány asszonyt mikor lötték le, azt a kövér asszonyt?

– Azt valamilyen nagy híd, neve is van, de én nem tudom a nevét, ott. Azt mondták, maga maradjon hátra, mert már nem bírta menni. És akkor maradt vele két rendőr, mi mentünk tovább és amikor elhaladtunk, mit mondjak, egy olyan 100–150 métert, halottunk egy nagy durranást, egy puska lövést.

Mikor elérték bennünket ezek, akik agyonlőtték, akkor egymásnak mesélték: „Még ennyi vért csak a vágóhídon láttam, amikor marhát vágunk. Hogy mennyi vért folyt ki az öregasszonyból!”.

– A nyilasok?

– Igen. Hát ezek ilyen fekete ruhás rendőrök voltak.

– Volt szalagjuk is?

– Volt.

– És mi volt rajta?

– Hát ez a német jel.

- És eljutottak egész Galántáig?
- Nem. Szerencsénkre, nem. Amikor ott voltunk a határnál közel, akkor elkezdtek menekülni a német katonák errefelé, de innen is menekültek, mentek autókkal.
- Mi meg nekivágtunk, egy nagy szántás volt, szántóföld, volt ott egy nagy erdő, olyan kétszáz méterre a kövesúttól, abba az erdőbe tartotunk. Úgy mentünk, hogy csatárláncba. Ki merre látott a családjával. Ez Húsvét nagypéntekén volt. Sose felejttem el, jó idő volt, nem volt hideg nagyon.

És akkor bementünk abba az erdőbe, ott egy katlanba, egy ilyen gödör részbe, ott megálltunk. Ibolya is volt az erdőben. Ott elhúzódtunk egy-két férfivel, akinek volt családja, azok minket elkalauzoltak. Ott kivirradtunk reggel, nagyszombaton, Húsvét nagyszombatján. Már hallottuk, hogy kiabálnak mögöttünk a ruszlik. Mert már értettünk valamit, mert mondom, hogy már ismertük a szavukat. Na mondom, hál istennek, hogy mi vagyunk a föltámadók, az oroszok megmentettek. És onnan kezdve menekültünk, jöttünk vissza már mi magunktól. De arra sose mentünk.

Jöttük errefelé, mert errefelé tudtuk, hogy van rokonunk.

Szedresen lakott apámnak a testvére, öccse, Bikácson is laktak rokonaink.

Úgy vándoroltunk csak, de hát hónapok teltek el addig, amíg ideértünk.

Az erdőben, mikor ránk virradt, ott voltak mindjárt az uraságnak a cselédjei, elmentek az asszonyaink oda, és akkor ott ezek a cselédek borjúkat vágtak az uraságéból és a pincéből vitték a bort, azok adtak húst, meg mindent. Ott volt egy háromlábás fazék, és abban főztünk. Ahogyan jöttünk, minden faluban kéregettek az asszonyok, és kaptak.

6. „Akiket elhurcoltak Aszódra, Dévaványára, közülük már csak négyen élnek”

Farkas Bertalan, a jászfényszarui cigány önkormányzat vezetője emlékezik

– Az ön édesapja is érintett volt. Kérem, foglalja össze az akkor történeteket!

– 1944-ben, az elmondások alapján, különben mindent ismerek én jómagam is, a csendőrök Jászfényszaruban a cigánytelepet megszállták. Harminc-negyven cigány embert és cigányasszonyt vittek el kényszermunkára Dévaványára. Ott már, ahogy elmondották ők négyen az élők közül, vitték őket a csendőrörsre, ott már ütötték őket és amikor az autóba rakták őket, még nem tudták, hogy hova kerülnek. Majd amikor

reggel kiderült, hogy Dévaványán vannak, ott az elmondások alapján Kenderesre hozták le őket a Horthy Miklós birtokára, ott dolgoztak, ahol mezőgazdasági kényszermunkát végeztek velük ingyen és bérmentesen. Többüket ütötték és vágták, mert fel merték említeni, hogy most ők miért vannak itt. Ahogy én beszereztem az információkat, itt egy téves dolog történhetett, mert Jászfényszaruban a cigányság mindig dolgozott. Ezek állítólag kóbor cigányokat kerestek, akiket el lehetett internálni Lengyelországba és a többi helyekre. Apukám elmondása alapján már elő volt készítve a vagon, hogy őket is be fogják deportálni a zsidókkal együtt, mert együtt voltak. És nagy szerencsére a nevét meg nem tudja mondani annak az alezredes úrnak, aki hazaküldte őket Jászfényszaruba, és igazolásokat szereztek be gazdától, a főjegyző úrtól, hogy ez a cigány zenéből és munkából él. Most így menekültek meg attól a kínzókamráktól, amit láttam most már én jómagam is 50 éves létemre, filmekből.

– Meddig voltak ott a kényszermunkán?

– A kényszermunkán hat teljes hónapot voltak ott. Hat hónap után, amit az előbb elmondottam, akkor jött ez, hogy ez az alezredes úr őket elengedte.

– Mikor volt ez?

– 1944 októberében engedték haza. Előzőleg viszont volt egy olyan, hogy Aszódra vitték el őket, ilyen koncentrációs táborba, az már szerintem koncentrációs tábor volt, ott is kóbor cigányokat kerestek. De kétszer tévesen nem lehet elvinni egy cigányságot. Ezt csak kitalálták nekik, hogy egy ilyen összeszedést csináltak. A végén mégis koncentrációs tábor lett volna.

A legjobb tudomásunk szerint Jászfényszaruból nem voltak Komáromban. Ezek közül, akiket elhurcoltak Dévaványára, Aszódra négyen maradtak, akik még most is élnek: Farkas Dezső, Talics Sándor, Farkas Péter és Rácz Lajos.

– Nőket nem vittek?

– De igen, voltak cigányasszonyok is, akik sajnos már nem élnek.

– Családokat vittek, vagy csak férfiakat, meg asszonyokat?

– Volt, ahol komplett család ment, férjet és feleséget vittek el, de külön is volt, úgy hogy asszonyt és máshonnan a férjet, de nem egy családból. De volt ahonnan egy családból vitték el a férjet és a feleséget.

– Gyerekeket?

– Innen Jászfényszaruból hál istennek nem vittek gyerekeket. Végülis, ha megnézzük, hogy édesapám 1925-ben született, ő sem volt olyan nagyon idős ember, akkor még fiatalember volt. Aki meg 1926-ban született, még fiatalabb volt, vagy volt, aki 1928-ban született. Elég fiatalon vitték el őket, de legjobb tudomásom szerint nem volt gyerek Jászfényszaruból.

7. „A csendőrök megszállták hajnalban a vályogost”

Radics Sándor és Radics Sándorné emlékeiből

(K-val a kérdezőt jelöltük – a szerk. megjegyzi.)

- Elhurcoltak sokakat egy reggel, május volt. Elhurcolták, elinternálták őket.
- K – Édesapja mondta magának?
 - Igen. Ő nyomorék volt, őt nem vitték el.
- K – És mit tetszett látni?
 - Én? 10 éves kislány voltam, mit láthattam?
- K – Semmit nem látott, nem emlékszik rá?
 - Nem, csak egy reggelre mondta apám, hogy mi történt. Összeszedték őket.
- K – Kik szedték össze magukat?
 - Csendőrök.
- K – Milyen csendőrök voltak?
 - Hát nem idevalók voltak. Egyszer megszállták hajnalban a Vályogost.
- K – Vályogost? Az micsoda?
 - Egy terület volt.
- K – Cigánytelep volt?
 - Igen.
- K – Itt, ezen a környéken volt?
 - Igen, ezen a környéken.
- K – Milyen házak voltak?
 - Hát, mit mondjak magának. Kunyhófélék.
- K – Sárral tapasztott?
 - Nem. Vertház volt.
Egy szoba meg egy konyha volt. Összeszedtek bennünket, 15 éves voltam.
- K – Ez mikor volt?
 - Hajnalban.
- K – Hogy néztek ki, milyen ruhában voltak ezek a csendőrök?
 - Sárga ruhában, tollas kalapban.
 - Kopogtatott a csendőr és azt mondta nekem, hogy keljünk fel az ágyból, akkor még anyámnál laktunk, itt a szomszédban volt a házunk. Azt mondta keljeteek fel, mert viszünk benneteket. Azt se tudtuk, hogy hová.
- K – És édesapja hol volt?
 - Édesapám odabent volt.
 - Őt nem vitték el, mert szívbajos volt.

- K – Tehát őt nem akarták elvinni?
 – Őt nem. Csak engemet, meg a bátyámat.
- K – Hány évesek voltak maguk?
 – Én 15, a bátyám meg 23.
- K – A családban hányan voltak testvérek?
 – Öten.
 Kisebbség voltak. Három éves, 10 éves, 12 éves. Gyalog hajtottak bennünket, amíg ki nem értünk, ütöttek-vágtak bennünket.
- K – Lehetett vinni valamit?
 – Semmit nem engedtek. Csak ami rajtunk volt, úgy hajtottak.
- K – Emlékszik, hogy mi volt magán?
 – Hogyne emlékeznék. Egy nadrág, meg egy rossz cipő, abban az időben nem volt más, aztán gyerünk. A bátyám abba halt bele. Az ütésbe, meg a vágásba. Kimentünk, behordtak a vagonba, de azt se tudtuk, hogy hova visznek. Rá két hétre tudták meg az öregek, hogy hol vagyunk. Éjjel bejöttek a házba, keljetek fel rohadt cigányok, gyerünk kifelé munkára! Abban egy paraszt nem volt, csak mi. Lépcsőként ütöttek-vágtak. Annak a halála lett négy vagy öt.
- K – A bátyja hol halt meg?
 – Idehaza.
- K – Mikor?
 – 45-ben.
- K – Amikor hazajöttek, utána halt meg?
 – Utána. Mert le voltunk gyilkolva teljesen.
- K – Hányan voltak innen a faluból?
 – Legalább vagy harmincan.
- K – Hány évesek voltak?
 – Azok már idősek voltak, ketten vagy hárman voltunk fiatalok. 23, 25, 30, 40 éves.
- K – Csak cigányok voltak?
 – Az mind cigány volt. Abban egy paraszt nem volt. De nem ilyen fajta cigányok voltak, hanem azok az oláh cigányok.
- K – Maga milyen cigány?
 – Zenész.
- K – De annak idején, amikor összeszedték magukat, akkor miből élt a család?
 – Itthon voltunk.
 Itteni parasztokhoz jártak dolgozni, szezon munkákat végeztek. Volt munka, még ha nem is teljes évben, abból tudtak bespejzolni a télire.

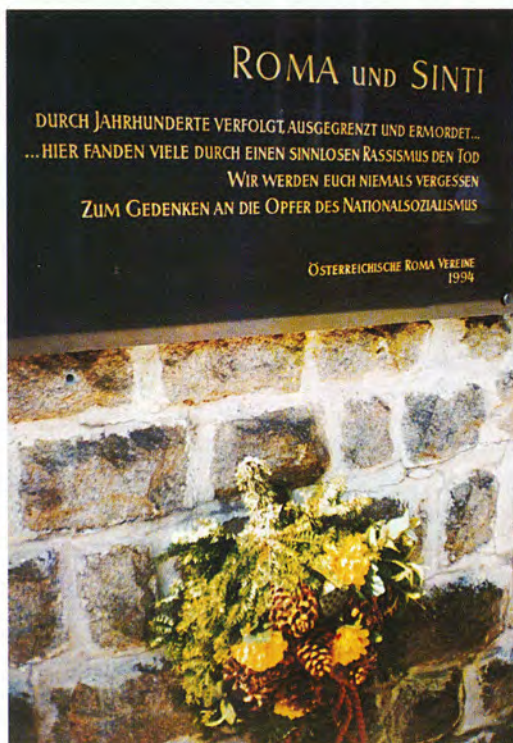
A cigány áldozatok emlékhelye a nyíregyházi északi temetőben

17.

18.

19. Emléktábla a mauthauseni koncentrációs táborban (1994)

20. A cigánytábor emlékhelye Lackenbachban (Burgenland, Ausztria)

Az 1998 májusában állított cigány emlékmű
a mauthauseni emlékparkban

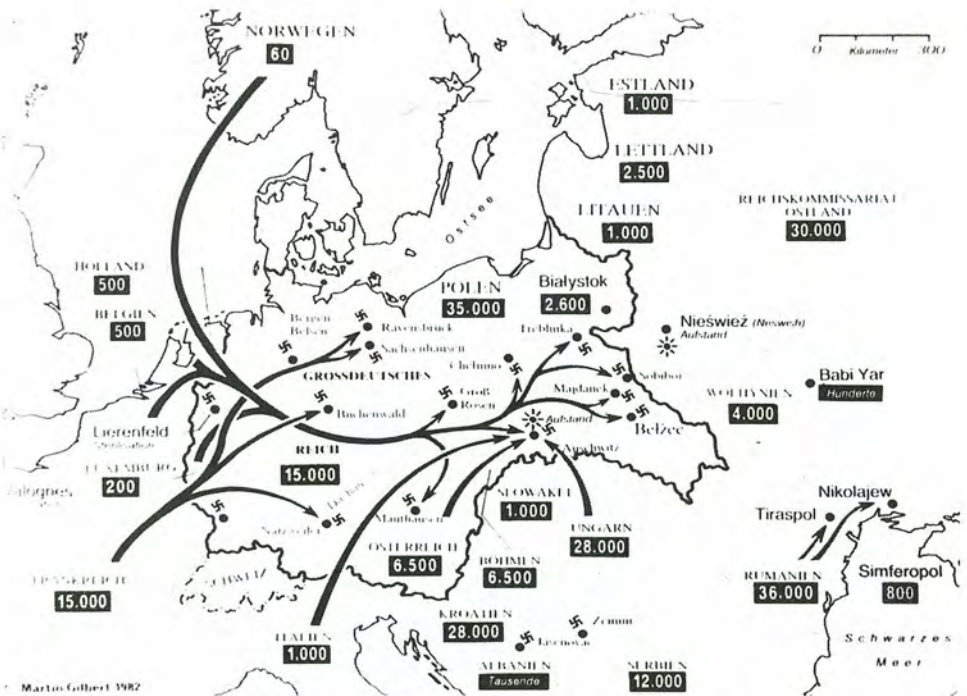
21.

IN EHRFURCHT UND TRAUER GEDENKEN
WIR SINTI UND ROMA UNSERER KINDER,
FRAUEN UND MÄNNER, DIE IM KONZENTRA-
TIONSLAGER MAUTHAUSEN VON
DER SS ERMORDET WURDEN. NOCH KURZ
VOR KRIEGSENDE, AM 9. MÄRZ 1945,
KAMEN IN EINEM TRANSPORT AUS
RAVENSBRÜCK 450 SINTI-UND ROMA
FRAUEN MIT IHREN KINDERN NACH
MAUTHAUSEN. DIE SÄUGLINGS- UND
KINDER WURDEN SOFORT NACH IHRER
ANKUNFT ERMORDET. WIR GEDENKEN
UNSERER 500.000 MENSCHEN, DIE IM
GESAMTEN EINFLUSSBEREICH DES
NATIONALSOZIALISMUS OPFER DES
VÖLKERMORDES WURDEN. IM MAI 1998

22.

23. A cigány áldozatok emlékhelye Buchenwaldban

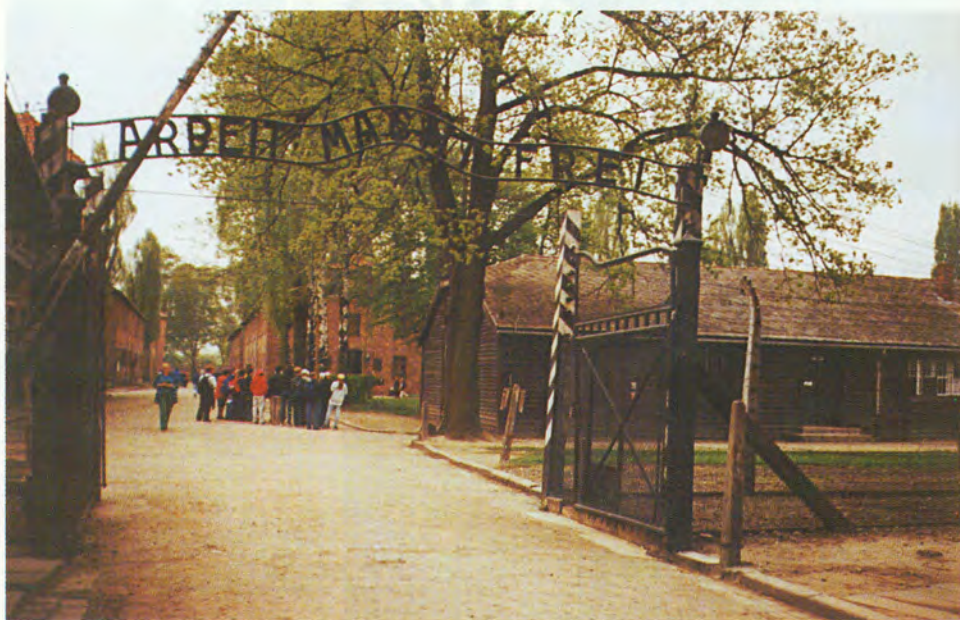
24. A cigányok deportációjának sémája (Martin Gilbert, 1982). Magyarországról 28000 elhurcoltat jelez

25. A dachau
főtábor
kapuja

26. Halotthamvasztó kemence részlete, Dachau

27. Auschwitz táborkapuja

28. A táborrészeket elválasztó kerítés, Auschwitz

29. Birkenau főkapuja

30. A rámpákhoz vezető vágányok,
Birkenau

31. 1944. évi SS-felvétel magyar deportáltak érkezéséről.
A nagyítást a felvétel színhelyén állították ki Birkenauban

32. Birkenau. Az áldozatok emlékművének részlete

8. „Láger volt, hosszú fehér épület, zsidók is voltak ott”
Farkas Dezső (szül. Jászfényszaru, 1925.) emlékeiből

- Ön a férje Radics Annának, akinek az akkori férje a kényszermunka után meghalt és a Radics Sándornak volt a bátyja. Mikor vette feleségül az Annát?
- 1946-ban kerültünk össze, 1952-ben esküdtünk meg.
- Mert meghalt a feleségének az első férje.
- Nekem is a feleségem meghalt, az első.
- És hogy halt meg a magáé?
- Tífuszos volt.
- Itt a faluban volt tífusz?
- Igen.
- És ő mikor halt meg?
- 1945-ben. Meg az ő férje is 45-ben halt meg, 46-ban meg összekerültünk. Egy lánya volt neki a Rózsi, az meg 44-ben született.
- És magának is volt gyereke?
- Egy, de meghalt hat hónapra a feleségem után.
- Ő is elkapta a betegséget?
- Tudja fene, de meghalt hat hónapra utána.
- Mennyi idős volt, amikor meghalt?
- Hat hónapos volt.
- A felesége, amikor megszülte a gyermekét, utána meg is halt?
- Két-vagy három hónapos volt a gyerek, utána még 4 hónapot élt a gyermek és az is meghalt.
- És hány közös gyermekük lett?
- Öten vannak.
- Az egyik a cigány önkormányzat vezetője itt a faluban, ugye?
- Igen.
- Hogy történt ez 1944-ben, hogy tetszik rá emlékezni? Akkor maga hány éves volt?
- 19, azt hiszem.
- És akkor mi történt?
- Hát elmondom, hogy hogyan történt. Májusban kiszálltak a csendőrök és elvitettek bennünket Dévaványára.
- De mit mondtak, hogy mi lesz most?
- Nem szóltak semmit. Volt a Gyula, jegyző volt, volt egy cigány bíró abban az időben, meg volt egy nyilas, Zsiga Lajos. Jobban az szedetett össze bennünket.
- Ő falusi volt, itt lakott?
- Falusi. Ott volt a községházán. Még a jegyző se parancsolt neki, mert nyilas volt abban az időben. Elvittek bennünket Dévaványára.
- És hogy néztek ezek ki? Milyen ruhájuk volt?

- Tollasok voltak.
 - Kit szedtek össze a családból?
 - Én voltam csak, meg a néném volt. Kettőnket.
 - A nénye hány éves volt?
 - 22-ben született.
 - És egy házban lakott a nénjével?
 - Igen. Akkor még az édesapáméknál laktunk. Kettőnket vittek el.
 - Magának volt testvére?
 - Kilencen vagyunk testvérek.
 - Ők kisebbek magánál?
 - Öregebbek mind.
 - Azokat miért nem szedték össze akkor?
 - Mert kettőnket vittek el egy házból.
 - A többieket miért nem vitték?
 - Ezek katonák voltak. Úgyhogy ketten voltunk, meg volt az öcsém, meg a Márika. Ők is ott voltak nálunk.
 - Ők hány évesek voltak? A Márika, meg a Sanyi?
 - Sanyi az 31-es, Mária meg 38-as.
 - Nem tudom, hogy mire gondoltak. Csak kettőnket vittek el.
 - És az édesapja?
 - Édesapám már 50 év felett volt.
 - Őt nem vitték el?
 - Nem.
 - És az édesanyját?
 - Azt se.
 - Ezek fényzarusi csendőrök voltak, akik kísérték oda.
 - Mit mondtak, hogy hova mennek?
 - Ezek már megmondták, hogy Dévaványára megyünk.
 - De miért?
 - Dolgozni, meg mit tudom én, miket kellett ott, mindent kellett csinálni. Dévaványára vittek ki bennünket.
 - Nem mondták, hogy miért viszik?
 - Azt nem közölték.
- Voltak, nők is, férfiak is.
- Ott kellett nekünk feküdni a bódében.
- Szalmát tettek be, és azon feküdtünk. Ruhástól, mindenestül, ahogy voltunk, úgy feküdtünk. Éjszaka jöttek két-három óra felé, már vittek ki dolgozni a csendőrök. Nehéz volt az élet, mert enni sem adtak.
- Mosakodni lehetett, víz volt?
 - Volt víz, de nem lehetett mosakodni. Annyit adtak, hogy épp hogy csak tudtunk inni. Egy kannával, vagy két kannával.
- Onnan minket még több helyre is vittek. Kenderesre is vittek dolgozni, Horthy Miklósnak a birodalmára. Abban az időben, akik voltak ott bére-

sek, azok mondták, hogy a Horthy Miklósnak a birodalma ez, Kenderesen.

- Ott mit kellett csinálni?
- Kapálni, aratni, mindent.
- Mit kellett kapálni?
- Kukoricát.
- És betakarítani kellett a kukoricát?
- Takarításnál már nem tudtunk ott lenni, mert októberben jöttünk haza.
- Mivel vitték oda magukat Kenderesre, vonattal?
- Kocsival vittek, teherkocsival. De nem mindenkit, hanem a mi csoportunkat vitték csak oda. Kétszer-háromszor, vagy ötször vittek oda, azt sem tudom.
- Hányan voltak ott?
- Voltunk kb. olyan harmincan. Fényszarusiak.
- Ott hol aludtak? Ott is volt bódé?
- Ott is volt bódé, ilyesmi. Szalma volt odabent.
- És enni mit adtak?
- Nagyon ritkán adtak. Három-négy naponta adtak bablevest, paprikás krumplit, meg szalonna volt, vastag szalonna. De abból is keveset. Nagyon rossz élet volt

Volt egy másik összeszedés is 1943 szeptemberében, búcsúkor.

- Kiket?
- Akkor már 50 évesig vittek, szedtek össze embereket, mindenkit, aki itthon volt, nem katona volt.
- Cigányokat vagy magyarokat is?
- Cigány embereket. Elvittek bennünket Aszódra.
- 43-ban?
- 42 vagy 43-ban elvittek bennünket Aszódra, de ott már zsidók is voltak.

A Zagyva parton mentünk. Először Turára, Turáról Héviz, így vittek el. Oda kerültünk. Ott a katonaságnál voltunk krumplit pucolni, ezt azt, amit kellett csinálni. Ott voltak zsidók is. Láger volt a zsidóknak, egy hosszú fehér épület. Mi is ott feküdtünk velük. 43-ban lebombázták Hatvant. (*A város bombázása 1944 szeptemberében és októberében történt. A zsidók feltehetőleg munkaszolgálatosok lehettek. A szerk.*) Volt egy alezredes, levitt bennünket a pincébe. Azt mondta: emberek, azt javaslom, hogy mindenkinek adok szabadságot, menjenek haza és a gazdától kérjenek igazolást, mindegy melyiktől, csak azt írassák rá, hogy ott dolgoznak! No én voltam az első, aki megkaptam ezt a papírt. Mert zenélni jártunk édesapámmal, ott volt egy kocsmá, oda is.

- Milyen hangszeren játszott, mit zenélt?
- Kiskontrás voltam.
- Most is tud játszani valamilyen hangszeren?

- Megvan a hegedűm, de nem foglalkozok már vele.
- Semmit sem tud hegedülni rajta?
- Hát hogyan tudnék. Tudok. Azt nem felejtettem el.
- Na akkor menjünk vissza Aszódra. Mi volt Aszódon?
- Onnan, mielőtt én hazajöttem, édesapám kiment az emberhez, a kocsmába, ahova zenélni jártunk, az igazolta, hogy én ott dolgozom. A bátyámnak, a Jósának már nem tudta igazolni. Csak egyet. Fel kellett vinni a község házához, akkor még az volt, lepecsételni és úgy elvinni ezt a papírt. Abban az időben nem mertek, a főjegyző is úgy volt, félt nagyon. Éjszaka megcsinálták a papírt, mert nappal nem merték. Én már egy hétre rá haza is jöttem. Volt aki éveket is ott volt.
- És ott mit kellett csinálni annak, aki sokáig ott volt?
- Nem tudom mit csináltak azok. De mi a katonaságnak pucoltuk a krumplit, meg ezt azt csináltunk. Volt aki, három-négy hónapra került haza.
- És azok a környékbeli falvakból voltak?
- Azok Fényszaruról voltak, akik még ott maradtak. Csak azoknak is meg kellett szerezni a papírt. Másképp nem tudtak hazajönni.
- És Jászfényszaruról mindenki hazajöhetett?
- Nem. Csak aki megszerezte a papírt.
- Hányan szereztek meg a papírt?
- Vagy 6-8 hónapra mindenki megszerezte, így aztán hazakerültek.
- Aszódon voltak más falvakból is?
- Voltak.
- Hányan voltak Aszódon?
- Nem tudom megmondani. Ott nem nők voltak, hanem férfiak. A zsidókkal voltunk együtt. Nagy hosszú fehér épület volt, jöttek a repülők, bombáztak. Akkor mondta az alezredes éjszaka, hogy Hatvant bombázzák.
- És ott hol aludtak Aszódon, milyen helyük volt?
- Ott is szalmán aludtunk.
- Enni mit kaptak ott?
- Hát amit főztek. Ott azért más volt. Főztek a katonák, pucoltuk a krumplit. Ott jobban hozzá tudtunk jutni. De a zsidók már nem tudtak hozzájutni, de mi, akik oda voltunk beosztva a katonasághoz, így jobban hozzá tudtunk jutni az ételhez.
- De akkor csak maguk? Vagy az összes cigány jobb helyzetben volt, mint a zsidók?
- Csak az, aki ott dolgozott a konyhán. Csak azok.
- A zsidók is csak férfiak voltak?
- Nők, gyerekek, férfiak, családok voltak.
- De cigányok közül csak férfiak?
- Cigányok közül csak férfiak voltak. Sok kínon keresztül mentem.

Azt is mondták abban az időben, hogy azért van fehérre meszelve az épület, hogy tudják, hogy ott zsidók vannak. Így magyarázták a többiek.

– Maguk együtt aludtak a zsidókkal?

– Igen, együtt. Nagy épület volt. A zsidók így voltak, a cigányok meg emígy a másik felén.

– Kik voltak többen?

– A zsidók voltak sokan. Gyerekek is voltak.

– Amikor maguk megszabadultak, eljöhettek onnan hamarabb, milyen papírt kellett írni? Mi volt arra ráírva?

– Az volt ráírva, mikor én megszabadultam, hogy én állandó munkás vagyok ott.

Annál az illetőnél, aki nekem adott papírt. Állandó munkás, azt kellett ráírni és a község házában kellett lepecsételni a jegyzőnek. Éjszaka jöttek fel, és annyira jó volt az a jegyző, az pecsételte le, meg az írta alá, mert ha megtudta volna a Zsiga Lajos, aki nyilas volt, akkor ki tudja mit csinált volna velük. Nem merték, csak éjszaka megcsinálni a papírt. Én voltam az első, aki hazajött. Egy hétre már haza is jöttem. Mert nekem megadta az az ember a papírt. Odajártunk zenélni édesapámmal. A Jóskának, a bátyámnak már nem merte megadni. Azt mondta kettőt nem merek. Én nekem adta meg.

– A Jóska mikor jött haza?

– Négy vagy öt hónapra szegény.

– Mit mesélt, hogy mit kellett neki ott csinálni?

– Nem nagyon beszélt arról. Utána megkapta az idegösszeroppanást is és elvitték.

– Utána vitték el, a háború után?

– Igen, mikor hazakerült onnan elvitték.

– Meddig volt ott?

– Ott volt vagy hat hónapig.

– És utána?

– Hazajött. Kijavították a betegségből.

– Mi lett vele utána?

– Utána megnősült, család lett. Aztán szegénykém már most vagy tíz éve hogy meghalt, rákos lett.

– Őt hogy sikerült kihozni? Őrőla is adtak igazolást?

– Őneki is szerzett édesapám. Nem tudom milyen gazdához ment el, és az csinálta meg neki. Azt mondta az alezredes, másképp nem tud elengedni bennünket. Ő védte magát, hogy ez a papír meglegyen.

9. „A lovas csendőrök ott voltak, úgy dolgoztunk. Aki nem bírta, azt már vitték is, még éjjel is”

Farkas Antal emlékezése

- 44-ben 20 éves voltam.
- És mi történt akkor?
- Hát az történt, hogy egy nap összeírártak bennünket. Mi nem számítottunk erre.
- Ki írta össze magukat?
- A főjegyző, Gyila Ferencnek hívták, meg a csendőrség.
- Jött ide magukhoz?
- Igen. Házról-házra jártak, mert harmincketten voltunk ott.
- Hol?
- Dévaványán.
- Szóval házról-házra jártak?
- Igen. Felírárták a neveket és másnap reggel 8 óra felé jött a csendőrség, összeszedtek bennünket, kivittek az állomásra.
- Hányan voltak maguk, hányan laktak egy házban?
- A feleségem, meg a Rózsika, volt egy kislányunk a Mancsi, utána volt az Öcsi. Úgyhogy öten voltunk.
- A Rózsika hány éves volt akkor?
- Hát még ő is kicsi volt. 44-ben született.
- Maguktól csak magát vitték el a családból?
- A családból igen. Hát a gyerekeket vitték volna el?
- És hova kísérték magukat?
- Ki az állomásra. Ott betettek bennünket egy vagonba és minket lekísérték Szolnokig.
- Milyen idő volt akkor, tetszik emlékezni?
- Júniusban volt azt hiszem, 44-ben és valamikor októberben jöttünk haza.
- Dévaványáig levittek bennünket a csendőrök, ott meg átadtak a pusztaságnak, uraságnak. Volt velünk egy intéző, fiatal volt még. De minden nap a csendőrök ott voltak.
- És ott megmutatták, hogy hol fognak aludni?
- Istálló volt.
- És mi volt az istállóban?
- Hát szalmát vittünk magunk alá. Azon feküdtünk. De éjjel 12 órakor már ott voltak a lovas csendőrök.
- Mit kellett ott csinálni?
- Hát ott volt aratás, csépelés, minden. Kukorica tördelés. A lovas csendőrök ott voltak, úgy dolgoztunk. Aki nem bírta, azt már vitték is, még éjjel is. Volt akik lebetegedtek, három személy, bevitték az orvoshoz, ott meg már várta őket a csendőrség. Idős asszony volt már sze-

gény, nyomorult is volt. Bevitték az orvoshoz, ott meg várták a csendőrök. És úgy hozták vissza őket megverve.

– Azért, mert elment az orvoshoz?

– Hát ugye beteg volt. Volt ott egy idős asszony, valami báró lett volna ez, mert nagy pusztaság volt. És aki beteg volt, azt befogadta. Sokan voltak ott béresek is, meg minden, azok már parasztok voltak. Befogták a lovakat a kocsiba és bevitte az orvoshoz. Ott meg már várta őket a csendőrség. Amikor jöttek vissza, a hátuk ki volt repedezve. Idős asszony nem tudott semmit se csinálni.

– Mi lett vele?

– Kivel?

– Az asszonnal?

– Hát feküdt betegen, mert dolgozni már nem bírta. Akkor több volt már hetven évesnél szegény. Nyomorult volt.

– De hát őt miért vitték el akkor?

– Mert nem volt ki a létszám. Akkor itt volt a szegény Pál Jóska, az is 1908-ban született, a felesége még öregebb volt. Akit felírtak, azt elvitték.

– És mondták, hogy miért írják magukat össze?

– Nem.

– Azt sem, hogy hova viszik?

– Nem, semmit.

– És akkor a zsidók még itthon voltak?

– Dehogyan voltak már akkor itthon.

– Elvitték már akkor a zsidókat?

– Itt volt ez az asszony, annak hét családja volt, az mind odaveszett.

– Zsidó volt?

– Zsidó.

– És maguk nem ijedtek meg, mikor látták, hogy a zsidókat elviszik?

– Mitől ijedtünk volna meg. Akkor már a katonaság is meg volt lepve németekkel is, el volt foglalva. Nekem le kellett feküdnöm a földre a gyerekekkel.

– Hol?

– Itt a lakásban, mert ők foglalták el az ágyakat. Szörnyű volt ez.

– Kik foglalták el?

– Már akkor a németek itt voltak Magyarországon, 44-ben. És azok a parasztoknál is, meg mindenhol, mert hogy ők már megszállták Magyarországot, és azok foglalták el a házakat. Sokan voltak, akik kiköltöztek a lakásból, mert ők parancsoltak, a katonák.

– És a zsidókkal mi lett? Láta maga, hogy elviszik a zsidókat?

– Én láttam. Itt van ez a bolt, akkor a sárga csillag már a mellükön volt mindnek. Ami Fényszarun bolt volt, az mind zsidó bolt volt majdnem. Két

magyar volt. Egy éjjel már vitték is őket. Azt mondták, hogy ugyanúgy lesztek összeszedve, mint a zsidók.

- És mit tetszett szólni ehhez? Mit szóltak hozzá?
- Ki mert szólni? Senki.
- Elhitték maguk ezt?
- Miért ne hittük volna. Úgyis ezen volt a hangsúly. Mikor a Horthy Miklósnak fillért kínált a Hitler minden cigányért. Csak adja ki. Ez meg nem adta ki. Horthy Miklós kormányzó volt, és nem adta ki.
- Hogy kerültek haza Dévaványáról?
- Hát már akkor még a lövéseket is hallottuk, meg minden. És ez a Kis László intéző, azt mondta, aki tud, meneküljön.
- A dévaványai intéző? Dévaványán lakott ő?
- Persze. Oda volt kirendelve, mint intéző. És az mondta, hogy itt már úgyis elveszett minden. Itt kárba veszik búza, jószág, minden, úgyis elviszik az oroszok. Aki tud meneküljön. És valahogy megmenekültünk.
- És hazajöttek.
- Haza. Azt mondták, hogy nem tudom hol voltak az oroszok odabent, ez meg akkor jött ki, és akkor már a csendőrök sem voltak ám, akkor már a csendőrök is eltűntek.
- Mire maguk hazajöttek?
- Már nem jártak fel hozzánk, mert ők már előbb elmenekültek, mint mi. Minden községből. Innen is elszöktek akkor már. Mert volt olyan, hogy kérdőre vonták, hogy hogy viselkedik, mint viselkedik. Eltűnt a csendőrség Dévaványáról, meg Fényszaruról is, 50 darab volt. Ott maradt a kaszárnya, minden. Ők előbb elpucoltak. Volt egy csendőr, Réti Lászlónak hívták, az fogságba esett és hazajött. Ide udvarolt a lánynak, a Magdának és katona ruhában jött haza és itt végezte ki magát Fényszarun.

Egy este a németek Hatvanban voltak, az oroszok meg jöttek be, háromnegyed hétkor már Jászfényszaru el volt foglalva. Az oroszok már akkor elfoglalták. El kellett menekülniük. Onnan záporosó volt a németekre. Akkor innen meg záporosót csináltak úgy, hogy egy nap volt 6-7 halott is. Nem csak katonákból, civilekből is. Akkoriban este elfoglalták, Jászfényszarut bevették az oroszok, mentek a házakhoz. Gazdáknál voltunk. Nekem a kislányom, a Rózsikám, itt lakott nem messze, vagy 45 főt befogadott a gazda. 40 személyt befogadott, cigányt, egyből. Adott enni szalonnát, inni. Mondta, gyerekek igyátok a bort, mert úgy is elviszik a ruszki, azt mondta. Ha két nappal később foglalják el Jászfényszarut, akkor itt nem marad cigány. Az volt, hogy kivégzik a cigányokat a németek.

- Erről hallott maga?
- Hát hogyne hallottam volna. Mindenki hallott róla.
- És hogy létezik, hogy más környékbeli faluból mégsem vitték el a cigányokat?

- Nem. Csak innen Jászfényszaruból.
- De máshonnan miért nem?
- Azt nem tudom megmondani. Lehet, hogy nem irkálták össze őket ott. Minket a főjegyző összeírkált.

Lejött a Tanácstól egy írnok, a Zsiga Lajos, felírkált bennünket, személyesen mindenkit. Mondtuk neki, hogy miért vagyunk mi felírkálva, mit akarnak tőlünk? Majd megtudjátok, azt mondta. Másnap, olyan fél-nyolc, vagy hét óra volt, csak szednek össze bennünket a csendőrök. Hova visznek minket? Ki az állomásra. Onnan meg vittek minket Szolnokra. Szolnokon átadtak a csendőrségnek, azok meg lekísértek bennünket Dévaványára. Ez volt az egész. Este értünk oda. Hova feküdjünk? Se szalma nem volt az istállóban, semmi. Hát ültünk reggelig. Jöttek reggel, azt mondják, ott a szalma, ágyazzanak meg maguknak. Ami volt rajtunk, azzal takaróztunk éjjel. Mi ott beágyaztunk, az asszonyok meg elkerítettek maguknak egy másik részt, a többi meg az embe-
reké volt. Akik ott voltak béresek, azoknak rendes lakásuk volt, azok már régen ott voltak. Volt ott vagy 20 család paraszt béresből.

Most kapunk hárman 52000 forintot. A gázra felvettem OTP-t, hogy ki tudjuk fizetni. 52000 forintból élni, a villanyt fizetni, a vizet fizetni, a gázt fizetni, hát ez nem megy. Haragszom a németekre.

- Maga még most is az egész német nemzetre haragszik?
- Hát nem mindegyikre. Mert volt közöttük jó szívű is. Én megmondom őszintén.

Volt olyan, akí zokogott, aggódott, hogy mi van a családjával. Amikor meglátták a kisfiamat, elővették a gyerek fényképét. Nézegették, körbe-mutatta. Német tiszt volt.

IV. rész

Simon Tibor: Filmelemzés

Varga Ágota: Porrajmos – Cigány Holocaust című, 2000-ben készült dokumentumfilmjéről

(A pedagógusok kérésére zárójelben dőlt írással megjelöltük, az adott filmrészlet a dokumentumfilmben hol található. A szerk.)

A film elemzése előtt röviden utalnunk kell olyan kérdésekre, amelyekben a Holocaust jelenséget ábrázoló filmművészek és műveik kritikusi között nincs egyetértés. Ezek a kérdések elsősorban a Holocaust művészi igényvel fellépő, fikciós művekben való ábrázolására vonatkoznak.

Az egyik legfontosabb, máig nagy vitákat kavaró kérdés így szól: Lehet-e a Holocaust művészi feldolgozás tárgya? A kérdésfelvetés jogosultságát azzal szokták alátámasztani, hogy a Holocaust – mint történelmi esemény – nem illeszthető be az emberiség történetének más, művészileg feldolgozható eseményei közé. Ez az érv (amelynek megítélése egyébként nem tárgya vizsgálatunknak) minden bizonnyal nem a Holocaust tudományos vizsgálatára vonatkozik, hiszen a történészek ugyanolyan forráskritikai ismérvek szerint kell eljárnia a Holocaust elemzésekor mint bármely más történelmi esemény vizsgálatakor (ugyanúgy kell „ütköztetnie” például a rendelkezésére álló forrásokat egymással). A vizsgálat módszerének semmi köze a beilleszthetőség és a művészi fikció által való megformálhatóság kérdéséhez.

A kérdésfelvetés akkor válik jogosulttá, amikor a tudományos szempontból kellően dokumentált és elemzett eseményeket a művészi feldolgozás során az alkotó „megváltoztatja”, azaz saját tehetségére és fantáziájára hagyatkozva fikcióvá (kitalált, a valósággal szükségképpen nem egyező, művészileg megformált történetté) alakítja. Itt merül fel Auschwitz ábrázolhatóságának kérdése. A fikciós történetté alakított valóság ugyanis az eseményeket évtizedekkel később, a katarzis során átélő befogadó tudatában a történetileg rekonstruált valóság helyébe léphet és így végső soron a hamis kép kiszoríthatja a hitelest. Ennek a befogadó oldalán akkor a legnagyobb a valószínűsége, ha a fikciós ábrázolás realisztikus. Ezért támadták sokan Spielberg *Schindler listája* című filmjét. Az amerikai rendező műve valós dokumentumokon alapszik, ábrázolásmódja is realista, „igaz” történetet lát a néző és mégis: a rendező szándékától függetlenül a valóban megmenekült ezrek története alkalmas lehet arra, hogy elfedje a valóban elpusztult milliókét.

Benigni *Az élet szép* című filmjével más a helyzet. Ebben gyerek-szemmel látjuk a felnőttek világát, a valóságról kapott kép teljesen irreális, a fikció mesés elemekből áll össze, de ennek mindvégig tudatában

vagyunk és az apa meggyilkolásával közvetített Holocaustot toposz egybeváág a valóban megtörténtekkel.

Más a helyzet a szöveges ábrázolással, a szöveg által közvetített fikcióval. Ekkor az olvasó „átveszi a filmkészítő” szerepét, mindvégig tudatában van annak, hogy csak elképzeli azt amit más leírt, a fikció tehát nem hamisíthatja meg a valóságot.

A dokumentumfilm készítőjének nem kell szembenéznie a játékfilm alkotójának ilyenfajta felelősségével. Az ő felelőssége a történész felelősségéhez hasonlítható. Feladata abban áll, hogy a lehető legpontosabban rekonstruálja a történeteket. „Forráskritikának” kell alávetnie azt amit kamerájával rögzít. Le kell mondania a fikciós ábrázolásmód által nyújtott szabadságról, de sokkal többet kap cserébe. Az anyag gondos megszerkesztésével, a jól eltalált vágás alkalmazásával „rákényszerítheti” a képet arra, hogy meggyőzőbben hasson a dokumentumértékű szövegnél. Míg a képi ábrázolásmód a játékfilm fikciós jellege esetében eltávolíthatja a nézőt a valóságtól, a dokumentumfilm esetében éppen fordított a helyzet. A látott kép nem a fikciós ábrázolásmód „akár így is történhetett volna” bizonytalanságát, tehát az igazság lebegtetését kínálja fel a nézőnek, hanem a visszaemlékező személyiségének vizuális bemutatásával erőteljesebben hitelesítheti az elmondottakat mint akár száz forrásértékű levéltári dokumentum.

A Holocaustról szóló dokumentumfilmek készítői általában két módszer között választhatnak. Az egyik a korabeli újságcikkek és más dokumentumok filmszalagon való rögzítésével, archív filmrészletek bemutatásával, objektív látásmódot alkalmazva törekszik a múltban történetek rekonstruálására. A másik módszer a túlélők szükségképpen személyes, szubjektív visszaemlékezésére hagyatkozik. Ilyenkor a néző „beszélő fejekkel” szembesül és az interjúalany személyiségének hitelességén ítéli meg az általa elmondottak igazságtartalmát. (Az alkotók természetesen ritkán alkalmazzák ezeket a módszereket tiszta formájukban, gyakran kombinálják őket.) A zsidó Holocaust eseményeit feldolgozó filmek közül az előbbi módszert választva készítette el *Emberekké történt* című alkotását Fehéri Tamás. Az utóbbira pedig Claude Lanzmann *Shoah* című filmje szolgál klasszikus példaként.

A cigány Holocaustról filmet készítő Varga Ágota azonban nem választhatott szabadon a módszerek között, mivel a cigányság deportálásáról és a megsemmisítésükre tett kísérletekről csak igen kevés dokumentum maradt az utókorra. Módszere a Lanzmann filmmel illusztrált módszert követi. Varga Ágota feltehetően eleve ezt az alkotói módszert preferálja, hiszen már korábban is készített dokumentumfilmet a Holocaustról (*Visszajöttek*, 1995) és bár a zsidók deportálásának esetében minden bizonnyal választhatta volna az objektív dokumentumok bemu-

tatását is, akkor is a visszaemlékező túlélők megszólaltatása mellett döntött.

A film elkészítéséhez a svájci kormány 1998-as segítő akciója adta az ötletet. A svájciak akkor kezdeményezték a cigány Holocaust magyarországi túlélőinek felkutatását és segélyezését, s a filmben a Vöröskereszt segítségével felkutatott túlélők emlékeznek az 1944-ben történetekre. A cigány Holocausttal kapcsolatos történelmi kutatások eredményei szükségképpen szerényebbek, mint a zsidókat érintő „Endlösung” tudományos irodalma. Néhány újságcikktől és rövidebb tanulmánytól eltekintve máig Karsai László történész 1992-ben megjelent *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945 (Út a cigány holocausthoz)* című kötete az egyetlen rendelkezésünkre álló monográfia ebben a témában. Karsai a cigány Holocaust áldozatainak számát 5000-re becsülte és kimutatta, hogy a cigányüldözések nagy valószínűséggel a Dunántúlra korlátozódtak. Továbbá meggyőzően bizonyította, hogy 1944 márciusa után a németek közömbös magatartást tanúsítottak ebben a kérdésben. Varga Ágota filmje is dunántúli cigány sorsokkal ismerteti meg a nézőket.

(1–18 perc) A film Nagykanizsa-Miklósfán forgatott első jelenetében a túlélő áldozat (Ferkó) a cigányok begyűjtését végrehajtó csendőr fiával (János) beszélget. Ez a jelenet nemcsak a több mint ötven éve történt eseményeket idézi fel, hanem arra is reflektál, hogyan jelenik meg a cigányok üldöztetése az utókor emlékezetében. Még az események résztvevőinek családja – jelen esetben a deportáló csendőr fia – sem emlékezik rá. Ellentétben a zsidókkal történetekkel, a cigány Holocaust eseményei az „elhallgatott történelem” lapjaira tartoznak. A cigány áldozatok sorsa egészen a legutóbbi időig nem került az érdeklődés fókuszába. Ennek következtében a tetteseket senki sem kényszerítette színvállásra, az áldozatokra pedig senki sem volt kíváncsi.

Az érdektelenség szerteágazó okai közül néhány nyilvánvalónak tűnik. Az 1945 előtti hazai cigányság jelentős része nem asszimilálódott a magyar társadalomhoz. A befogadó társadalom többségüket nomadizáló idegeneknek tekintette, akik a közismert sztereotip általánosítások szerint legfeljebb mint tolvajok jelenthettek igen csekély potenciális veszélyt a fennálló társadalmi rendre nézve. A korabeli hivatalos propaganda zsidókról kialakított képe viszont a zsidóságot a magyar társadalom halálos ellenségének tekintette. A zsidók 1944-es deportálása az egykorú politikai propaganda szerint, de az eseményeket passzívan szemlélő közvélemény szerint is az adott év egyik legfontosabb és legtöbbet kommentált eseménye volt. A végrehajtók és a közömbös szemlélők ezért nem is tulajdonítottak a cigányok deportálásának különösebb jelentőséget.

Ami az áldozatokat illeti, ők pedig még akkor sem kerültek olyan helyzetbe, hogy felhívják a figyelmet tragédiájukra, ha történetesen túléltek az elpusztításukra irányuló akciókat. „Társadalmon kívüliségük” és „politika alattiságuk” 1945 után sem változott. Ferkó és János beszélgetése utólagos rekonstrukciója a megtörténteknek és kézfogásuk szimbolikus értékű. „Engedd meg, hogy megkövessenek” – mondja János, akit voltaképp apja élettörténete érdekelt, a néző viszont szükségképpen általánosíthatja bocsánatkérő gesztusát. Különösen megragadó Ferkó magatartása: rokonszenves egyéniségét egyszerre jellemzi a szemérmesség és a szerénység, valamint a nagyvonalú megbocsátás gesztusa.

(18–30 perc) A második jelenetben a Tevel községben élő túlélők idézik fel a lovascsendőrök részvételével végrehajtott brutális mészárlást. A film készítője által feltett oknyomozó kérdések hiába keresnek racionális választ a gyilkosságok mértjére, valószínűleg nincsenek ilyenek. A cigány Holocaust borzalmait még annyira sem lehet „megmagyarázni”, mint a zsidó Holocaust rémtetteit. A zsidók elpusztítására irányuló törekvéseket pontosan rekonstruálható ideológia motiválta, a cigányok esetében nem beszélhetünk ilyenről. A filmben elhangzó találgatások (talán a teveli cigányok orosz nyelvtudása okozhatta vesztüket) mindig a helyi speciális adottságokban és viszonyokban keresik az okokat és nem is képesek túllépni ezeken.

A miértekre kíváncsi utókor a cigányok esetében képtelen megtalálni azt a pontot, amely összekötő kapcsot jelenthet a cigányságot patriarchális lenézéssel kezelő, az őket hol vállon veregető, hol deresre húzni kívánó tradicionális „úri” magyar mentalitás és az Auschwitz jelenség között. Valószínűleg nem is létezik ilyen fordulópont a cigányellenes ideológia fejlődéstörténetében. A magyar társadalomhoz asszimilálódott zsidók deportálása után már valószínűleg sem a végrehajtókban, sem a jórészt közömbös szemlélőkben nem merült fel a cigányok esetében a deportálás indoklásának, „elméleti alátámasztásának” szükségessége. A társadalom erkölcsileg és mentálisan is olyan állapotban lehetett, hogy nem is igényelt magyarázatot.

(30–46 perc) A Szigetvár-Parnapuszta-i eseményeket felelevenítő harmadik jelenetben a lókereskedő cigány szereplő egy tépett, elmosódott fényképet mutat a kamerának. Ez a jelenet új szempontból világítja meg a történeteket. Az áldozatok a szó szoros értelmében semmilyen nyomot sem hagyhattak maguk után. Olyan embereket látunk a fényképen, akiknek arca és alakja csak a deportálást végrehajtó csendőr pedáns és perverz szenvedélyének (megtudjuk, hogy egy vastag fényképalbumban őrizte az áldozatairól készített fényképeit) köszönhetően maradt ránk. Az elhurcolt ezrek után úgyszólván semmilyen tárgyi emlék sem maradt. Nincsenek családi fényképek, nincsenek bútorok, még ta-

lán személyes használati tárgyak sem maradtak utánuk. Nincsenek megmaradt tárgyak, még rokonai képét is csak áttétellel, a tettestől szerzhette meg a túlélő áldozat.

(46–59 perc) A toronyi asszonyok visszaemlékezését rögzítő negyedik jelenettől kezdve a film felidézi azokat az eseményeket, melyek a lakóhelyüktől elszakított cigányokkal az út során, illetve a németországi koncentrációs táborokban Dachauban, Auschwitzban, Ravensbrückben történtek. Az egyes történésekre ezek a túlélők sem tudnak magyarázatot adni. Az áldozatok a film többi jelenetében is arra hivatkoznak, hogy ők dolgos, munkásemberek voltak és ennek ellenére elvitték őket. Ez nem azért fontos, mintha a megszólaltatott túlélő cigányok valamiféle reprezentatív szociológiai mintáját adnák a deportáltaknak. Hanem azért, mert rávilágított, hogy a deportálás indokai között semmilyen szerepet nem játszott az áldozatok esetlegesen nomadizáló, a magyarokétól eltérő életformája. A végrehajtó apparátus gyors intézkedését tehát nem a cigányok idegenszerű életformája váltotta ki, hanem az ő esetükben még a különösebb indoklást sem igénylő rasszizmus.

Ebben a jelenetben értesülünk először arról, hogy mi volt a „feladatuk” a táborokban. Egyrészt orvosi kísérleteket végeztek rajtuk, másrészt nekik is részt kellett venniük a hulláknak a krematóriumokba (az „égetőkbe”) való szállításában. Az orvosi kísérletek céljáról az áldozatok semmit sem tudhattak, bár ebben az esetben az utókor előtt is nyilvánvaló, hogy ezeknek a koncentrációs táborokban végrehajtott kísérleteknek nem volt semmilyen, az orvostudomány szempontjából releváns indoka.

(59–69 perc) Az ötödik jelenet felvételei a túlélő áldozatok egy csoportját a cigányság deportálásában meghatározó jelentőségű komáromi Csillag erődnél vették lencsevégre. Az erőd fenyegető állóképként már többször megjelent a filmben, de most mint egy fontos külső jelenet helyszíne szerepel. Hasonló megoldásokkal találkozhattunk már több Holocaust-tematikájú dokumentumfilmben is. Nemcsak Lanzmann már idézett klasszikusnak számító alkotása, hanem Gazdag Gyula *Társasutazás* című 1984-ben készített dokumentumfilmje is bemutatja a zsidó túlélőket szenvedésük helyszínén. Az eredeti helyszín nem egyszerűen az emlékek – gyakran nem kívánt és félelmetes hatást keltő – felidézésében játszik fontos szerepet, hanem ezzel összefüggésben feltehetően szerephez jut az átélt traumák pszichológiai feldolgozásában is.

Ebből a jelenetből két részletre szükséges felhívni a figyelmet. Az újra-átélés borzalmát örökíti meg az a képsor, amelyben az idős cigányasszony kiszalad az erőd belsejéből a szabad ég alá. Mozgása, hangja és gesztusai egyszerre mutatják a spontán feltörő emlékek keltette borzalmat és azt a módot, ahogyan a személyiség „ritualizálja” a félelmet (úgy viselkedik mint egy siratóasszony). A másik momentum nagysze-

rúen eltalált ellenpontja ennek a tehetetlenségről és mélységes kiszolgáltatottságról tanúskodó képsornak. Egy fiatal lányt mutat a kamera, aki tudatosan vállalja és választja cigányságát. Megtudjuk, hogy tulajdonképpen csak félig cigány, hiszen az apja magyar.

A lánynak a cigányok mártíromságának helyszínén tett hitvallása, tehát a cigány közösséghez való tartozás nyílt vállalása és választása az idős asszony által elszenvedett és újra átélt sors „fordítottja”: az emberi személyiség leginkább tiszteletreméltó, aktív, méltóságteljes oldalát villantja fel. Hasonlóan katartikus hatású gesztussal találkozhatunk a film egy másik, későbbi jelenetében is, amikor az egyik megszólaló elmagyarázza, hogy miért viseli örömmel és büszkén egy Ravensbrückben elpusztult cigánylány nevét („megkaptam a nevét, tovább él bennem”). Mindkét képsor arról tanúskodik, hogy a múltban átélt szenvedések miként járulhatnak hozzá a cigányságnak mint közösségnek jelenlegi és jövőbeli további fennmaradásához.

(69–92 perc) A megmaradás nehézségeit példázzák a törekeny öregasszonyról készített felvételek, amelyek azokat az embertelen körülményeket mutatják be, amelyek között a túlélőknek ma kell élniük. Ezek a képsorok egyedülállóak a filmben. Ellentétben a többi jelenettel, ahol a kamera személytelen, szenttelen és célratörő módon rögzíti a képeket, itt nyilván szándékosan esztétikailag is megformálja a láttatni kívántakat. Néhány pillanatig elidőz premier plánban a néni szakadt cipőjén, látjuk a tűzhelyen a macskáját, a kiscsibéket és az olcsó szentképeket, amelyek mind arra szolgálnak, hogy élettel telítsék, mintegy „személyessé tegyék” a környezetet, amelyben élni kényszerül: az ajtó és ablak nélküli házat. A kamera szenvedéstörténetének folyamatosságát dokumentálja, hiszen itt idézi fel a legmeggrázóbb koncentrációs táborbéli emlékeit – az élő emberek elégetését – is.

Filmográfia:	Porrajmos - Cigány Holocaust (magyar dokumentumfilm, 2000.)
Rendező és riporter:	Varga Ágota
Kép:	Markert Károly
Hang:	Faludi Sándor
Szakértő:	Szita Szabolcs
Gyártó és forgalmazó:	Fórum Film Alapítvány Profilm Média Kft.
Támogatók:	Magyar Történelmi Film Alapítvány Magyar Vöröskereszt

93 perc

Eddig megjelent kritikák: *Népszabadság*, *Magyar Nemzet* (2000. június 24.), *Filmvilág*, 2000 szeptember.

A dokumentumfilm az Autonómia Alapítvány 2000. évi Tolerancia díját, a mozgóképek kategória I. helyezését nyerte el. A díjátadás Varga Ágota rendezőnek 2000. december 8-án Budapesten volt. (A szerk.)

V. Filmajánló

Összeállította Farkas Márta

Elfelejtett holtak

Rendező: Lakatos József
Operatőr: Mertz Lóránt
Szakértő: Karsai Elek
Gyártási év: 1981
Gyártó cég: Mafilm Híradó- és Dokumentumfilm Stúdió
Ff, 550 m, 20 perc

Az 1944. március 19-i német megszállás után megkezdődött a magyarországi cigányok deportálása is. A dachau haláltáborba hurcolt magyar cigányoknak kevés túlélője akadt. A film néhány hazatért cigány megszólaltatásával feleleveníti deportálásuk történetét és koncentrációs táborbeli emlékeit. A történész szemével Karsai Elek nyilatkozik az eseményekről.

Temetetlen holtak

Rendező: Jancsó Miklós
Operatőr: Jancsó Nyika
Gyártási év: 1996
Gyártó cég: Kreatív Média Műhely, MTV patrin Magazin
Videó, színes, 50 perc

Az 1944. decemberi lajoskomáromi gyilkosságokat igyekszik felderíteni a film. 17 embert öltek meg itt, köztük 15 helyben lakó cigányasszonyt és gyermekét. Az 52 éve lezajlott eseményekről eddig nem beszélt a történelmi kutatás és a falu sem. A film megszólaltatja az események tanúit, s szembesíti a történelem furcsa fehér foltjainak titkaival.

Cigányok

Rendező: Sára Sándor
Operatőr: Gaál István
Gyártási év: 1962
Gyártó cég: Budapest Filmstúdió, Balázs Béla Stúdió

Az országszerte számkivetettségben, anyagi és szellemi visszamaradottságban élő cigányok, cigány életmód dokumentáris, szociografikus bemutatása

Zöld az erdő, zöld a hegy is, a szerencse jön is, megy is ...

Rendező: Jancsó Miklós

Bőjte József

Operatőr: Gurbán Miklós

Jancsó Nyika

Kozma István

Vékás Péter

Szakértő: Sztojka Katalin

Daróczi Ágnes

Gyártási év: 1996

Gyártó cég: Kreatív Média Műhely, Patrin Magazin

Videó, színes, 56+45+49 perc

Cigány vallásos szokásokat, életmódot örökít meg a film három fejezetre bontva:

1. Két epizód és egy rítus (házépítés, temetés, gyásztörés)
2. Két ünnep és egy dal (hodászi búcsú, csatkai búcsú, Ando Drom Együttes)
3. Két életkép (kalocsai esküvő, lóvásár)

A cigányok papja

– Landkó József plébános, Alsószentmárton –

Rendező: Váry Lia

Operatőr: Boldizsár András

Gyártási év: 1999

Gyártó cég: Fórum Film Alapítvány

Videó, színes, 33 perc

Alsószentmártonban, az egykor soknemzetiségű faluban az egyedüli nem cigány már csak a falu plébánosa, Landkó József. A falu cigány lakói a rendszerváltást követően munkanélkülivé váltak. A plébános lelkeszi munkája mellett átvállalta a falu vezetését is: munkalehetőséget teremt, óvodát és idősothont működtet, gyermekekről gondoskodik.

Időtlen mese

Rendező: Kőszegi Edit

Operatőr: Kőszegi Gyula

Gyártási év: 1997

Gyártó cég: Fórum Film Alapítvány

Videó, színes, 95 perc

Románia területén, a magyar határ közelében lévő cigánytelepülés lakóinak életmódja, viselkedése, gondolkodása és szokásai életképekben elbeszélve.

A borítón lévő képek Szita Szabolcs 2000-ben készült buchenwaldi felvételei.

A szövegben található képek, mellékletek forrásai:

Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 215. old.

Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970. 63. old.

Gilbert, Martin: Die Vertreibung und Vernichtung der Juden. Ein Atlas. Rowohlt, 1982. 141. old.

Jacobeit, Sigrid – Philipp, Grit: Ravensbrück. Beiträge zur Geschichte des Frauen-Konzentrationslagers. Edition Hentrich, 1997. 36. old.

Kecskés László: Komárom az erődök városa. Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. Képmelléklet.

Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945. Herausgegeben von der Gedenkstätte Buchenwald. Wallstein Verlag, 1999. 219. old.

La Déportation. H.n., é.n. 98., 126., 127., 138., 170., 211., 253. old.

50-lecie Zagłady Romów. 50 Jahrestag der Vernichtung der Roma. Oswiecim 1994. 127., 132., 134., 139., 144., 150. old.

Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Bécs
Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ

Dr. Purcsi Barna Gyula levéltáros gyűjtéséből

Tartalom

I. rész

A cigányok üldöztetése (Szita Szabolcs) 5

II. rész

A magyarországi cigányok történetéből (Szita Szabolcs) 46

Felhasznált, ajánlott irodalom 99

III. rész

A túlélők hangja (Varga Ágota) 101

IV. rész

Filmelemzés (Simon Tibor) 138

V. rész

Filmajánló (Farkas Márta) 144

**A nemzetiszocialista faji üldöztetés
Az SS koncentrációs táborai
Gyilkos orvosi kísérletek**

**A háborús cigány munkaszolgálat
Az 1944. novemberi komáromi deportálás
visszatérítkezések
Filmelemzés, filmajánló**